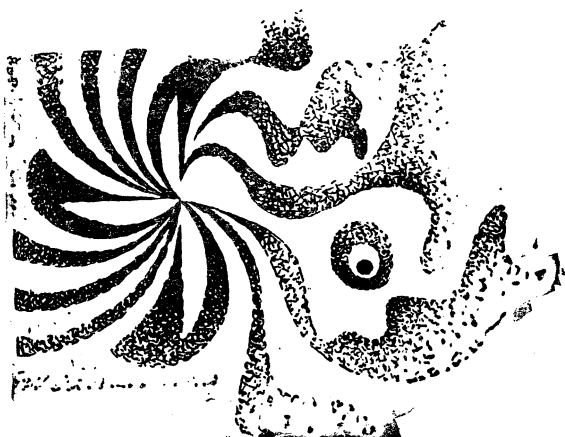

ԼՊՐԼԾ ԵՎ ՉԼՊՐԼԾ ՏԱՐԻՆԵՐ

(Վիպակ)

Եղբորս՝ Կարո Պետրոսյանի հիշատակին

Պեթրոսյան Վ. Հ.

Պ 505 Վերջին ուսուցիչը: Վիպակներ և պատմվածքներ:—
Երևան, Սովետ. գրող, 1980.— 616 էջ:

Ժողովածուն ամփոփում է գրողի նոր պատմվածքները, «Վերջին ուսուցիչը» վիպակը և «Հայկական էսքիզներ» վիպակ-էսսեն, որի Ա. և Բ. մասերը լույս են տեսել «Դեղատուն Անի» գրքում (1973 թ.), իսկ սույն ավարտված տարբերակը՝ Ա. Բ. Գ. մասեր, ուսերեն (Մոսկվա, 1978 թ.): Ամբողջական տեսքով «էսքիզները» հայերեն լույս են տեսնում առաջին անգամ: Գրքում տեղ է գտել նաև «Ապրած և չապրած տարիներ» վիպակը, որ տպագրվել է 1970 թվականին: «Հայկական էսքիզներ» և «Վերջին ուսուցիչը» վիպակի համար գրողը 1979 թ. արժանացել է ՀՍՍՀ Պետական մրցանակի:

Պ $\frac{4762080200}{705 (01) 80}$ 80

Ար 2
ԳՄԴ 84.Հ7

Ա

Անձրե շէր գալիս:

Տկտկացողը գրամեքենան էր, որի առաջ նստած մարդը կլիներ երևի երեսուներեք-երեսունչորս տարեկան: Սենյակը փոքր էր, և գրամեքենայի ձայնը սովորականից բարձր էր թվում, իսկ մարդը ծխում էր: Լուսամուտը դեռ վառնազավոր էր բացել, թեպետ մայիս էր, երկնքում արեւ կար, ծառերին՝ ինչ-որ կանաչ փոշի:

Մի ժամ անընդհատ մարդը նույն բանն էր մեքենագրում, նույն չափսի սպիտակ թերթիկների վրա և, որովհետև անուշադիր էր՝ սխալվում էր հաճախ, բարկանում, մի տառի համար պատռում թուղթը, նորից սկսում: Դրսում համարյա երեկո էր, լուսամուտը նայում էր բակին, այստեղ չէին թափանցում փողոցի ձայները: Ահա և վերջին մեքենագրված թուղթը: Կարդաց. «Բարե, մարդ: Եթե դու չես մոռացել, որ մենք տասնհինգ տարի առաջ նույն դպրոցն ենք ավարտել, եկող շաբաթ, կիրակի օրը արի մեր դպրոցի մոտ: Առավոտյան տասնմեկին: Չմոռանաս գրպանումդ ունենալու ոչ պակաս քսան ռուբլի: Լեոն, 6-ը մայիսի»: Հաշվեց թղթերը, ուղիղ տասնյոթ հատ: Քթի տակ ժպտաց. իր համար էլ էր մեքենագրել. որովհետև իրենով էր միայն լրանում տասնըյոթը: Ոչինչ, թող ինքն էլ ստանա, վաղուց իրեն ոչ ոք նամակ չի գրում: Հետո սկսեց գրել հասցեները: Սեղանին դպրոցական հին լուսանկարներ էին: Ահա իրենք լրիվ կազմով: Մոցատետրից հանեց հասցեները: Վերջին վեց-յոթ ամսում ոչ մեկին չէր տեսել, գուցե և փոխված լինեն: Ամենահաստատունը Հակոբի հասցեն է՝ Երևան, կենտրոնական գերեզմանատուն: Նրան այլևս ոչ մի նամակ չի հասնի: Բայց նրա

համար էլ մեքենագրված թուղթ կա: Տխուր ժպտաց: Հիշեց Հակոբի գեմքը՝ առանց նկարին նայելու: Ծալեց Հակոբի նամակը, դրեց առանձին: Կթողնի գերեզմանաքարի վրա: Հետո քմծիծաղ տվեց այդ զգայական մտքից: Գրեց մյուսների հասցեները: Գրեց անտարբեր, չուզենալով հիշել ոչ նրանց գեմքը, ոչինչ: Առհասարակ, ի՞նչ կարիք կա հավաքվելու, ի՞նչ կարիք կա բեքթելու անցյալի փեթակը: Կարծում ես այնտեղից բզբալով դուրս կթռչե՞ն հուշերի մեղունքները: Հազիվ թե: Համարյա ամեն ինչ մոռացվել է, մեղունների մեծ մասը պարզապես գեղին փոշու մի շերտ են փեթակի հատակին և թող հանգիստ մնան: Բայց հինգ տարի առաջ, երբ հավաքվել էին տասնամյակը հիշելու, իրեն պատվիրեցին հիշեցնել տասնհինգը: Հաստատ համոզված է, որ կգան շատ-շատ վեց-յոթ հոգի: Գրեց վերջին հասցեն: Իր հասցեն: Եթե ինքը չգնա, կասի նամակ չի ստացել: Բարձր ծիծաղեց: Փակեց գրամեքենան, պառկեց բազմոցին: Երբ մարդիկ սկսում են հիշել մանկությունը, նշանակում է ծերանում են: Ինչ հանձարեղ միտք, ծիծաղեց ինքն իր վրա և որոշեց ոչինչ չմտածել: Գուցե ե քնի, մինչև տպարան գնալը: Իր ակնարկն է տպվում, ուղում էր անպայման կարգալ վերջին անգամ: Փակեց աչքերը: Բայց մարդ մի՞թե աչքերով է քնում: Ուզում ես անգամ կարիր մարդու կոպերը, մեկ է, երբ միտքն արթուն է, չի օգնի: Դարձյալ հանձարեղ միտք: Հետո հիշեց, որ կարելի է երաժշտություն լսել: Գրասեղանի վրա լուռ բազմել է մագնիտոֆոնը: Նման է բամբասկոտ կնոջ. մի կոճակը սեղմեցիր՝ վերջ, փրկություն չկա: Գուցե սենյակը հավաքի՞: Այսպիսի անորոշ վիճակում դա ամենահարմար զբաղմունքն է: Մի հայացքով մոտ բերեց իրերը: Զարժե: Դեռ մի քանի օր էլ կարելի է այսպես թողնել: Խմելու բան չկա: Գուցե զանգահարի՞ մեկնումեկին: Հեռախոսի թելը երկար էր, նա սովորաբար որտեղ պառկեր կամ նստեր, մոտիկ էր տանում, որ չշարժվի տեղից:

Կռացավ, հավաքեց համարը:

— Աշո՞տ...

— Ասա, լեռն:

— Ի՞նչ ես անում:

— Կինո եմ նայում: Հեռուստացույցով. շատ երկար բառ է:

— Բայց հայերեն է: Իսկ բորդյուր, օրինակ, գեղեցիկ բառ է, բայց հայերեն չէ, բա՞...

Միծաղեցին:

— Ուրեմն, զբաղմունք ունես:

— Զբաղմունք չունեմ, հեռուստացույց ունեմ և կին, որ պատրաստվում է գիտնական դառնալու:

— Ալինա՞ն...

— Բա էլ ով: Գնացել է փիլիսոփայություն դասի: Իր նման երկու, թե երեք հարյուր հոգի կա: Բոլորն էլ գիտնական են դառնալու: Ես էլ երեխաներին եմ պահում՝ մինչև փիլիսոփամաման տուն գա:

— Ճաշ եփե՞լ ես:

— Վառեցի:

— Դե լավ է, լավ: Լսիր, էդ երեք հարյուրից մեկը չկա՞, որ Ալինան հաշոդեցնի ինձ համար: Ես էլ եմ ուզում ճաշ եփել:

— Գժվել ես, — ամփոփեց Աշոտը:

Երևի քնել էր: Արթնացավ հեռախոսի զանգից: Երկար գլխի չէր ընկնում. որտեղի՞ց է գալիս ձայնը: Բարձր դրել էր հեռախոսի վրա: Տպարանի հերթապահն էր. «Խմբագիրը շտապ կանչում է, կատաղած գոռում էր հեռախոսով, հը՞...»:

— Գալիս եմ:

Երևի գրածը չի հավանել: Բայց դրա համար հազիվ թե գոռա: Կամ գուցե կովել է կնոջ հետ, կամ վերևում են վրան խոսել: Զգիտես ինչու պատկերացրեց Աշոտի կնոջը՝ Ալինային, գերմանացի փիլիսոփա Հեգելի հետ թևանցուկ, Երևանի կենտրոնական ունիվերսիտետում: Իդեալիստ Հեգելը մոտենալով վաճառասեղանին, երևի կասի մոտավորապես այս ոգով. «Դուք ունե՞ք վերարկուի իդեա: Ո՞չ: Իսկ գլխարկի բացարձակ իդե՞ա»: Ալինան, պարզ է, կբացատրի. «Պրոֆեսորը վերարկու և գլխարկ է ուզում»: «Վերարկու և գլխարկ ունենք, — երևի կասի վաճառողուհին, — իսկ իդեաներից զգվել ենք»: «Ինքն էլ է զգվել, — կասի Ալինան, — ցույց տվեք այն վերարկուն»:

Լևոնը հայելու մեջ լեզու ցույց տվեց ինքն իրեն, 4 հատ ծիծաղեց զվարթ ու անհոգ. Հեգելն ու Ալիսան, պարզվում է, որ շատ ուրախ մարդիկ են եղել:

Բոլոր ծրարները գրպանը գրեց: Ճանապարհին փոստարկը կգցի, բացի Հակոբի ծրարից: Ինչո՞ւ է կանչել խմբագիրը: Ինքը գրել է մի երիտասարդ բժշկի մասին, որն, ասում են, հրաշքներ է գործում, եթե, իհարկե, հրաշքներ դեռ հնարավոր են այս ձանձրացած հողի վրա: Տեսավ բժշկին վիրահատության պահին, խոսեց, կարդաց նրա ստացած մի քանի նամակը՝ ապաքինված հիվանդներից: Թվում էր, թե բավական է: Կար ժամանակ, որ ինքը բավական չէր համարի, կգնար նրանց տուն, կխմեր նրա հետ, կվիճեր, կկռվեր, կգտներ նրա մտերիմներին, սիրած աղջկան... Եվ նոր միայն՝ կգրեր կամ չէր գրի: Ինչ կարիք կար այդ ամենը...

Մի կերպ ձգեց փողկապը: Դա՞ ով է հնարել: Կարծես թե մարդուն լարելու, նրան սանձած պահելու քիչ միջոցներ կան: Հագավ պիջակը: Կարելի է գնալ: Լույսը հանգցրեց:

Փողոցում, իրոք, որ մայիս էր: Դա ոչ այնքան ծառերից էր երևում, որքան մարդկանցից: Լևոնը ժպտաց իր կողքից անցնող, երևի տասնյոթ-տասնութ տարեկան մի աղջկա: Աղջիկն էլ ժպտաց: Ու երկուսն էլ անցան: Լևոնը ետ նայեց, տեսավ, որ աղջիկն էլ է ետ նայում: Օհո՞... Բայց շարունակեց ճանապարհը: Երևի ծերանում է: Եվս մի ապացույց: Ինչ-որ մեկը, հենց քթի տակ՝ առաջարկեց վարդեր գնել:

— Իսկակա՞ն են:

— Քանաքեռի:

— Հա, որ Քանաքեռի է, լավը կլինի,— անտարբեր ասաց նա.— տուր մի երկու հարյուր գրամ...

Նոր տեսավ մարդու դեմքը, որ ալելի կարմիր էր, քան վարդը: Երևի խմած էր. երջանիկ մարդ: Հետո ձեռքը տարավ գրպանը, փող հանեց:

Ճանապարհը շարունակեց՝ վարդը ձեռքին: Կարծես ժամադրության է գնում: Հիշեց, որ հանդիպելու է խմբագրին, որը վարդն էլ կհամարի կապիտալիզմի մնացուկ:

Գուցե խմի մի հարյուր գրամ: Մտավ սրճարան, կուլ տվեց մի բաժակ արևագույն հեղուկ: Արևագույն: Զգվանքով կրկնեց այդ ածականը: Ամեն բանի ինչ-որ հավելում կա, բոլոր

բառերը առանձին վերցրած կորցրել են իրենց իմաստը։ Ածական է հարկավոր։ Մեկի մասին ասում են՝ լավ մարդ է։ Կարծես թե քիչ է մարդը։ Բարի մարդ է։ Կարծես թե քիչ է մարդը։ Թուհ, էլի սկսեց փիլիսոփայել։ Իսկ խմբագիրն այնտեղ հիմա կատաղել է։ Արագացրեց քայլերը։ Վարդը մնացել էր սրճարանում։ Ոչինչ, մեկնում եկը կվերցնի։

Ահա և տպարանը։ Բոլոր պատերին՝ կապույտ կամ կարմիր տառերով գրված են զանազան կոչեր, լոգունգներ։ Քսանական-երեսնական թվերին են գրել։ Հայերեն, ռուսերեն, ադրբեջաներեն։ Քրդերեն չկա։ Հա, քրդական թերթը վերջերս է բացվել։ Աջ ու ձախ՝ քայլում են նույն մրոտ, հոգնած էերպարանքները, որ նա տեսնում է ահա արդեն ութ տարի։

— Ա՛, բարե, Սամսոն քեռի...

Սամսոնը յոթ երեխա ունի, դրա համար օրը տասնչորս ժամ է աշխատում։ Երբեմն քնում է։ Մեծ մասամբ՝ աշխատանքի ժամերին։ Հանկարծ շոշափեց գրպանը։ Վարդերից մեկը մնացել էր։ Կտա սրբագրուհուն։ Տգեղ աղջիկ է, ո՞վ պիտի նրան վարդ նվիրի։

— Որտե՞ղ էիր, մեր տղա...

— Տանը։

— Ի՞նչ էիր անում։

— Պառկած մտածում էի։

— Հետո՞։

— Հետո զանգահարեցին, որ տպարան դամ։ Հագա շորերս, ճանապարհին ժպտացի մի աղջկա, վարդ առա՛ Սուսաննայի համար։

— Շնորհակալ եմ,— ասաց Սուսաննան։

— Զե՞ռ ես առնում,— ասաց խմբագիրը։

— Ո՞ւմ...

Խմբագիրը շէր կարող ասել «ինձ»՝ դրա համար էլ կու տվեց մի ամբողջ վանկ։ Նրա ձեռքին կարմիր, հաստ մատիտ կար։ Աչքերի տակն էլ կարմիր էր. կարծես նույն մատիտով էր ներկել։

— Նյութդ հանել եմ։

— Դրա՞ համար եք կանչել։ Ինչո՞ւ։

— Որովհետև ինքդ էլ չգիտես, թե ում մասին ես գրել։

— Երբ չես իմանում, ավելի լավ է ստացվում:

Խմբագիրը շատ հոգնած էր ու դեռ պիտի մածուն ճարեր որևէ խանութից:

— Չես էլ հարցնում ինչու եմ հանել:

— Խմբագրին «ինչու» հարցը չեն տալիս, մանավանդ գիշերը՝ տպարանում...

— Սրամատույթյունդ թող: Քո այդ հրաշք բժիշկը կապված է իր բուժքույրերից մեկի հետ: Քաղկոմում նամակ կա: Ինքն էլ երկու երեխա ունի:

— Բուժքույրը:

— Չէ, հերոսդ:

— Դրա համար եք հանել:

— Քի՛չ է,— խմբագիրը մտածեց, որ ոչ մի խանութում այս ժամին մածուն չի ճարի և Արման նորից կասի, որ հնքը դժբախտ է:— Քի՛չ է...

— Ես գնացի:

Ու շարժվեց գեպի գուռը: Խմբագիրը ձայն տվեց.

— Մի քիչ սպասիր, ես էլ եմ գալիս:

— Լավ...

Դուրս եկավ տպարանի բակը: Չորս-հինգ ավտոմեքենա կար կանգնած:

— Բարև, Քերոբ:

Քերոբը նստած էր մեքենայի ղեկի մոտ և դռնակը բաց էր թողել: Նա դարձյալ սափրված չէր և, ինչպես միշտ, ծխում էր՝ երկար, սև մուշտուկը դեղնած ատամների արանքում:

— Բարև:

Նստեց Քերոբի կողքին: Քերոբի երկար կիսադեմը եգիպտական փարավոնի արձանի բեկոր էր թվում, խանգարում էին միայն աչքերը, որ փայլվում էին հիվանդ, բայց կենդանի, մի տեսակ տենդոտ: Լեռնը գիտեր, որ Քերոբը գիշերներն է աշխատում, որովհետև ցերեկներն էլ ինչ-որ ուրիշ տեղ գործ ունի: Ատամների արանքում վառվում էր ծխախոտը, հոնքերի ու այտոսկրերի արանքում՝ աչքերը: Ծխախոտը շուտով կհանգչի: Կարելի է նորը վառել: Կարելի է ուրիշից ուզել: Իսկ եթե աչքե՞րը հանգչեն: Թո՛ւ, էլի փրկիսփայեց... Բայց նա հաճախ էր մտածում Քերոբի

մասին: Ե՞րբ է քնում այդ մարդը: Կիրակի՞ օրերին... «Այդպիսի մարդիկ շուտ են մեռնում, երևի քնի պակասը լրացնելու համար», — տխուր ժպիտով երբեմն մտածում էր Լևոնը և ամեն անգամ ուզում էր ավելի երկար խոսել նրա հետ: Քերոբը խուսափում էր: Եթե ազատ է, ավելի լավ է՝ քնի:

— Քերոբ...

— Հը...

— Երեխեքը ո՞նց են սովորում:

— Սովորում են:

— Ասում եմ՝ ո՞նց...

— Եսիմ: Մի քիչ քնեմ, հիմի կգա:

Փակեց աչքերը: Այդպես նա ավելի էր նման եգիպտական փարավոնի:

— Քերոբ...

— Թող, էլի, հիմի կգա:

— Բարկացած է:

— Ինձ ինչ:

Քերոբը նորից փակեց աչքերը: Երևի լավ տղա է այս Լևոնը, իրեն միշտ ձեռքով է բարևում ու երբեք չի հարցնում, թե ինքն ինչպես է պահում երեխաներին: Ո՞ւմ ինչ գործն է, ո՞վ ինչով կօգնի: Հետո քնի մեջ հիշեց հանկարծ, որ մեքենայի յուղը քիչ է, համարյա վերջացել է, իսկ դեռ պիտի քաղաքը ոտի տակ տան՝ մածուն ճարելու: Երեկ թոռնիկն էր տուն եկել, մեծ աղջկա տղան՝ Արայիկը: Ինքը հագիվ ժամանակ էր գտել թախտի վրա մի քիչ քնելու, մեկ էլ վեր թռավ: Արայիկը բռնել էր պապի քթից և բաժակով ջուրը լցնում էր բերանը: «Ի՞նչ ես անում, Արայիկ, հո գիժ չե՞ս»: «Պապին... դեղ խմի...»: Նա երկու օր առաջ տեսել էր իրեն դեղ խմելիս և ահա... Շատ ծիծաղեցին, իսկ Արայիկը զարմացած կանգնել էր. ինչո՞ւ են ծիծաղում, չէ՞ որ ինքը ճիշտ նույնն արեց՝ ինչ պապիկը երկու օր առաջ: Առաջին թոռնիկն է:

— Լևոն:

Լևոնը զարմացած նայեց:

— Ինչի՞ շեռ պսակվում:

— Ում է պետք:

— Թոռ կունենաս:

— Թո՞ռ,— Լեոնը զվարթացավ,— միանգամից թո՞ռ...

— Ինչի՞ միանգամից,— զարմացավ Քերոբը,— սկզբից հլա երեխա կունենաս, հետո...

Գիշերը ավելի էր խտանում և ավելի էին ընդգծվում տպարանի լուսամուտները, որ բարձր ջերմություն ունեցող հիվանդի աչքերի էին նման: Լուսամուտների ապակիներին դեռ երևում են պատերազմի ժամանակ խաչաձև կպցրած թանգիֆի շերտերի հետքերը: Երեւի որակով սոսինձ է եղել Ասենք, Երեանը չմբակոծվեց, ի՞նչ իմանաս... Քերոբը նորից փակել էր աչքերը, երեւի քնել, որովհետեւ ձեռքը թուլացած, ընկած էր մեքենայի դեկին:

— Լավ է, որ համբերել ես,— ասաց խմբագիրը, մեքենայի դուռը բացելով,— գնացիր:

Քերոբը նույնիսկ չբացեց աչքերը: Միայն աչ ոտքը շարժվեց, հետո մատները ճանկոտեցին մեքենայի դեկը: Այս ճանապարհը նա անգիր գիտեր, ձեռքերի և ոչ մի շարժման ուղեղն ու աչքերը չէին մասնակցում: Ով էր ավելի շատ մեքենա. մեքենա՞ն, թե՞ Քերոբը... Լեոնը նայեց ժամացույցին. տասնմեկն է:

— Մածուն չես ճարի:— Խմբագրի հետ նա դրսում միշտ դուռով էր խոսում:

— Օպերայի մոտի խանութը տասնմեկն անց կես է փակվում: Լեո՞ն...

— Հը...

— Հոգնած եմ: Հետո էլ՝ դու ես մեղավոր:

— Ե՞ս: Ինչի՞...

— Որ բժիշկդ չլիներ, հիմի մածունը ճարած կլինեի:

Լեոնը նայեց խմբագրի հոգնած կիսադեմին, մութի մեջ տեսավ նրա մի աչքը: Աչքի տակի կարմիր գիծը հիմա սև էր երևում և նման էր մատիտով քաշածի: Լեոնին խմբագիրը թվաց ավտոմեքենայի թիկնակին ջրաներկով նկարած մի կերպարանք, որ կարելի է հեշտությամբ ջնջել, կարելի է հեշտությամբ լրացումներ, ուղղումներ անել: Լեոնին այդ մտապատկերը ճնշեց. ավելի լավ էր քիչ առաջվա խմբագիրը, որի մատների մեջ կարմիր մատիտ կար, աչքերի մեջ՝ բարկություն և միտք: Խմբագիրը հիմա նման էր կորսետը

հանած տարեց կնոջ, որի մարմնի մասերը միանգամից կորցնում են իրենց ձևերը, փլվում: Լեոնը չէր սիրում թույլ տղամարդ, ինչպես չէր սիրում ուժեղ կին:

— Իմ բժիշկը կարգին մարդ է,— չոր ասաց Լեոնը, սպասելով հակահարձակման: Նա պարզապես ուզում էր արթնացնել խմբագրին իր թմբիրից, ուզում էր, որ նա հիմա էլ գոռա, աղմկի:

— Չեմ վիճում, — ասաց խմբագիրը, — չեմ վիճում...

— Իսկ ինչո՞ւ հանեցիր գրածս, հը՞...

— Է՞... — խմբագիրը թափ տվեց ձեռքը:

Մեքենայում, փողոցում, աշխարհում մութ չէր: Երբեք մութ չի լինում: Մութը հնարում են մարդիկ: Մարդիկ՝ իրենց թուլությունը, հանցանքը, հայացքը, հազար ու մի բան թաքցնելու համար: Մութ չկա: Լեոնը հանկարծ թոթափեց օրվա հոգնությունը, հանկարծ կռվել ուզեց: Բայց կողքին նստած էր թույլ մարդ: Հորանջեց:

— Ի՞նչ գիշեր է, չէ՞...

— Մի նեղանա, — ասաց խմբագիրը, — դու գիտես, որ ես քեզ սիրում եմ:

— Ավելի ձեռնտու կլինեիր, եթե դա նույնիսկ Սուսաննան ասեր:

— ...Իսկ ակնարկդ լավն էր, — շարունակեց խմբագիրը, — վերջը հատկապես:

— Թեփ էր, — կատաղեց Լեոնը, — վերջն էլ, սկիզբն էլ, ամենասովորական թեփ: Քեզ էլ թվում է՝ գրածս եմ արժանացրել:

Մածուն չկար:

Խմբագիրը դարձավ սև ջրաներկով նկարած մի կերպարանք և քնեց մեքենայի մի անկյունում: Նրա գրպանում թերթի հաջորդ օրվա համարն էր, որի ոչ մի էջին նորություն չկար: Իսկ աշխարհում ամեն բոլոր ծնվում և մեռնում էր միլիոն նորություն:

Բ.

Մեքենան կանգնեց Լեոնենց շքամուտքի առաջ:

— Գնանք, — ասաց Լեոնը, — մի քիչ կնստենք: Հը՞...

— Չէ, ի՞նչ ես ասում:

— Մի կես ժամ: Ֆրանսիական կոնյակ ունեմ...

— ...Ինչպե՞ս...

Լեոնը ծիծաղեց:

— Ֆրանսիական: Շշի վրա նապուլեոնի նկարն է:

— Նկարը հեշ: Ասում ես՝ իջնե՞մ:

— Կզանգահարենք, կասենք թերթն ուշանում է, նոր նյութ ենք ստանում:

Խմբագրի մի ոտքն արդեն մայթին էր:

— Մի կես ժամ, ասում ես...

— Մի շիշ կոնյակ է, ուտելու բան էլ չկա: Մի ըոպե...

Նա մոտեցավ պատի փոստարկղին և ծրարները ներս գցեց: Նամակները կքնեն այս գիշեր, իսկ առավոտյան ճամփա կընկնեն: Անասելի տխրությամբ նայեց կապույտ, մետաղե արկղին:

— Դե դճանք:

Խմբագիրն էր: Լեոնը մոռացել էր նրա մասին:

— Գնանք:

Առաջին բաժակը խմեցին անխոս:

— Լավն էր, — ասաց խմբագիրը, — ի՞նչ նամակներ էին:

— Ընկերներով պիտի հավաքվենք, դպրոցական ընկերներով: Մի շաբաթ հետո:

— Լավ է:

— Ի՞նչը, կոնյակը, — հարցրեց Լեոնը:

— Չէ, որ հավաքվում եք: Մեր տղաներից չորսս ենք կենդանի մնացել: Քառասունմեկ թվին դպրոցը վերջացրինք: — Առանց Լեոնին նայելու մի բաժակ էլ խմեց: — Աղջիկներն էլ հիմի տատիկներ են, ո՞ւմ հետ հանդիպես:

Լեոնը զգաց դիմացինի տխրությունը: Հազվադեպ է, երբ մարդ զգում է դիմացինի տխրությունը: Այս անգամ զգաց: Այս մարդն էլ եղել է տասնվեց տարեկան: Ինքն էլ է եղել: Ինքը հիմա երեսուններե տարեկան է: Այս մարդը երեսուններե տարեկան էլ է եղել: Հիմա քառասուններկու տարեկան է: Ինքը՝ Լեոնը, քառասուններկու տարեկան չի եղել: Կլինի՞: Ի՞նչ իմանաս:

— ... Արմային չզանգահարեցիր:

— Ոչինչ, — խմբագիրը թափ տվեց ձեռքը, — ոչինչ:

— Մածունն էլ չառար:

— Ոչինչ,— այս անգամ ձայնի մեջ բարկության շեշտ կար,— ոչինչ:

Լեոնը ուրախացավ, հետո զղջաց. ինչ կարիք կար: Մի բաժակ էլ խմեցին. խմբագիրը միանգամից, Լեոնը՝ կու՜մ-կու՜մ:

— Փոքր է սենյակդ:

— Երևի,— ասաց Լեոնը:— Ուզո՞ւմ ես զանգահարեմ, աղջիկներ գան: Կխմենք, զրույց կանենք: Հը՞...

Խմբագիրը նայեց տարօրինակ ու զարմացած:

(Աղջիկներ... պատկերացրեց նա: Երևի ջահել կլինեն, գեղեցիկ: Կգան, կլցնեն սենյակը իրենց աչքերով, ծիծաղով: Կխմեն: Լավ կլինի: Կմոռանա տպարանը, կնոջը, մածունը, որ չճարեց):

Եվ ասաց.

— Խելքդ թոցրե՞լ ես, ի՞նչ է, ինձ ո՞ւմ տեղ ես գրել...

— Ինչպես ուզում ես,— ասաց Լեոնը,— իսկ աղջիկների հետ կարելի է նաև զրուցել կամ, օրինակ, հաշվել աստղերը: Եվ ոչ այն, ինչ քո մտքով անցավ:

— Ի՞նչ անցավ իմ մտքով:

— Զգիտեմ: Վոլֆ Մեսինգը չեմ, մտքերդ կարդամ: Կխմես, չէ՞...

Խմբագիրը այս անգամ էլ միանգամից դատարկեց բաժակը: Շշի վրա Նապոլեոնի նկարն էր: Կայսրը երևի երբեք չէր մտածի, թե կոնյակի էտիկետ կդառնա: Իսկ մի քանի օր առաջ, երբ Լեոնը գյուղ էր գնացել, տեսավ, որ հին գերեզմանատան տեղը վարել են: Մնացել էր միայն մի քանի քար. կղզու նման թողել էին մեջտեղում: Երբ երեխա էին, այդ գերեզմանատան քարերի մեջ պահմտոցի էին խաղում: Շատ էին քարերը. հասարակ, շքեղ, ջնշված տառերով: Հիմա վարել են, կաղամբ կամ լոբի կցանեն: Գուցե կարտոֆիլ: Լեոնը այն ժամանակ տխրեց այդ քարերին նայելիս, բայց հիմա հանկարծ հասկացավ, որ վարած գերեզմանների համար չէ տրխորել, այլ մանկության: Եթե վարել են, ուրեմն շատ տպարիներ են անցել: Իսկ Նապոլեոն Բոնապարտը ժպտում է շշի վրայից:

— Հո չնեղացա՞ր,— հարցրեց խմբագիրը, որ տեղից ես ճարել կոնյակը: Այ, խմելու բան է, հա՛:

— Փարիզում մի ընկեր ունեմ, նա էր ուղարկել,— ասաց
լեոնը:

Փարիզում նա ընկեր ուներ և կոնյակ նա իրոք ուղարկել
էր: Բայց վաղուց խմել էին, ֆրանսիական շշի մեջ նա պար-
զապես լցրել էր երեքաստղանի կոնյակ: Լեոնը անասելի
տխրությամբ նայեց նրա դատարկ բաժակին,— ասում ե-
լավն էր, հա՞...

— Լավն էր, բայց դու նեղացար:

— Չէ, ինչ ես ասում, ուղղակի ուրիշ բան հիշեցի, մեր
գյուղի հին գերեզմանատունը վարել են:

— Վարե՞լ են:

— Ըհ: Լավ հող է և հետո գերեզմանատունը վաղուց հի-
շող չկար: Հիշողներն էլ մեռել են:

— Տխուր բան ես ասում,— խաբադիրը թաղվեց բազկա-
թոռի մեջ, ներս քաշեց ծուխը, երկար ժամանակ լռեց:

Լեոնը նայեց ժամացույցին, միացրեց ընդունիչը:

— Տեսնենք մերոնք ոնց են խաղացել Կիևում:

Ընդունիչը հաղորդում էր, որ երկրի հյուսիսում փչում են
թուլից մինչև չափավոր քամիներ:

— Ուշացանք:

Իսկ խաբադիրը դեռ մտածում էր գերեզմանատան մասին,
որ վարել են: Տարիներ հետո իր գերեզմանն էլ կվարեն, ի՞նչ
իմանաս: Իրար վրա խմեց երկու բաժակ: Ինչ-որ թմրություն
զարթնեց ուղեղում, դա հաճելի էր, մոռացնում էր շատ բան՝
հարցեր, կասկածներ:

— Դու ինձ չես հասկանում,— դառավ նա Լեոնին,—
անունդ էլ գրող ես դրել, բայց չես հասկանում,— նա հա-
մարյա հարբած էր,— դու կարծում ես, ես... Չես հասկանում:
Ես պատերազմ եմ տեսել, շատ բան եմ տեսել, շատ բան...

Դա արդեն ամենահավորն էր: Լեոնը զգաց, որ նա հիմա
կոճակ-կոճակ կսկսի քանդել իր սրտի օձիքը, կսկսի բացատ-
րել իրեն: Դրա համար էլ ասաց.

— Կխմե՞ս: Կոնյակ էլի ունեմ:

— Չգիտեմ,— ասաց խաբադիրը,— շշի մեջ մի քիչ կա:
Իսկ դու մարդկանց աշխատիք ճանաչել ամեն կողմից,— նա
երևի արդեն քանդել էր սրտի մի կոճակը,— քեզ թվում է ես
չոր արդ եմ, հուզվել չգիտեմ, լավն ու վատը չեմ տարբերում,

վախկոտ եմ... Թե դու լինեիր իմ տեղը...— Նա խմեց վերջին բաժակը,— հը՞...

Լեոնը ոչինչ չասաց։

— Մենակ թե մի՛ նեղանա,— ասաց խմբագիրը։

Լեոնն ասաց, որ չի նեղանում։

— Գնամ,— ասաց խմբագիրը,— ուշ է։ Դուրս մի դա, չկարծես հարթած եմ։

Ընդունելը ասաց, որ կհաղորդեն գործիքային թեթև երաժրշտություն։ (Երաժրշտությանն էլ վերնագիր են դնում, կըշռում են, կարծես պանիր է կամ միս։ Կարծում են մարդիկ չեն հասկանա. ծանր է, թե՞ թեթև)։

— Բարի գիշեր,— ասաց խմբագիրը,— կոնյակդ լավն էր։ Լեոնը հանվեց պառկեց մահճակալին։ Մոտ բերեց հեռախոսը, հավաքեց համարը։ Այն կողմում լսափողը երկար ժամանակ չէին վերցնում։ Ի վերջո՝

— Կսում եմ, ո՞վ է...

— Լիլիթ, բարի գիշեր, Լիլիթ...

— Աննորմալ,— կինը դրեց լսափողը։

Հետո նա հավաքեց Աշոտի հեռախոսի համարը։ Ալինան վերցրեց։

— Ես եմ, Լեոնը, ինչպե՞ս է, Հեգելի համար վերարկու վերցրի՞ք ունիվերսալից։

— Ո՞ւմ,— Ալինան զարմացավ։

— Հեգելի։

— Աննորմալ, Դրա՞ համար զանգ տվիր։

— Հա։ Արայիկն ի՞նչ բանի է։

Ալինան ծիծաղելով դրեց խոսափողը.

— Պարապում է, մի խանգարիր, լվացք եմ անում։

Երկու աննորմալ ստանալ նույն երեկոյում՝ շատ է, մտածեց Լեոնը և լուսը հանգցրեց։

— Շրջան ես գնում մի օրով,— ասաց քարտուղարուհին,— խմբագիրը կանչում է։

— Ո՞ր շրջանը։

Ասաց։

Լավ է, Ռուբենին էլ կտեսնի, վաղուց չի տեսել։ Կխոսեն։ Պատերազմի տարիներին մի անգամ Ռուբենը դասի եկավ

շարժ կապած: Շարժ էր, էլի, սովորական շարժ, քեռին էր ուղարկել Գերմանիայից: Դասարանում ոչ ոք շարժ չունէր: Հենց այդ օրն էլ Ռուբենին դասից դուրս արին: Վահիկի վերարկուն թանաք էր լցրել: Դիրեկտորը նայեց նրան ու ասաց. «Մարդ է դառել, շարժ է կապում»: Ռուբենը հիմա կուսակցութեան շրջկոմի առաջին քարտուղար է, իսկ իրենց դիրեկտորը հիմա դիրեկտոր չէ, այլ քիմիայի սովորական դասատու: Հանկարծ դա հիշեց. «Մարդ է դառել, շարժ է կապում»:

Խմբագիրը կարմիր հեռախոսով խոսում էր ինչ-որ մեկի հետ: Լեոնը գլխով բարեկեց, նստեց: Խմբագիրը փոքր-ինչ գունատ էր: Մոռացել էր կամ չէր հասցրել սափրվել... Սեղանի վրա թղթեր էին, նամակներ, մատիտներ, ապակու տակ՝ հեռախոսների համարներ և երեխաների լուսանկարը: Երկուսն էլ աղջիկ՝ ժպտուն աչքերով: Չգիտես ինչու, ամեն անգամ, երբ Լեոնը մտնում էր նրա առանձնասենյակը, անպայման նայում էր այդ լուսանկարին: Նայում էր, ինքն իրեն ժպտում:

Ի վերջո խմբագիրը լսափողը ցած գրեց:

— Ինչի՞ համար եմ գնում:

— Նախ բարեկիր...

— Գլխով բարեկեցի:

— Գլուխը բարեկերու համար չէ:

— Ուզում եք ասել՝ գլխարկ դնելու համար է:

— Սրամիտ չէր:

— Ինչո՞ւ եմ գնում:

Խմբագիրը կարմիր հեռախոսի վրա ինչ-որ համար հավաքեց:

— Ես եմ: Հիմի ի՞նչ պիտի անենք ինքնասպանութեան հարցը: Ո՞ւմ եմ ուղարկում: Լեոնին: Նա այդպիսի բաների մասնագետ է: Դե լավ, գնա-գա տեսնենք:— Լսափողը ցած դնելով ասաց, — հասկացա՞ր ինչի համար ես գնում: Մի տղա և մի աղջիկ ինքնասպանութուն են գործել...

— Հետո՞...

— Հետո այն, որ գնա տես ինչպես է պատահել:

— Ենթադրենք տեսա: Եվ հետո որտեղի՞ց եք եզրակացնում, որ ես այդ գործերի մասնագետ եմ:

— Հետո խոսել չի լինում, — խմբագրի ձայնի մեջ բարկութեան երանգներ կային, — կարծում եմ քեզ հետաքրքիր

կլինի: Քո սիրած գրողն ո՞վ էր, հա, Ռեմարկը, նրա հերոսներն են, չէ՞, որ սիրում են իրենց սպանել,— Լեոնը նայում էր անտարբեր,— ի՞նչ է, չե՞ս սիրում Ռեմարկին...

— Սիրում եմ ձեր քարտուղարուհուն, Սեդային, իսկ Ռեմարկ կարդում էի, մի շորս-հինգ տարի առաջ:

Խմբագիրը քրքջաց.

— Դե լավ, ուզում ես հենց այսօր էլ գնա: Բայց լավ նայիր, հա, ինքը՝ Ստեփանյանն է հետաքրքրվում: Եղա՞վ...

— Մի օրում ի՞նչ պիտի անեմ:

— Նրանց թաղել են երեք օր առաջ: Ուսուցիչների հետ կխոսես, ընկերների, ծնողների,— հետո հանկարծ շուռ եկավ,— գիշերվա կոնյակից չունե՞ս...

— Չէ,— ասաց Լեոնը,— ես կարո՞ղ եմ գնալ:

— Կարող եք,— «դուք»-ի անցավ խմբագիրը,— խնդրում եմ ամեն ինչ՝ մանրամասն, զեկուցագիր պիտի ներկայացնենք Ստեփանյանին:

— Ես զեկուցագիր գրող չեմ:

— Գիտեմ, Ռեմարկ ես, բայց գրելն, իհարկե, կգրես:

Լեոնը դուրս եկավ: Ինքնասպանութուն, կոնյակ: Նույն նախադասության մեջ: Միայն ստորակետով բաժանված: Ինչպե՞ս կարող է մարդու գլխում այս երկու միտքը ծագել էողք-կողքի: Հետո զգաց, որ պարզապես չարացած է խմբագրի վրա: Իսկ այդ մտքերը միասին ծագել կարող էին: Քանի անգամ է գերեզմանատանը մտաբերել ամենաանհեթեթ անեկդոտը ու քիչ է մնացել փռթկա: Առհասարակ եթե հնարավոր լիներ կինոպարատով նկարահանել մարդու մտքերը: Ինչ հետաքրքիր բան կստացվեր, կողք-կողքի, իրար հետևից՝ ինչ տարբեր բաներ կլինեին: Հանկարծ պատկերացրեց այդ կինոժապավենը, թեկուզ մարդու մի օրվա մասին, թեկուզ... Ըստ այդ կինոնկարների, մարդիկ իրար շատ նման կլինեին, որովհետեւ դա կլինի իսկականը, ինչ մտածում են: Առհասարակ եթե մարդկանց հոգիները մերկացնես, իրար շատ նման կլինեն. նրանք մոտավորապես նույն բանն են սիրում, նույն հաճույքներն են ուզում: Ուրիշների առաջ մարդիկ այդ ամենը թաքցրելում են, ձևանում, դիվանագիտութուն խաղում: Մարգկանց միջև տարբերութունները դրանից են: Լեոնը ծիծաղեց իր մտքերի վրա: Նա փրկիսոփայում էր բարկացած ժամանակ:

— Ինչպե՞ս ես, Սեդա,— ասաց նա քարտուղարուն,—
չամուսնանա՞նք...

Աղջիկը շփոթված նայեց.

— Միշտ կատակում եք:

— Սիրո մասին բարձր կարելի է ասել կատակով: Երեկո-
յան ի՞նչ ես անում: Նեղացա՞ր, դե լավ...

Դռան վերևի զանգը Սեդային ներս կանչեց:

Քերոբի մեքենան կանգնած էր դռան առաջ:

— Ինձ չե՞ս տանի մեր գյուղ:

— Իրեն ասա:

«Ինքը»՝ խմբագիրն էր:

— Նրա կարծիքով ես հիմի ուրիշ տեղ եմ:

— Նստիր,— ասաց Քերոբը,— կհասցնեմ, ետ կգամ:
Ինչի՞ ես գնում:

— Կարոտել եմ մեր ձորին:

— Հա՛,— Քերոբը այնպես հա արեց, կարծես ամեն ինչ
հասկացավ:

Ինչո՞ւ հանկարծ որոշեց գյուղ գնալ: Նամակներն էլ հիմա
գնում են: Օդով, ավտոմեքենայով, փոստատարի պայուսակի
մեջ: Մարդն էլ ավելի շատ չէ, քան նամակ: Նույնպես ծրար-
ված, նամականիշով կամ առանց նամականիշի, պատվիրված
կամ հասարակ: Նամակներին էլ են սպասում, մարդկանց էլ:
Նամակներին էլ չեն սպասում, մարդկանց էլ: Քերոբը մեքե-
նան վարում էր զգույշ և այլևս ոչինչ չասաց:

— Ի՞նչ է պատահել, Քերոբ:

— Ինչի՞:

— Սափրված ես:

— Հա, ի՞նչ պիտի պատահի:

Տասը- տասնհինգ րոպե անց՝ հասան: Կամրջի մոտ լեռներ
իջավ մեքենայից:

— Շնորհակալ եմ:

— Գնացի:

Կամրջի մոտով ուղիղ իջավ ձորը: Չէր ուզում ծանոթ կամ
ազգական հանդիպի, իսկույն կասեն՝ ինչո՞ւ ես եկել, տուն
կհրավիրեն, կհարցնեն ինչի չի պսակվում: Միայն տատին

կուզենար հանդիպել: Ամուր կին է: Տեսել է Խրիմյան Հայրիկին, Թումանյանին, տեսել է երեք պատերազմ, մի երեսունյոթ թիվ, կորցրել երեք եղբայր, տասնհինգ տարի սպասել է կորած որդու վերադարձին և աշխարհում ճանաչած միակ քաղաքը Երևանն է: Տա՛տը... Երբ նա գրկում է իրեն, կարծես հանկարծ ձեռքեր է ստանում ծեր սալորենին: Տեսնես ի՞նչ է անում հիմա...

Ոտքերի տակ ցեխ էր, հողը նոր էր զարթնում: Բայց Լևոնի համար գարնան սկիզբը ուրիշ նշաններ ուներ: Ճիշտ է, նա ծնվել, մինչև տասներկու տարեկանն ապրել էր գյուղում, բայց ուղեղի, սրտի և նյարդերի մեծ մասով քաղաքացի էր: Ու դրա համար բնության փոփոխությունները նա զգում էր մարդկանցով: Գարնան գալը նա աղջիկներով էր որոշում: Հենց որ աղջիկները սկսում էին հանվել, ուրեմն, գարունը մոտիկ է: Հանվել, այսինքն ոչ լրիվ. վերարկուները, հետո՝ թիկնոցները, գուլպաները, հետո...

Քասախի ձորը շատ խորն է, երբ նայում ես այստեղից՝ աշխարհից ոչինչ չի երևում և մարդ կարող է կորցնել ժամանակի զգացումը: Ոտքերի տակ փափկած հող է, երկու կողմում՝ ժայռերից գոյացած հսկա պատեր, իսկ վերևում՝ երկնքի կափարիչը: Եթե չլինեն ժայռերի գլխին տնկված բարձր լարման էլեկտրասյուները, կարելի էր մտածել, որ աշխարհում ամենաշատը տասներեքերորդ դարն է: Լևոնը պառկեց թաց հողին, գլխի տակ դրեց արևով տաքացած մի քար ու փակեց աչքերը: Միայն ձորի աղմուկն էր լսվում՝ ինչպես քսան տարի առաջ, ինչպես հարյուր տարի, ինչպես հազար տարի առաջ: Ինչպես հարյուր տարի հետո կլսվի: Լևոնը հանկարծ հոգնեց այդ միամիտ մտքերից, որ երևի զարթնում են ամեն մարդու մեջ, ով ձոր է իջնում: Վառեց ծխախոտը: Փորձեց հիշել մանկությունը: Իզուր է թվում, թե հեշտ է հիշել մանկությունը: Տարիներ հետո մարդիկ ոչ այնքան հիշում են մանկությունը, որքան հորինում են՝ մոտավորապես նման, մոտավորապես իրենցը: Փորձեց հիշել. խառը, անորոշ պատկերներ եկան աչքերի առաջ: Բայց դրանք ավելի շատ կինոյի կադրերի էին նման, որ կարող էին և՛ քոնը լինել, և՛ ուրիշինը, և՛ բոլորովին չլինել: Գետի աղմուկը բարձր էր, զարմանալի բարձր: Հետո հիշեց, գարուն է, շատ ջրեր են լցվում,

գետը վարարել է։ Վարարե՛լ է... Այդ բառը կարծես լուցկի էր, որ վառեցին հանկարծ, լուսավորելով մանկության հին սենյակները։

Վարա՛րը....

Ե՞րբ էր, քանի՞ տարեկան էին։ Երեկ ինը, տասը, պատե-րազմը դեռ չէր սկսվել։ Մայիսի վերջը կամ հունիսն էր։ Լո-ղանում էին երեքով՝ ինքը, Վարդանը և Պապիկը։ Պապիկը մեծ էր, երեկ տասնհինգ տարեկան։ Այդ տարի առաջին ան-գամ էին լողանում։ Պապիկը մեծ էր, չէր թողնում խոր տե-ղեր գնային, իսկ իրենք ուզում էին գնալ, խորը ձգում էր։ Եվ մեկ էլ հանկարծ.

— Վարա՛ր,— ճշաց Պապիկը,— երեխեք, վարարը, դուրս եկեք ջրից...

Նայեցին։ Աքլորաքարի տակից առաջ էր հորդում պղտոր, կատաղած ջուրը։ Ինչ-որ անտեսանելի ուժ դուրս էր քշել գե-տը իր հունից, լցրել ափերը։ Ահավոր էր։ Մի կերպ դուրս թռան ջրից, բարձրացան քարափի վրա, սարսափած աչքերով սկսեցին նայել։ Առաջին անգամ էին տեսնում, թե ինչ սոս-կալի բան է ջուրը, իրենց գետը, ձորը։

— Շորերը տարավ,— հանկարծ ճշաց Պապիկը,— շորերը։ Շորերը այն ափին էին, նրանք չտեսան շորերը, պարզա-պես տեսան, այն ափը ամբողջապես կորել է պղտոր ջրի տակ։

— Բա ի՞նչ պիտի անենք,— ասաց ինքը։

— Ես իմ,— ասաց Պապիկը,— մի բան կանենք։

Վարդանը լաց էր լինում.

— Մերս կծե՞ծի, բլուզս նոր էր առել, ասել էր չհագնես...

Վարարը հոսում էր առաջ, վերջանալու միտք չունե-ր։ Նրանք կարող էին այս ափով տուն գնալ, բայց շորե՞րը։ Ինչպե՞ս գնային։

— Սպասենք,— ասաց Պապիկը,— մեկնումեկը կերևա, լուր կտանք տնեցիներին, շոր կբերեն։

Ուրիշ ի՞նչ պիտի անեին։

Եվ մերկ, դողդողալով, նրանք մնացին քարափի գլխին։ Մնացին, մինչև մութն ընկավ։ Ոչ ոք չերևաց ձորում։

— Հիմի ի՞նչ անենք,— ասաց ինքը։

— Ճար չկա,— մռայլ ասաց Պապիկը,— տկլոր պիտի,

գնանք, այգիների միջով կգնանք, մարդ չի տեսնի: Ուրիշ ինչ անենք, հո չե՞նք սառի ամբողջ գիշեր:

Ու գնացին:

Հիշում է, երբ տան դուռը բացեց, մայրը ճչաց, եղբայրը՝ Վահրամը, ոչինչ չասաց: Հայրը տանը չէր, Օշական էր գնացել: Եթե լիներ, նա հանգիստ կմոտենար, չէր ճչա, չէր բարկանա, ամենից առաջ կգրկեր, կտաքացներ, կհագցներ շորերը:

Ցրտից լեզուն փակվել էր, մի կերպ կարողացավ բան հասկացնել.

— ... Վարարը, վարարը տարավ...

Եղբայրը հասկացավ, մայրն անիծել սկսեց իր բախտը, աստծուց աղաչել որդուն արժանի պատիժ:

Վարարը: Վարարը շորերը տարավ, նրանց թողեց մերկ: Չորս տարի անց Պապիկը կռիվ գնաց ու անհայտ կորավ, Վարդանը կոլտնտեսության հաշվապահն է: Վարարը...

Լևոնը բացեց աչքերը: Ինչո՞ւ հենց դա հիշեց:

Վարարը:

Հետո կյանքի վարարը եկավ, փշրեց-տարավ՝ ինչ որ կար նրանց հոգիներում, հոգիները թողեց մերկ...

Ինչո՞ւ այդ օրը հիշեց, գուցե նրա համար, որ քիչ առաջ անցան Պապիկենց տան մոտով, որտեղ մայրը դեռ սպասում է որդուն: Մոր մի աչքը կուրացած է, ձեռքերը դողում են, բայց սպասում է. սև թուղթ չեն ստացել, անհայտ կորել է, կարող է գա, ուրիշները գալիս են, հրեն ճանճապանյան Բաբկենի տղան: Խեղճ կին, նրան թվում էր, թե կյանքի վարարը անպայման պիտի սև թուղթ ուղարկի, նա ի՞նչ գիտի կյանքի վարարից, նրան ուղղակի իր զավակն է պետք:

Վարարը:

Ինչո՞ւ հիշեց հենց այդ: Իսկ գուցե չի՞ էլ եղել այդ վարարը, իսկ գուցե Պապիկն էլ չի եղել, չի եղել նույնիսկ Վարդանը, որ հիմա կոլտնտեսության հաշվապահն է... Լևոնը վեր կացավ պառկած տեղից, սարսափածի պես վեր կացավ: Ամենից շատ նա վախենում էր անհեթեթ մտքերից, դրանք խառնում են կյանքի բոլոր օրենքները, որովհետև հաճախ ավելի տրամաբանական են թվում:

... Չորը խշշում էր մեղմ, զարմանալի: Գարուն է, ինչպես

այն ժամանակ: Գետը մաքուր է, հանգիստ: Բայց, ի՞նչ իմանաս, գուցե շատ հեռվում, անդունդների ու հոգիների մեջ՝ վարար է ծնվում: Ի՞նչ իմանաս...

Ավտոբուսը տեղից շարժվեց թե չէ, Լևոնի կողքին նստած մարդը փակեց աչքերը: Դա լավ է, Լևոնը վախեցավ, որ հիմա նա կսկսի պատմել իր կենսագրությունը, կառաջարկի «Կազբեկ» ծխել, կդժգոհի ջահելներից, որոնք մեծերին հարգել չգիտեն, որոնք ոչ մի բանի չեն հավատում, որոնք... Բայց նա քնեց:

— Ժամանակը չե՞ք ասի,— հարցնողը ջահել մի աղջիկ էր:

— Քսաներորդ դարի երկրորդ կեսը...

Լևոնի հայացքը դեռ դրսում էր, հեռվի սարերին, որտեղ ձյուն կար: Աղջիկը կլիներ քսան-քսաներկու տարեկան, երևի նման հեռվի սարերի ձյունին, որ վաղը-մյուս օրը կհալվի, կդառնա առու, ծաղիկ, իսկ ավելի շատ՝ ցեխ: Աղջկա թևին էլ ժամացույց կա, ինչո՞ւ է հարցնում: Ինչ-որ ալիք բարձրացավ ներսից, ինչ-որ օձ զարթնեց, թեպետ աղջիկը գեղեցիկ էր: Այդ դեպքերում տատը խորհուրդ էր տալիս մտքի մեջ հաշվել մինչև երեսունինը, բայց նա չհաշվեց: Դրանից մարդ ծերանում է, ներսում հաշվելուց, և հետո՝ մինչև երեսունինը հաշվել, մեկ է, չի կարող: Եվ չարություն մը ասաց.

— Օրիորդ, իսկ ձեզ չի՞ հետաքրքրում, թե ինչ հիվանդություններից մեռավ Նապոլեոնի հորաքույրը:

— Ինչի՞ց:

— Ենթաստամոքսային գեղձի սուր բորբոքումից,— ասաց Լևոնը,— ուրի՞շ...

— Հորաքույրների առումով՝ ոչինչ, իսկ իմ ժամացույցը չի աշխատում:

Լևոնը ծիծաղեց: Հեռավոր սարերի ձյունը մոտիկից երևի այդքան ճերմակ չթվա: Իսկ ավտոբուսի ռադիոընդունիչից Շառլ Ազնավուրը կանչում էր Իզաբելին: Լևոնի հարևանը զարթնեց:

— Սկսեցին,— քրթմնջաց նա,— ռադիոյով մի հայի ձայն չես լսի: Վարպետ, դրա ձենը կտրի...

— Չէ, չէ, ի՞նչ եք ասում...,— բողոքեց աղջիկը:

— Երգողը հայ է, տատն էլ Լենինականում է ապրում,

գյումրեցի է,— հանգիստ, անտարբեր ասաց Լևոնը և, դառնալով աղջկան, շարունակեց,— ժամը տասնմեկն անց է տասնհինգ:

Հեռավոր սարերի ձյունը արևի տակ թվում է սպիտակ հրդեհ: Իսկ Շառլ Ազնավուրը կանչում է Իզաբելին: Ասում են մարդը պարզապես նստած է գերեզմանի մոտ, սիրած աղջկա՝ Իզաբելի գերեզմանի մոտ, ու կանչում է նրան: Ինչքան տարբեր կարելի է արտասանել նույն անունը՝ Իզաբե՛լ, Իզաբե՛լ, Իզաբե՛լ... Կամ գուցե ուրիշ բանի մասին է երգը, գուցե Իզաբելը պարզապես լքել է, հեռացել ու նա մորմոքում է օրերի համար, որ չեն կրկնվելու: Ո՞վ գիտե: Լևոնին չէր հետաքրքրում, թե ինչի մասին է իրոք երգը, նա հավատում էր իր հնարած պատմությանը և նույնիսկ պատկերացնում Շառլին՝ Երևանի գերեզմանատանը, թարմ հողաթմբի մոտ: Իսկ երգը շարունակվում էր: Իզաբե՛լ, իմ սեր... Միլիարդ անգամ մարդիկ ասել են այս նախադասությունը, և միայն աղջկա անունն է ուրիշ եղել: Միլիարդ անգամ: Լևոնը նայեց աղջկան, տեսավ նրա կիսափակ աչքերը և վախեցավ, որ հիմա նա կպատմի սիրո հոգնած մի պատմություն կամ կասի, որ կյանքում դեռ իրեն ոչ ոք այդպես չի կանչել, որ եթե իմանար կկանչեին, ինքն էլ պատրաստ կլիներ մեռնելու...

— Ո՞ւր եք գնում,— հարցրեց նա աղջկան, ինչպես կասեր՝ խնդրում եմ փոխանցել երկու տոմս:

Աղջիկն ասաց, թե ուր է գնում.

— Ես էլ:

Ազնավուրը վերջին անգամ կանչեց Իզաբելին, իսկ Լևոնի հարևանն ասաց.

— Փառք աստծո:

Ասում են, թե Շառլը օրվա մեջ մի քանի ժամ մենակ է մնում Փարիզի իր այգում, անջատվում աշխարհից և խոսում վորցրած մտերիմների հետ: Ասում են: Երևի մարդուն իրոք հարկավոր է երբեմն մենակ մնալ, ինքն իր հետ, ինքն իր դեմ, և, երևի, հենց այդ ժամանակ են գալիս իսկական մտերիմները, որոնց կորցնում ես, որովհետև մտերիմները նրանք են, որոնց կորցնում ես: Միայն պատահական մարդիկ են, որ միշտ կողքիդ են:

Գյուղսովետի նախագահը չզարթնածի դեմք ուներ։ Լեոնը ցանկացավ որոշել՝ աչքերը կիսափակ են, թե՞, ինչպես մայրը կասեր՝ ասեղով ծակած։ Մազերը սանրած չէին, իսկ պատուհանի գոգին գրված էր նավթի լամպը։

— Լույս չեք ունենում, հա՛,— հարցրեց Լեոնն առանց բարեկի։

— Մեկ-մեկ կտրում են, ժողով, բան է լինում՝ լամպ ենք վառում, ի՞նչ անենք,— նախագահը նոր միայն բարձրացրեց գլուխը,— մի քիչ համբերիր։

Նա նստած էր շատ փոքրիկ սենյակում, շատ մեծ գրասեղանի պռաջ ու եռանդով պտտում էր հեռախոսի լծակը։ Կարծես միս է աղում։

— Կենտրոն, այ կենտրոն,— նախագահի դեմքը մեկ աղաչական էր, մեկ բարկացած,— կենտրո՛ն... Օֆիկ ջան... մի շրջկոոպ տուր, Սամսոնին... նստիր,— դա արդեն Լեոնին էր վերաբերում, որը տեղ էր գտել լուսամուտի գոգին, նավթի լամպի մոտ,— աթոռին նստիր, Օֆիկ... Վա՛յ, ես ձեր տեխնիկա ասողին, էլի կտրվեց...

Այսպիսի հեռախոս Լեոնը վերջին անգամ տեսել էր «Զապաև» կինոնկարում, իսկ նախագահի աչքերը բաց կապույտ էին։ Սեղանին գրիչ կար, թանաքաման, իսկ պատին՝ նախագահի գլխավերևում՝ ինչ-որ հին նկար։ Լեոնը երևի փոքր-ինչ երկար նայեց նկարին, շկարողացավ որոշել ով է, իսկ նախագահը մի աչքով նրան էր նայում, մի աչքով՝ հեռախոսի նախնադարյան ապարատին։

— Օֆի՛կ, ա՛յ Օֆիկ... Հունվարին նոր նկար կառնենք, փողը փոխանցել ենք... Օֆիկ,— նորից սկսեց պտտել լծակը, հետո հանկարծ, միանգամից զզվեց,— դե արի աշխատի էս հեռախոսով։ Երևանի՞ց ես...

— Երեսուսն թվին հեռախոս միայն շրջկենտրոնում կար,— Լեոնն ասաց այն, ինչ ամեն օր իրենց սերնդի երեսով են տալիս,— Երևանից եմ, թերթից...

— Նո՞ր եկաք,— նախագահը հանկարծ դուր-ի անցավ։

— Ավտոբուսով։ Գյուղսովետի մոտ է կանգնում։

— Բա ո՞նց։

— Լավ է: Գործուղման թուղթս չե՞ք կնքի:

— Գնո՞ւմ եք,— զարմացավ նախագահը, հետո հանկարծ, կարծես ինչ-որ բան հիշելով, ձեռքը մեկնեց սեղանի վրայով՝ ինչպես հեռագիր կմեկներ,— Պապիկյան Բենո,— հետո ուղեց,— Բենիամին...

— Լեոն,— ասաց Լեոնը,— կարող է գիշերով գնամ, մեկ էլ՝ ձեզ շտեսա:

— Հա: Վաղն էլ շրջկենտրոն են կանչել: Խե՞ր-շառ...

— Դպրոց պիտի գնամ:

— Դպրո՞ց, ուրեմն էրեխեքի համար եկած կլինեք:

— Էրեխեքի,— քմիծաղ տվեց Լեոնը:

— Խայտառակվեցինք, առավոտն էլ դատախազն էր էստեղ: Ասում են՝ Մոսկվայից էլ պիտի գան: Մի մատ մեղր դառանք... Որ Մոսկվայից էլ գան...

— Ինքը պիտի գա,— հանկարծ լուրջ-լուրջ ասաց Լեոնը, պատի նկարն ակնարկելով,— երեկ գյուղսովետ էլ կմտնի: Լավ է, նկարը կտեսնի, մի քիչ կփափկի,— ու զլխով արեց պատի կողմը:

Բենո կամ Բենիամին Պապիկյանը միանգամից ձեռքը տարավ դեպի զինվորական գոտին. որի ճարմանդի վրայի աստղը չկար, երեկ երեխաներն էին թոցրել: Նա գոտին մի անցք առաջ տարավ, ձգեց, ուղղեց բլուզը, որ վրետնամական էր ու հետաքրքրությամբ նայելով Լեոնին, ասաց.

— Ոնց թե. րնկեր Թելմա՞նը...

— Ի՞նչ Թելման,— զարմացավ Լեոնը,— իսկ Մոսկվայից գալու մասին՝ կատակ արեցի:

Պապիկյանը կարծես շոռաջին անգամ նայեց նկարին.

— Շաբաթ օրը, էսօր ի՞նչ օր է, չորեքշաբթի՞, հա, շաբաթ օրը բերեցի պահեստից: Կաբինետում, որ նկար չլինի, ի՞նչ... Փառնակը, թե Թելմանի նկարն է, էռնեստ Թելմանի: Հետո էլ պարծեցավ, թե Թելմանին տեսել է, ձեռքով բարեկե...

— Ո՞վ է Փառնակը:

— Գերի է եղել:

— Բացի դրանից...

— Մեր հաշվապահը: Ասում են հարյուր քսանհինգ գիրք կարդացել: Կարդացած կլինի: Գերմանիայից ուրիշները

շոր, բան էին բերել, սա հինգ շամադան նկար էր բերել, գրքեր: Թուրթղ տուր տեսնեմ:

Լևոնը մեկնեց գործուղման վկայականը:

Պապիկյանը շատ լուրջ վերցրեց, երկար շուռումուռ տվեց, երևի ուսերեն զժվարանում էր կարդալ, հետո բացեց գրասենյանի դարակը, կնիքը հանեց: Կնիքը շատ էր մեծ ու ծառանգություն էր մնացել երևի քսանական թվերից, այս գյուղսովետի առաջին նախագահից: Լևոնի մտքով անցավ աշխարհի ամենաշաբլոն միտքը. այս կնիքն ինչքա՞ն բան կպատմեր, եթե խոսել սովորեր... Պապիկյանը մեծ արժանապատվությամբ կնիքը թանաքոտեց համապատասխան բարձիկի վրա, հետո մոտեցրեց բերանին, սկսեց արագ-արագ արտաշնչել:

— Որտե՞ղ, Երկու ամիս է նախագահ եմ, առաջ ակումբում էի, վարիչ:

— Շնորհավորում եմ,— Լևոնը ցույց տվեց, թե որտեղ պիտի կնքի,— այստեղ էլ ստորագրեք:— Հետո հարցրեց,— գյուղում վանք կա՞...

— Բա ո՞նց, դպրոցի բակում, Փառնակն ասում է հազար տարվա վանք է, բայց,— երևում է նկարի պատմությունը տատանել էր նախագահի հավատը,— այսինքն, ինչ իմանաս, առաջ պահեստ էր...

— Երևի դպրոցն է վանքի բակում,— կծեց Լևոնը:

— Էդպես որ ասիր, ճիշտ ասիր,— մեղմացավ նախագահը, հետո մի քիչ մտածեց,— տուն չմտնե՞նք, դպրոցը հո չի՞ փախչի, էն ա վանքի բակում,— վերջին միտքը նա հաճույքով կրկնեց,— սոված կլինես, Տիկուշը մի բան կսարքի, հավ շատ ունենք, լավ արաղ կա: Հը՞...

Լևոնը անըմբռնելի քնքշանքով նայեց Պապիկյանին. տեսավ նրա դեմքի ծալքերը, խորշմները (կարծես նրա շորթորդ դասարանցի տղան հոր դեմքին է փորձել գրչածայրը, գրչածայրը լավ չի գրել ու նա խզմվել է երկար-բարակ), տեսավ նրա կոշտ, ասես կարմիր տուֆից սարքած ձեռքերը, չկտրած եղունգները, մտավ նրա գրասենյանի դարակը, որտեղ երևի երկու-երեք թուղթ կլինի շրջկենտրոնից ստացած, մեկ-երկու դիմում, որոնց ձախ անկյունում նա քիչ հետո երևի կմակա-

գրի կարմիր մատիտով. «Դուրս գրել ութ մանեթ օգնություն՝ իբրև բազմազավակ մոր»: Լեոնը նայեց, մտածեց, ժպտաց, հետո նայեց պատի նկարին, շփտաց: Հետո գործուղման թուղթը ծալեց-դրեց գրպանը:

— Հը՞,— ասաց Պապիկյանը, այսինքն, տուն գնո՞ւմ ենք, Տիկուշը հավը եփում է, արաղ խմո՞ւմ եք, թե՞ չէ... Իսկ Լեոնը ասաց.

— Գիտե՞ս ում նկարը կպցրու,— նա արդեն «դու»-ի էր անցել,— Հովհաննես Թումանյանի:

— Թումանյանի՞. «Ապրեք երեխեք, բայց մեզ պես չապրեք»: Հը՞. «Ափսո՞ս, Անուշ, սարի ծաղիկ...»,— Պապիկյանի դեմքը երանություն էր արտահայտում,— գրախանութում վայ թե չլինի,— հետո մտածեց,— Երևանից բերել կտամ կամ Փառնակը կունենա: Հը՞...

— Բա գնացի,— Լեոնը ձեռքն առավ թղթապանակը,— շուտ վերջացրի, վայ թե գամ, կհարցնեմ՝ տունդ ցույց կտան:

— Յույց կտան,— ու ժպտաց գոհ,— բա ո՞նց:

Լեոնը դուրս եկավ գյուղսովետից: Բակում ամալի լուծ-թյուն էր, որին կարոտ են աշխարհի բոլոր քաղաքաբնակ-ները և որից զգված են բոլոր գյուղերում: Ոչ ոք չկար: Բակի միակ շնչավորը մեծամիտ մի աքաղաղ էր, որ դեսուդեն էր անում, երևի կեր փնտրելով կամ ընկերուհի: Նախ՝ երևի կեր: Լեոնը նայեց աքաղաղին, որը նրան չնայեց, հետո նայեց կորացած տներին, երկնքին, որի վրայից ասես հենց նոր իջել էր գյուղի ներկարարը, որին պահեստից միայն մի գույն էին տվել՝ սպիտակ: Նայեց հատուկենտ ծառերին, որ այդ ամալուծյան մեջ թվում էին սխալ, թվում էին մոռացված մեկնումեկի կողմից, որ հիմա ուր որ է, կհիշի, կվերադառնա. հանելով հողից կտանի ու կլինի լրիվ իսպանական ամալուծյուն: Դպրոցը երկհարկանի, սպիտակ ներկած շենք էր, որ վարագույրի պես կախվել էր եկեղեցու առաջ, բայց քանի որ շատ բարձր չէր, տանիքի վրայից երևում էր եկեղեցու գմբեթը: Երևում էր նաև խաչը, որ չէին հանել: Տաթևիկը, ավտոբուսի աղջիկը, ֆրանսերենի դասատու պիտի լինի մոտիկ գյուղերից մեկում, պիտի սովորեցնի, որ փոքրիկ գյուղացիները կարդան Բալզակ, գուցե Ապոլիներ, կարդան Ռոբեսպիերի նամակները: Հիմարություն, Տաթևիկը արդեն եկող

տարի ետ կգնա տուն, իսկ երեխաները նրան կհիշեն երազի պես, որ քայլում էր իլիկի պոչ թվացող կրունկների վրա, որի ծնկները երևում էին, երբ նստում էր, իսկ հետո կմոռանան: Ծանապարհը չէր գալարվում օձի նման, հին էր ու ամայի՝ ինչպես երկինքը: Օրվա այն ժամն էր, երբ մեծերը դաշտում են, փոքրերը՝ դպրոցում: Մխել ուզեց, հանկարծ, երբ իրեն զգաց դպրոցի բակում, մուտքի դռան առաջ, նոր միայն անդրադարձավ, թե ինչու է եկել, ուզեց պատկերացնել Հասմիկի և Սերոբի դեմքերը, որ չէր տեսնելու երբեք ու անիծեց իրեն, թե ինչու եկավ: Ներս մտավ ավլած միջանցքը: Ի՞նչ պիտի խոսի, ի՞նչ պիտի գրի և ո՞ւմ է դա պետք: Վառեց սիգարեթը, ծուխը ներս շնչեց, հազաց: Զանգը տվին, և կարծես երկրաշարժ եղավ: Լոռիթյունը, սեղանին դրված ապակու նման, ընկավ քարե հատակին ու փշրվեց: Գոները բացվեցին, օդը լցվեց փոշով, աղմուկով, երեխաների կարմիր, առողջ դեմքերով: Լեոնը հարցրեց վազող մի տղայի.

— Տասներորդը որտե՞ղ է:

— Ես կավիճի եմ գնում:

Ժպտաց: Տղան էլ ժպտաց: Ասաց՝ ինչ որ պետք է:

Լեոնը հանկարծ հասկացավ, որ ինքը դիտմամբ է երկրացնում ճանապարհը, չի ուզում հասնել, նստել անծանոթ դեմքերի առաջ, անհեթեթ հարցեր տալ, կեղծ պատասխաններ լսել կամ՝ լոռիթյուն: Գուցե դեռ ուշ չէ, դեռ կարելի է ետ դառնալ, գնալ հյուրանոց, մի քանի շիշ գինի վերցնել ու... ու բաց արեց դուռը: Դասարանում հինգ-վեց հոգի էին, ուսուցչի շուրջը խմբված:

— Բարե ձեզ, ես թերթից եմ:

Ուսուցիչը կուլ տվեց նախադասության կեսը ու ձեռքը մեկնեց:

— Աղաբեկյան: Երևի...

— Այո, — հարցը կանխեց Լեոնը:

— Դիրեկտորին տեսա՞ք, — ասաց Աղաբեկյանը:

— Զէ, նրա հետ վերջում:

— Ես ձեր թերթի քսան տարվա բաժանորդն եմ, — ժպտաց Աղաբեկյանը:

— Չէի՞ք ասի, որ ներս գան,— խնդրեց Լևոնը,— ես այսօր պիտի վերադառնամ:

Եկան:

Շախմատի ֆիգուրների համրությամբ շարվեցին իրենց տեղերում, դասարանի տախտակի վրա, ու սկսեցին Լևոնին նայել: Տասը տղա, յոթ աղջիկ հաշվեց Լևոնը, եթե մի-մի շաբաթ առաջ գար, կլինեին տասնմեկ տղա, ութ աղջիկ:

— Բացակա ունե՞ք:

— Չէ,— ասաց ինչ-որ մեկը:

— Թաղմանը...,— Լևոնը կոտրատում էր մատները,— Թաղմանը ձերոնցից քանի՞սն էին գնացել:

Ոչ մի ձեռք չբարձրացավ:

— Ո՞չ ոք...

— Ես բացատրեմ,— մեջ մտավ Աղաբեկյանը,— ի՞նչ գործ ունեին գնային, հետո դիրեկտորի կարգադրությունը կար, ես էլ համաձայն եմ...

Լևոնը կարծես չսեց Աղաբեկյանին, նա անասելի տխրությամբ նայում էր դասարանին. պատանիների դեմքերը նրան թվում էին տաշած նույն փայտից, սկսնակ արհեստավորի չսրած գործիքով: Երբ խոսեց, նա ոչ մեկի չէր ուղղում իր ասածը, հենց այնպես, բարձրաձայն տխրում էր, ափսոսում, կասկածում:

— Ուրեմն սովորել եք իրար հետ, մեծացել և չեք գնացել վերջին անգամ տեսնելու... Ես ի՞նչ խոսեմ ձեզ հետ, ինչի՞ մասին, ինչի՞ համար...

Լևոնն իր առաջ աչքեր էր տեսնում. միայն խռիվ, չսանրած մազեր և ուսեր, որ ասես փլվում էին. ոչ ոք նրան չէր նայում:

— Իսկ ինչո՞ւ չգնացիք...

— Ես ասացի,— նորից Աղաբեկյանն էր:

— Իրենք թող ասեն:

Լռություն: Ու հանկարծ Լևոնը վեր կացավ: Սա ի՞նչ հիմար հարցաքննություն է: Վերցրեց թղթապանակը: Կխոսի դիրեկտորի հետ ու հայդա, ինքը զեկուցագիր է գրելու, այդքանը բավական է:

— Ես գնացել եմ,— վերջին շարքից կանգնեց մի տղա:

լևոնը նայեց նրան՝ ինչպես փոքր եղբորը կնայեր,— ես գնա-
ցել եմ, հետո ինչ...

— Դո՛ւ,— Աղաբեկյանը սուր նայեց տղային:

— Ես էլ,— կանգնեց մեկ ուրիշը:

Ուրիշ ոչ ոք:

Միայն երկուսը:

Լևոնը հետագայում էլ դժվարանում էր հիշել, թե ինչ-
պե՞ս, ո՞ր խոսքից հետո հանկարծ քանդվեցին քարկապ ըն-
կած լեզուները, մամլակի տակից դուրս պրծան տափակած
զգացումները, բայց պատանիները խոսեցին, պատմեցին...

...Սերոբն ու Հասմիկը նստում էին նախավերջին շար-
քում, յոթերորդ դասարանից միասին էին: Երկու շաբաթ առաջ
նրանց բաժանեցին: Հասմիկը շարադրություններ էր դրում
Սերոբի համար, Սերոբը լուծում էր նրա երկրաչափության
խնդիրները: Սերոբն, իհարկե, կարող էր շարադրություն
դրել, իսկ Հասմիկը մենակ էլ կլուծեր խնդիրները, բայց
այդ դեպքում ի՞նչ պատճառով նրանք երկար նստեին կողք-
կողքի և հետո՞ հո չէի՞ն կարող նամակ գրել իրար կամ խո-
սել ամենագլխավորի մասին: Ուրի՛շ: Մի անգամ Սերոբը
ծեծել էր Եղիշին, որ Ֆիզկուլտի դասին մի տեսակ էր
նայել Հասմիկի մերկ սրունքներին: Այդ հիմա, եղածից հե-
տո են մտածում, որ Հասմիկի համար էր, այն ժամանակ...

Բայց... Բայց մի անգամ նրանց տեսան ձորում, բարձր
խոտերի մեջ, կողք-կողքի: Ո՞վ տեսավ, ո՞վ լուրի կծիկը
գյուղամեջ գցեց, հիմա էլ ոչ ոք չգիտի և ամեն ինչ եղավ
արագ, կատաղի, հանկարծ, ինչպես իտալական կինոնկար-
ներում, կծիկը բացվեց, թելը երկարեց, բարակեց... Մի քանի
օր հետո Սերոբի մայրը աղբյուրի մոտ տեսավ Հասմիկի
մորը և սկսեց առանց նախաբանի. «Թե լիրք է աղջիկդ, ինչի՞
ես սպասում, մարդու տուր, իրապեսները քի՛շ են...»: Հաս-
միկի մայրը նախ գունատվեց, հետո էգ առյուծի պես վրա
հասավ, բռնեց նրա սպիտակող մազերից ու... Հաջորդ առա-
վոտը բացվեց անհավատալի լուրով. Հասմիկը կախվել է,
մտել է գոմը, դուռը հետևից փակել, կախվել է: Թե նրանց
տանն ի՞նչ է եղել գիշերը, ի՞նչ է ասել հայրը, ոչ ոք չիմա-
ցավ: Միայն մի պահ գյուղն ընկրկեց ահռելի վշտի առաջ,
հետո բամբասանքը ձնագունդ դառած սկսեց գլորվել գյուղի

նեղլիկ փողոցներով. «Ասում են Սերոբն ու Հասմիկը, վա՛յ, մեղա քեզ աստված, ասում են էրեխով է եղել, դրա համար...»: Հանկարծ ուշքի եկան. ո՞ւր է Սերոբը: Որոնեցին բոլոր ազգականների տներում, ձորի բոլոր քարանձավներում, նույնիսկ հաշտվել էին, որ դիակն են գտնելու, իսկ նա երրորդ օրը հանկարծ հայտնվեց շտապ-օգնություն մեքենայով, բժիշկների հետ: Մեքենան կանգնեց Հասմիկենց տան առաջ, բժիշկները ներս մտան: Սերոբը մնաց դրսում. մոտեցան, ոչ մեկին չնայեց, ասես քար էր, եկեղեցու պատից հանած, ոչ մի հարցի չպատասխանեց: Մեկ-երկու ժամ հետո բժիշկները դուրս եկան, Սերոբը շմոտեցավ նրանց էլ, իսկ մեքենան գնաց: Մեքենայի գնալուց հետո՝ ձնագունդը սկսեց գլորվել հակառակ ուղղությամբ. «Չորանան դրանց լեզուները, ինչե՛ր էին ասում էրեխեքի մասին, լուսի պես աղջիկ էր, ի՞նչ էրեխով, ի՞նչ բան: Պրոֆեսորն ասել էր...»: Գիշերը Հասմիկի դիակը եկեղեցի տարան, կարգ էր, մինչև բժիշկների գալն ո՞վ սիրտ կաներ, աստված կա վերևը... Իսկ առավոտյան. «Տղա ջան, էդ ինչ արիր, տղա ջան»: Սերոբի մոր ձայնն էր: Տղան թույն էր խմել: Չորս ժամ ապրեց: Թուղթ էր գրել. «Հասմիկ ջան, ներող եղիր, որ երկու օր ապրեցի: Նրա համար ապրեցի, որ իմանան, որ դու անմեղ էիր»:

Ու միասին թաղեցին նրանց:

Լեոնը դուրս եկավ դպրոցից, արգեն երեկո էր:

Կգնա, չի մնա գիշերը, գինի կճարի, կխմի հյուրանոցում: Ներսը ծանրացել էր լսածներով, շրթունքները դառն էին, ասես ծխախոտից սարքած: Հավատում էր ու չէր հավատում: Ուզում էր հիշել և ուզում էր ոչինչ չհիշել: Խոսեց նաև մի բանի ուսուցիչների հետ, դիրեկտորի: Ահա.

«...Ես Սերոբին տեսա, նոր էր իմացել, թե ինչ է արել Հասմիկը: Ինձ մոտեցավ, շատ տխուր էր: «Ի՞նչ անեմ», — ասաց: Հանեցի, երեք ռուբլի տվեցի, ասացի գնա արաղ առ խմի, գյուղսովետի մոտ մի արտաշատցի ծախում էր: Փողը չվերցրեց, գնաց... Դե ես մտածեցի, արաղը կխմի, կքնի... Հետո կխոսեինք, ես ի՞նչ իմանայի...»:

Սա պատմության ուսուցիչն էր ասում:

«Ինչու չթողեցի գնան թաղմա՞նը: Երեւի նվագախումբ էլ կանչել տայի: Սխալ բաներ եք ասում, ընկեր թղթակից:

Ի՞նչ սեր, ի՞նչ բան, նրանց ի՞նչ ժամանակն էր: Եվ հետո էլ՝ ինքնասպանություն, բա որ արտասահմանի բերանն ընկնի, ո՞վ պիտի պատասխան տա, դո՞ւք... Կներեք, մենք պիտի պատասխան տանք: Հիշո՞ւմ եք երեսնական թվերին, ասենք, ինչ պիտի հիշեք, ո՞ր թվին եք ծնվել... Բա որ ասում եմ: Բոլոր դասարաններում ժողով ենք արել, դատապարտել: Ի՞նչը, զարմանում եմ՝ կոմերիտականները ինքնասպանություն են գործել, դուք ասում եք ինչն ենք դատապարտել: Ձեր խմբագիրն ո՞վ է: Ի՞նչ, հասցեն ի՞նչ եմ անում: Հա, իհարկե, ճանաչում եմ, մի անգամ եկել է մեր գյուղ: Իհարկե, լավ բան չի, ցավալի է, մենք էլ պիտի եզրակացություններ հանենք, ուրեմն, դաստիարակչական աշխատանքները մեզ մոտ... Դուք իզուր եք քմծիծաղ տալիս, երեխաների հետ էլ ճիշտ չեք խոսել, ես կասեմ որտեղ պետք է: Ձէ, չեմ սպասում, բայց ես էլ կոմունիստ եմ, տարիքիդ չափ էլ ստաժ ունեմ, ինչ վերաբերում է...»:

Դիրեկտորն էր:

«Ախր փոխանակ դասերով զբաղվելու, սիրում են: Ի՞նչ, ձեր հարցը չեմ հասկանում. ես ե՞րբ եմ սիրել: Ինչո՞ւ պիտի սիրեի, էնքան սիրահարվածներ եմ տեսել, պսակվում են, մի ամիս հետո երեխա են ունենում, երկու ամսից բաժանվում: Դուք մեր գյուղը չգիտեք, քսան տարվա պսակված ենք, կնոջս թեք մտած փողոց դուրս գամ, կփափսան: Ինչո՞ւ: Իսկ որ քաղաքում բոլորը բաժանվո՞ւմ են: Եկեղեցում ինչո՞ւ են դրել Հասմիկին, կարգ է, մեզ մոտ անում են: Ախր, ի՞նչ պիտի գրեք, հը՞...»:

Սա էլ գրականության դասատուն, որ հարյուր անգամ երեւի պատմած պիտի լինի Սոսի ու Վարդիթերի, Ռոմեոյի ու Զուլիեթի ողբերգական սիրո մասին...

Մղձավանջ:

Մարդ կարող է խելագարվել:

Հիշեց, որ քաղցած է, նայեց ժամացույցին: Երեւանում լինելը, կմտնեի «Կոունկ», ուտելու բան կվերցնեի, սուրճ ու կնայեի ապակե պատերից դուրս: Ծարտարապետ լինելը, աշխարհի բոլոր պատերը ապակուց կանել, որ մարդիկ ապրեին բաց, մերկ, որ մարդիկ չձեւանային, չորս պատը պատյան չդարձնեին: Հիմար միտք: Կնստեի «Կոունկում», Անահիտը

առանց հարցնելու, իրար հետեւից՝ կփոխեր սուրճի բաժակները և միայն հինգերորդի ժամանակ կասեր. «Վերջինն է»։ Վերկկենար, դուրս կգար փողոց։ «Կոունկում» նրան բոլորը ճանաչում են, երևի նաև սիրում. միշտ ճիշտ են հաշվում, հատուկ սրբում ափսեները և բաժակները, բերում, ինչ ուզում էր։ Ամիսներով կարող էր չվճարել, կսպասեն։ Մի քիչ տուն էր զգում այստեղ, թեպետ պատերն ապակուց էին։ (Հանկարծ հիշեց. մի անգամ շատ էր խմած, գնաց եղբոր, Վահրամանց տուն, որտեղ մայրն է։ Խմեց էլի մի քանի բաժակ, թթու կերավ, իսկ երբ վեր պիտի կենար (հետո պատմեցին), մորը կանչեց, թե՛ հաշվիր, ի՞նչ պիտի տամ։ Հետո, երբ ուրիշները պատմում էին ու ծիծաղում, սրտում ծանրանում էր քարի պես մի բան, որ անուն չունի)։

Գյուղի փողոցը նման էր գյուղի փողոցի։ Արդեն մթնում էր և ամայություն չկար։ Երևում էին մարդիկ, սայլեր, բեռնատար մի մեքենա խրվել էր ցեխի մեջ, իսկ մի էշ կանգնել էր փողոցի կենտրոնում ու չէր գնում առաջ։ Վրայի տղամարդու ոտքերը շատ էին երկար, ու Լևոնը հանկարծ հիշեց իրենց գյուղացի Օհանեսին, որի ոտքերն էլ երկար էին և որի տակից, պատմում են, որ մի անգամ էշը գնացել է, ինքը չի իմացել...

Օտար գյուղը գիրք չէ օտար լեզվով, այլ ազգական, որին երբեք չէիր տեսել, տեսար, ու անմիջապես խաղաց արյունը, հիշեցիք մյուս ազգականներին, որոնց երկուսդ էլ գիտեք, և ամեն ինչ իր տեղն ընկավ։ Բայց Լևոնը չէր հասկանում իրեն պաշարած զգացումները, նա չարությամբ էր նայում շուրջը, ամեն ինչին, մարդկանց, տներին, նույնիսկ երեխաներին։ Մղձավանջ էր։

Գուցե գնա-գտնի գյուղսովետի նախագահին, խնդրի, որ մեքենա ճարի, հասցնի շրջկենտրոն։ Այլևս ի՞նչ կարիք կա մնալու, ի՞նչ պիտի ստուգի։ Մութը վրա էր տալիս, գյուղի փողոցը նմանվում էր իմպրեսսիոնիստական նկարի։ Լևոնը փորձում էր ինչ-որ բան հասկանալ այս անըմբռնելի պատմությունից, որին կնախանձեին աշխարհի բոլոր սենտիմենտալ գրողները. պարզապես նստի՞ր գրամեքենայի առաջ ու տկտկացրու ինչպես եղել է՝ պատրաստ է առնվազն հարյուր հազար ընթերցող, հիմնականում տասնվեցից-քսան տարե-

կան: Գրաքննադատներն, իհարկե, կգրեն, որ այդպիսի դեպք անհնար է մեր օրերում, հենց իրենց թերթում հոգված լույս կտեսնի, որը համոզիչ օրինակներով կապացուցի, թե հեղինակը առաջնորդվել է ոչ թե մեր լուսավոր կյանքով, այլ զոռ է տվել իր հիվանդ երեակայությանը և այլն, և այլն: Չէ, դեռ շատ բան կա հասկանալու այս պատմության մեջ, ոչ թե գրելու, այլ սեփական հոգու համար: Կքնի գյուղսովետի նախագահի տանը, մինչև կեսգիշեր կխոսեն, լավ մարդ է, կպատմի իրենց պահեստապետ Փառնակից, որ տեսել է էռնեստ Թելմանին կամ էռնեստ Հեմինգուեյին, մեկ է, կուտի տանտիրուհու եփած հավը, նախագահը ցույց կտա քսանական թվերին ստացած իր պատվոգրերը, երևի նարդի կխաղան: Հետո կքնի՝ գլխի տակ տանտիրուհու ասեղնագործ բարձը, երազում կտեսնի տատին, որ դժգոհ էր իր բոլոր աղջիկներից ու հարսներից, կամ կթվա ընկերներով հավաքվել են Սեանում, եկել է նաև Հակոբը, որ վեց տարի առաջ մեռավ: Չէ, չի մնա, հենց հիմա կգնա շրջկենտրոն, ոտքով կգնա, մի ճանապարհ է, չի կորցնի, կքնի հյուրանոցում, պարզ է, սոված կմնա, իսկ առավոտյան՝ հայդա, Երևան: Տների առաջ նստած էին մարդիկ՝ ինչպես Պոռչյանի վեպերում, Լեոնը քայլում էր դանդաղ, ծխում էր: Չէ, այնուամենայնիվ, պիտի գտնել Պապիկյանին, քանի մութը լրիվ չի գրավել գյուղը: Ու նա հարցրեց հենց առաջին պատահածին.

— Գյուղսովետի նախագահի տունը ո՞րն է:

— Բենո՞յի: Ինքը հրեն, աղբյուրի մոտ...

Աղբյուրը քիչ այն կողմ էր, իսկ Պապիկյանը դեռ հեռվից ընդառաջ եկավ:

— Ես էլ մտածեցի, թե գնացել ես:

— Ուզում եմ:

Նրանք քայլեցին ճանապարհով, որ կամաց-կամա՞յ դուրս էր սողում գյուղից, և Լեոնը հարցրեց, թե ուր է տանում ճանապարհը:

— Հանգստարան, — ասաց նախագահը:

Հանգստարան, այսինքն՝ գերեզմանատուն: Գնացին: Գերեզմանատունը սկսվեց միանգամից, առաջին տապանաքարի կեսը մտած էր առվի մեջ, որ արտը բաժանում էր հանգստա-

րանից, տապանաքարի տառերի մի մասը ջնջել էր ժամանակը, իսկ մնացածը՝ մուժը, ոչինչ չէր կարդացվում: Լեոնը հանկարծ տեսավ, որ իրենք քայլում են գերեզմանաքարերի վրայով, ուրիշ ելք չկա: Քարերն ընկղմված էին հողի մեջ, մոտեցած, միացած իրար, մաշված՝ երկանքի պես: Կային նաև տապանաքարեր, որոնց սուր ծայրերը դեռ չէին ծածկվել հողով և այդ սուր ծայրերն էին միայն հիշեցնում քարերի ինչ լինելը:

— Հի՞ն է ձեր գերեզմանատունը:

— Հին է,— ասաց Պապիկյանը,— նորը մի քիչ էն կողմըն է:

— Ո՞ր թվի քար կա, չգիտե՞ս...

— Ասում են հազար չորս հարյուր քառասունի, Փառնակն է ասում...

Դարձյալ Փառնակը՝ գյուղի ակադեմիան, հանրագիտարանը, գրքացը, մարգարեն:

— Ցույց կտա՞ս...

— Մուժ ա, հետո էլ ես չեմ տեսել:

Տեղ-տեղ՝ իրար միացած, հողի մեջ ընկղմված տապանաքարերը թվում էին պարզապես տուֆաքեկորներ, և Լեոնը մտածեց, որ երևի այդպես են գոյացել շատ քարհանքեր, որ հետո կտրում են նորից, դարձնում շենքի կամ գերեզմանի քար, աստիճան կամ աղբյուր: Հիմար մտքեր, որ պարտագիր են գերեզմանատներում, որ հռչակում են մարդկանց առօրյա հոգսերի ու կրքերի վրա: Մանավանդ հույսերի: Երեացին նաև նոր շիրմաքարեր՝ իրարից բաժանված մետաղյա ցանկապատերով:

— Էս են,— ասաց Պապիկյանը:

— Ի՞նչը:

— Էրեխեքի գերեզմանները:

Լեոնը նայեց կողք-կողքի բարձրացած հողաթմբերին, որոնց տակ Հասմիկն ու Սերոբն են: Շիրմաքարերին ծաղիկներ կան, դաշտային պարզ ծաղիկներ, ուրիշ ոչինչ: Եկող տարի երևի տապանաքարեր կլինեն, գյուղի քարտաշը տառասխալով կփորագրի «Աստ հանքի...», և կշարունակվեն Սերոբի և Հասմիկի չապրած տարիները, կշարունակվեն երկար, կտևեն դարեր, մինչև որ այս գերեզմանատունն էլ կանցնի գետնի տակ, ու հողը կքարանա: Լեոնը քայլեց առաջ: Նոր գերեզ-

մաններն ավելի շուտ վերջացան, իսկ այն կողմ բաց դաշտն էր: Լեոնը հեռվում տեսավ բուլդոզերների մի երկար շարք, հետո ուրիշ մեքենաներ, հետո ֆիննական մի քանի տնակներ, որոնց լուսամուտները ողողված էին էլեկտրականությամբ:

— Ի՞նչ է:

— Փորում են, ատոմային կայան պիտի սարքեն,— ասաց Պապիկյանը,— մի անգամ ես ու նախագահը գնացել ենք, Երևանից էլ մարդիկ էին եկել:

— Էլեկտրակայան, հա՞...

— Զե՞ռ ես առնում,— նեղացավ Պապիկյանը,— ատոմային ասացի:

— Ի՞նչ տարբերություն կա, որ...

— Եսիմ, մեր ֆիզիկայի դասատուն մի անգամ բացատրեց: Իբր թե դու չգիտե՞ս:

— Փառնակն ի՞նչ է ասում:

— Ասում է Գերմանիայում շատ կար... Պառավները վախենում են, ասում են ռակը դրանից է: Ես ի՞նչ իմանամ, իսկ շրջկոմի քարտուղարն ասում էր, թե մեծ պատիվ է շրջանի համար, որ վստահել են: Դու ի՞նչ կասես...

— Ե՛ս,— Լեոնը նայեց մովթի մեջ փաթաթված Պապիկյանին, հետևում մնացած գերեզմաններին, հեռվում շարված բուլդոզերներին և ոչինչ չասաց:

Ետ դառան: Նորից անցան գերեզմանների միջով, հետո՝ գերեզմանների վրայով և լուսավոր պատուհաններով գյուղը թվաց մի ամբողջ մոլորակ, որ կորցրել էին ու գտան: Լեոնը հորանջեց այդ մտքից, իսկ Պապիկյանն ասաց.

— Հաց ուտենք, քնենք: Նարդին մնաց:

Ե.

Առավոտյան, երբ գյուղի բեռնատար ավտոմեքենայի մեջ վարորդի կողքին նստած Լեոնը վերադառնում էր շրջկենտրոն, խնդրեց, որ գնան ատոմային կայանի ճանապարհով: Առանձնապես բան չկար. Լեոնը պարզապես մոտիկից տեսավ հողի մեջ խրված բուլդոզերները, տասնյակ ինքնաթափ մեքենաներ և մարդկանց:

— Գյուղ էր, քոչեցիին,— ասաց վարորդը,— մենք էլ երե-
վի... մարդ եմ ման գալիս տունս ծախեմ:

— Ո՞վ պիտի տունդ առնի, եթե քոչելու եք:

— Եսիմ, Փառնակն ասում է՝ ինչ քոչել, ինչ բան: Ասում է՝
Գերմանիայում մեծ-մեծ քաղաքներում ատոմային կայաններ
կան, եսիմ:

Ճանապարհը մնաց լեռան ետևում, վարորդը դարձյալ ինչ-
որ բան էր պատմում, Լեոնը ուզում էր հիշել, թե ինչ գույնի
էին Պապիկյանի աչքերը:

Ոչ մի բան էլ չէր ուզում հիշել: Որքան էլ ուրիշ նյութից
խոսեր, մտածեր, մեկ է՝ Սերոբն ու Հասմիկը լուռ գալիս էին,
խլացնելով մնացած աշխարհը, մնացած ձայները, խլացնելով
նույնիսկ լուսթյամբ: Ի՞նչ պիտի գրի, ինչպե՞ս, ատոմային
կայանի կողքին՝ ինչպե՞ս դնի այս ողբերգական, ծիծաղելի,
մենտիմենտալ պատմությունը, որ կարծես Պոռչյանի վեպե-
րից է փախել, ո՞վ կհավատա:

— Գառնիկ,— Գառնիկը բռնատարի վարորդն էր,— էդ
էրեխեքը ինչի՞ իրենց սպանեցին, հը՞...

— Եսիմ,— Գառնիկը անթարթ նայում էր ճանապար-
հին,— խելքները շատ էր:

— Դու սիրած կա՞ս...

— Ազգուշի՞ն...

— Ազգուշն ո՞վ է:

— Կնիկս, ո՞վ:

— Դե... թեկուզ Ազգուշին կամ ուրիշի:

— Ձեռ ես առնում:

— Ինչի՞:

— Մի անգամ բեռ էի տարել Կրասնոդար: Ի՞նչ աղջիկներ
էին: Եղած կա՞ս... Կրասնոդար: Ճաշարանում մեկը կպել էր,
պոկ չէր գալիս, հետո ոռսերեն էր բլբլացնում, ես էլ ...
Օլյա էր անունը: Լավ աղջիկ էր: Ինձ ասում է նամակ կը-
գրես, վայ քո տունը չքանդվի:— Հետո շուռ եկավ հան-
կարծ,— օրինակ, ինչո՞ւ ես հարցնում՝ սիրած կամ թե չէ...

— Զրույց ենք անում, էլի նեղացա՞ր...

— Զէ, բայց Սերոբը լավ տղա էր: Ասե՛նք, ախր բերանս
մի՞ բացի՝ մեր գյուղը պիտի վառես, ավիոբենզին լցնես,
վառես:

Օրրորդ ծրարը բաց էր, պաշտոնական թղթի վրա
կարգաց.

«... Բյուրոն ս/թ մայիսի 28-ի նիստում, լսելով և քննարկելով ԿԿ քարտուղար ընկ. Ն. Հակոբջանյանի հաղորդումը Ա. շրջանի Վ. Ա. գյուղում կատարված ինքնասպանության փաստի մասին, արձանագրում է հետևյալը:

Ս/Թ. Մայիսի 12-ին Վ. Ա. գյուղի լրիվ միջնակար դպրոցի 10-րդ դասարանի աշակերտուհի, ՀամԼԿԵՄ անդամ Համբկ Սարուխանյանը ինքնասպանությունը վերջ է տալիս իր կյանքին: Երկու օր անց ինքնասպանություն է գործում նույն դասարանի աշակերտ, ՀամԼԿԵՄ անդամ Սերոբ Վարդանյանը: Հետագա ուսումնասիրությունը պարզում է, որ բավական երկար ժամանակ երկու պատանիների մեջ եղել է սիրային կապ, որը, ցավոք սրտի, դուրս է մնացել և դպրոցի մանկավարժական կազմակերպիչ և կոմերիտական կազմակերպության տեսադաշտից: Ավելին, նույնիսկ այն րանից հետո, երբ նրանց անսոցոզ հարաբերության մասին խոսում էր ամբողջ գյուղը, մանկավարժական կազմակերպիչը և կոմերիտական կազմակերպությունը հարկ չհամարեցին միջամտել և ճիշտ ուղղություն տալ պատանիների գաստիարակությունը: Միանգամայն սխալ է, որ եթե դպրոցում կոմերիտական կազմակերպությունը գտնվեր իր բարձրության վրա, եթե հաճախակի գրույցներ, բանավեճեր կազմակերպվեին դաստիարակության, բարոյականության հարցերի վերաբերյալ, պատանիների ընկերությունը կգարդանար առողջ հունով և դպրոցը չէր կանգնի նման խայտառակ փուստի առաջ:

Բյուրոն արձանագրում է, որ այս օրերին, երբ մեր երկրի կոմերիտականներն ու արտամիութենական երիտասարդները հերոսական դրոժեր են անում աշխատանքում, ուսման մեջ՝ ՀամԼԿԵՄ անդամներ Հ. Սարուխանյանի և Ս. Վարդանյանի ինքնասպանությունը չի կարելի բնութագրել այլ կերպ, քան իբրև փախուստ՝ մեր հերոսական առօրյալից, իբրև հոգեկան թուլություն, փոքրագույնի նշան:

Ելնելով վերոհիշյալից բյուրոն որոշում է.

1. Ի ցույց դնել Ա. շրջանի Վ. Ա. գյուղի միջնակարգ դպրոցը:

բոցի կոնկետիւր (դիրեկտոր Ս. Բեգոյան, կոմերիտական կազմակերպության քարտուղար Կ. Պետրոսյան)։

2. 10-րդ սառ դասարանի կոմերիտական կազմակերպիչ Գայանն Կարապետյանին ազատել իր պարտականութիւններէն ե հայտարարել խիստ նկատողութեան, զրանցելով անձնական քարտում։

3. Ընդ ա համարել ինքնասպանութիւնից հետո դիրեկտորի ձեռնարկած միջոցառումները, դատաւարութիւն ալն կոմերիտականների վարքադիւր, որոնք, հակառակ դիրեկտորի հրահանգի՝ մասնակցեցին ՀամԿԵՄ անդամներ Լ. Սարուխանյանի ե Ս. Վարդանյանի թաղմանը։

Սույն որոշումը մասսայականացնել հանրապետության բոլոր գալրոցական սկզբնական կազմակերպութիւններում (միայն VIII—X դասարաններում)։

Վերջում ջնշված էր մի նախադասութիւն։ «II/Թ. Պեկտեմբեր ամսին լսել սույն որոշման կատարման ընթացքի մասին»։

Առաջին էջի վրա, ներքեից խմբագիրը մակագրել էր։

«Բնկ. Լ. Շահինյանին Հողմածղ վերակառուցիլ ալարորուման ոգով»։

Ոգով։

Ոգով...։

ԺԸ

Ամեն անգամ, երբ գնում էր Աշոտենց տուն,՝ Լեոնը նախ մտնում էր Արայիկի սենյակը։

Այս անգամ էլ։

— Բարեւ ձեզ, ի՞նչ բանի եք, — հոգնակի հարցրեց, որովհետեւ սենյակում նաեւ Սեակն էր, Արայիկի համալսարանական ընկերը։

— Ջնդում եմ, — ասաց Արայիկը, — բարեւ։

— Ա. Դո՞ւք եք..., — ասաց Սեակը։

— Ի՞նչ եք ջնջում, — Լեոնը թաղվեց հին բազկաթ... Ինչ, որ, ըստ Արայիկի, պատկանել է Երևանի նախաձեռնիկն նահանգապետին։ — Ձերոնք ո՞ւր են։

— Ընկերդ հերթապահ է, մաման կինո գնաց։

տուն, Պապիկյանը չէր ուզում, բայց գնացին: Պատին Սե-
րոբի մեծացրած նկարն էր, սև շրջանակի մեջ, սեղանի տակ
պայուսակը՝ դարչնագույն մոմլաթից, Լևոնը ձեռք չտվեց,
չհանեց գրքերը, չթերթեց տետրերը, ի՞նչ կարիք կար: Հայրը
լուռ ու խոժոռ նստած էր թախտին, մայրը մինչև վերջ էլ
չերևաց: Օղի խմեցին մի բաժակ, հայրը նայեց որդու լու-
սանկարին, ինչ-որ բան մրմնջաց, Պապիկյանն ասաց՝ ի՞նչ
պիտի անես, եղածը-եղած է: Լևոնը բառ չգտավ, մի բառ
անգամ չգտավ, որ հիմար ու գործածված չլիներ՝ որպես
ռեստորանի սրբիչ, պարզապես կուլ տվեց սպիտակ հեղուկը
և դրա հետ՝ ամեն ինչ, որ մտածում էր ասել: Ինչո՞ւ եկան,
ի՞նչ պիտի պարզի, ի՞նչ պիտի խոսի այս փշրված մարդու
հետ: «Չէ, հայրիկ, ի՞նչ խայտառակվել, աստված տար
շատերը Սերոբի պես տղա ունենային»: «Սերոբը ոսկի էր,
էդ կինոնները, գրքերը որ չլինեին, ոսկի էր: Մի կինո բաց
չէր թողնում, երկու անգամ էլ ինձ տարավ: Աշխարհը շուռ
եկավ, բալամ, շուռ եկավ ու հենց մեր գլխին...»: «Սերոբը
վատ բան չի արել, հայրիկ, ախր, ի՞նչ է արել...»: «Բա կի-
նոյում էլ էդքան իրար պաշեն, բա մենք ջահել չենք եղել:
Մի՛ խոսեցնի»: Օղի խմեցին: Պապիկյանն ասաց, թե առա-
վոտը գյուղխորհրդի նիստ ունի, Սերոբի հայրը հոնքերի
տակից խոժոռ նայեց նախագահին, Լևոնին մի բաժակ էլ
օղի լցրեց: Ահավոր տխրություն կար այդ անիմաստ խո-
սակցության մեջ, Լևոնը հանկարծ զզվանքով մտածեց իր
գործի, իր կյանքի, թերթի մասին, որտեղ ռուբլի-ռուբլի
ծախսում է կյանքը, որ, վերջին հաշվով, վիճակախաղով
շահած մի գումար է: Վեր կացավ: Ուղեց միայն հիշել այս
տունը, պատերը, առաստաղը, մահճակալները՝ ասեղնագործ
բարձերով, ուրիշ ոչինչ:

Հասմիկենց տուն չգնացին:

Մինչև կեսգիշեր թափառեց գյուղի փողոցներով և եթե
չները կարողանային լռել, կկարծե՞ր գերեզմանոցում է: Ահա-
վոր տխրություն կար գյուղի լուռթյան մեջ, որ Լևոնն այնպես
սիրում էր ընդամենը մեկ օր առաջ:

— Ընկեր նահապետյա՞նը, զբաղված է,— ասաց քարտու-
ղարուհին:

— Կսպասեմ:

Ընդունարանի լուսամուտից երևում էր բնակելի տան մի պատշգամբ, որտեղ երկու տղամարդ նստած նարդի էին խաղում: Քարտուղարուհին շատ ջահել աղջիկ էր և ուզում էր ջահել չերևար: Նա աչքի տակով նայում էր Լևոնին, և Լևոնը դա տեսնում էր: Լևոնին, չգիտես ինչու, թվաց, որ նա շատ նման պիտի լինի Հասմիկին:

— Շուտ չի՞ ազատվի ընկեր նահապետյանը, — նահապետյանի վրա մտքում ծիծաղեց, որովհետև դա Ռուբենի աղ-գանունն էր, — ես շատ եմ շտապում:

Աղջիկը թոթվեց ուսերը:

Այսինքն, ես ի՞նչ անեմ:

— Քանի՞ տարեկան կլինեք, օրիորդ»

— Աղջիկը թվում է՝ զարմացավ, բայց շատ հանգիստ ժրպ-տաց.

— Իսկ քանի՞ կլինեմ:

— Տասնյոթ-տասնութ:

— Տասնյոթ:

— Լավ տարիք է:

— Բոլորն էլ տասնյոթ տարեկան լինում են:

Լևոնը հիշեց. «Տասնյոթ տարեկան լինելի, ու այդ տարին չվերջանար»: Որտե՞ղ է լսել, թե՞ կարդացել է: Ի՞նչ մագնիս կա այդ տարիքի մեջ: Հետո զգաց, որ ձանձրանում է արդեն, բայց պիտի սպասեր, Ռուբենը կնեղանա, եթե իմանա, որ եկել է ու չի հանգիպել: Ինչ-որ տխրություն սողոսկեց սիրտը: Ոչ, չհիշեց, թե երբ էր ինքը տասնյոթ տարեկան ու չէր ուզի, իհարկե, որ այդ տարին չվերջանար, լավ էր, որ վերջացավ: Ոչ, դա չհիշեց, ոչինչ չհիշեց, պարզապես տասն-յոթ տարեկան աղջկա ներկայությունը անսխալ հուշարար էր, որ ինքն արդեն երեսունչորս տարեկան է: Երևի այս տա-րիքում էլ դեռ կարելի է ասել. «... Եվ այդ տարին չվերջա-նար»: Հետո դարձյալ հիշեց Սերոբին, Հասմիկին: Հանեց սիգարեթը:

— Կարելի՞ է:

— Իհարկե, — կարմրեց աղջիկը. երևի նրա թույլտվու-թյունը առաջին անգամ էին հարցնում, — իհարկե:

— Անունդ կարելի՞ է իմանալ, թե չէ անհարմար է՝ խոստամ ենք ու... իմ անունը Լևոն է:

— Հեղինեն:

— Հեղինեն, դու լսե՞լ ես ինքնասպանության մասին: Ի՞նչ կասես:

Աղջիկը նայեց Լևոնին. բաց կապույտ աչքեր ուներ Հեղինեն, իսկ այն երկուսը եղան տասնյոթ և այդ տարին երբեք չի վերջանալ: Ի՞նչ տարբերություն ապրած և չապրած տարիների մեջ, ի՞նչ տարբերություն այս օդի, ծաղիկների, ջրերի, փողոցների ու աշխարհի համար՝ դո՞ւ ես, թե՞ մեկ ուրիշը: Հեղինեի բաց կապույտ աչքերում հարցականներ չկային, նա երևի դեռ չէր սովորել նայել ստոր բաների, ինչպես և նրանք, այն երկուսը չսովորեցին: Հեղինեն կսովորի նայել, կսովորի կկոցել աչքերը, խոսելիս ուրիշ կողմ նայել, հետո կսովորի նայել ու ստել: Կսովորի, իսկ երկուսը, որոնց տասնյոթ տարին չի վերջանալ, այլևս ոչինչ չեն սովորի: Լևոնը կարծես մոռացել էր հարցը:

— Լսել եմ,— ասաց Հեղինեն,— իսկ Սերոբին ճանաչում էի, միասին Երևան ենք գնացել, պարում էինք նույն խմբում: Չէի հավատում, ամբողջ գիշեր չքնեցի...

— Ինչի՞նչ չէիր հավատում:

— Չգիտեմ, չգիտեմ:

Ձանգ:

Հեղինեն վեր թռավ տեղից, ուղղեց մազերը:

— Ի՞նչ ասեմ Ձեր մասին:

— Ասա պարզապես, որ եկել է Լևոնը, դպրոցում միասին ենք սովորել:

«... Տասնյոթ տարեկան լինելի և այդ տարին չվերջանար»: Համալսարանի առաջին կուրսում դեռ տասնյոթ տարեկան էր, կոմերիտմիությունից հեռացրեցին մեկին, որ Ստալինին ծափահարելիս ոտքի չէր կանգնել: Ինքը՝ Լևոնը, ևս կոմիտեի անդամ էր, ինքն էլ քվեարկեց: Տղան, որ ծափահարելիս չէր կանգնել, մի ոտք չունեւ, բայց մյուսը, հո, կա՞ր... Եկավ ինչ-որ մեկը, հավաքեց կոմիտեն, ներսից փակեց դուռը, զեկուցեց: Լենդրոշ էր անունը. նրա, այն տղայի, որին հեռացրին: Լենդրոշ, այսինքն լենինյան դրոշ: Կոմիտեի անդամները, իր նման ջահել տղաները, միայն մեկն էր աղ-

ջիկ, նստել էին գլխահակ, ասես մեղադրյալներ էին, և խոսում էր նա, քաղաքացիական շորերով զինվորականնր։ Լեոնը սիրում էր Ստալինին, բանաստեղծություններ էր գրում նրա մասին, կարդում բեմից, բայց ախր Լենդրոշը մի ոտք չունեի, իսկ այդ օրը շատ անգամ ծափահարեցին, ամեն անգամ ոտքի վրա, երևի տղան պարզապես հոգնել էր։ Ոչ ոք չքվեարկեց՝ ոչ կողմ, ոչ դեմ, ամփոփեց նա՝ անժանոթը. «Հասկանալի է, որ դուք ամենքդ համակարծիք եք, որ նման մարդիկ տեղ չպիտի ունենան մեր փառապանծ կոմերիտմիության մեջ, մանավանդ, որ նրա հայրն էլ՝ 1937 թվականին...»։ Ոչ ոք չքվեարկեց, բայց և ոչ ոք ծպտուն չհանեց, իսկ մի քանի ամիս անց Լենդրոշին տարան։ Վերադարձավ նա հիսունչորս թվականին, և Լեոնը երբեք չկարողացավ նայել նրան, հանդիպել, խոսել։

Ինչո՞ւ է ուշանում Հեղինեն։

Պատշգամբում այն գույգը դեռ նարդի է շրխկացնում և սարսափելի տխրություն կար այդ շրխկոցի մեջ, ինչպես առաջին անգամ թափվող ձյան։ Լեոնը հանկարծ հիշեց երեվանյան իր սենյակը, ինչո՞ւ հիշեց։ Ձէ, սենտիմենտալ է դառնում, պիտի շուտ փախչել այստեղից, այս պատմությունից, պիտի կրճատել մտածելու ժամանակը։ Կհավաքվեն տղաներով, կծիծաղեն, կվերհիշեն, կիմեն, կմոռանան դիրք, պաշտոն, հաջողություն, անհաջողություն, բոլորն էլ կարոտում են բնական վիճակների, ամենքին էլ երեվի ճնշում են պայմանականությունները, ձևանալը։ Լավ կլիրակի կլինի։ Հետո կքնի մի երկու օր։ Հիշեց Հակոբի խոսքերը. «Խմել և քնել— երկուսն էլ փախուստ են կյանքից։ Երկրորդն ավելի էժան է նստում. դա է տարբերությունը»։ Փիլիսոփայում են նրանք, որ չեն կարողանում ապրել, Հակոբն այդպիսին էր։ Սենյակի գույները այս տարի պիտի փոխել, զգվել է։ Երեկոյան տանը Լլինի, կքնի։

Ինչո՞ւ է ուշանում Հեղինեն։

Դուռը աղմուկով բացվեց։

— Վա՛յ, ես քո մարդ ասողին,— շեմին Ռուբենն էր,— եկել է ու նստել, տո՛չ դու չե՞ս ամաչում,— մոտեցավ, գրկեց Լեոնին, ամուր համբուրեց,— էս աղջիկն էլ նոր է ասում...

Հեղինեն մեղավոր կանգնել էր պատի տակ:

— Ինչ կա որ,— ասաց Լևոնը,— Հեղինեի հետ զրուցում էինք, ո՞նց ես...

Ներս մտան: Սենյակում չորս-հինգ մարդ կար: Ռուբենը ներկայացրեց.

— Դպրոցական ընկերս է, նշանավոր ժուռնալիստ, աստա՛մի տակ չընկնեք, հա,— հետո նստեց իր տեղը,— հիմա, Լևոն ջան, մի երկու ըոպեից:— Հետո դարձավ մյուսներին, — պա՞րզ է ինչ պիտի անեք...

Լևոնը Ռուբենի սենյակում մի քանի փոփոխություն տեսավ. մի հեռախոս էր ավելացել, գրասեղանը նոր էր, ավելի ժամանակակից ձևերով, լուսամուտի տակ ֆիկուսի մի վիթխարի ծառ կար: Ռուբենը քիչ գիրացել էր, հոգնած էր երևում, երևի խմել էր նախորդ գիշերը: Քնքշությամբ նայեց ընկերոջը, ծխել ուզեց, վեր կացավ՝ մոտեցավ լուսամուտին. այն զույգը դեռ նարդի էր խաղում: Պատշգամբն այստեղից ավելի մոտիկ էր, և Լևոնը տեսավ նրանց լարված, ոգևորված դեմքերը: Նախանձեց. հիմա նրանք ոչնչի մասին չեն մտածում, այդպես լավ է:

Ռուբենը ճանապարհեց այն չորսին:

— Ես այստեղ չեմ,— ասաց Հեղինեին,— երկու բաժակ սուրճ ու հանքային ջուր բեր:— Մոտեցավ, նստեց Լևոնի մոտ,— նամակդ ստացել եմ:

— Հո գործ-բան չունես, կգա՞ս...

— Կարծում եմ, որ կգամ, եթե, ո՞վ գիտե...

— Ոչ մի ով գիտե: Ո՞նց ես:

— Է՛,— Ռուբենը հոգնած թափ տվեց ձեռքը,— դժվար է: Դո՞ւ ինչ ես անում, խեր լինի...

— Դե ես ինչ, փոքր մարդ եմ, հոգված-բան եմ գրում, քեզնից ասա:

— Ինչո՞ւ ես եկել...

Ասաց:

— Հա,— Ռուբենը հանկարծ լրջացավ, թե՛ Լևոնին թվաց, — գրելո՞ւ ես:

— Չգիտեմ, անհավատալի պատմություն է, դու ի՞նչ կասես:

— Ինձ զեկուցեցին: Պիտի գրես, հա՞:

— Երեւի չեն տալիս Երեւի չկարողանամ էլ գրել:

— Լսիր, չե՞ս պսակվել,— հանկարծ հարցրեց Ռուբենը, նա երեւի ինչ-որ բանի մասին էր մտածում, որ ոչ մի կապ չունեիր այդ հարցի հետ, նա ուզում էր շարունակել մտածել այդ ինչ-որ բանի մասին և ուզում էր, որ Լեոնը խոսի, պատմի: Լեոնը դա հասկացավ, քսան տարվա ընկերներ էին. հասկացավ:

— Չեմ պսակվել, պսակվեի, գոնե կիմանայիր, եղբորս գործերը լավ չեն, մի խոսքով: Ասում եմ, որ հավաքվենք, քաղաքից դուրս գանք, զզվել ենք «Արմենիա» ռեստորանից. բոլոր մատուցողների անունները գիտեմ, գուցե էս կողմերը գանք, Սևան կամ մի ուրիշ խուլ տեղ, ավելի լավ կլինի...

Ռուբենը վերջապես ազատվեց իր գաղտնի մտքերից, ժպիտով նայեց Լեոնին, սիրով նայեց, նայեց՝ ինչպես փոքր եղբորը, հետո ասաց.

— Չորս տարով մեծ եմ քեզանից:

— Երեք տարի հինգ ամսով,— ճշտեց Լեոնը,— պարծենալու բան չի:

— Մեծանում ենք,— ասաց Ռուբենը,— ձեր թերթում էիք տպել, չէ՞. «Ծերանում ենք, Պարույր Սևակ, ծերանում ենք, սիրելիս, հասակակից կանանց արդեն մենք նայում ենք եղբոր պես...»: Դո՞ւք էիք տպել:

— Չէ,— ասաց Լեոնը,— հույս չունեմ, թե կանանց դու երբեէ եղբոր պես նայես, ութսուն տարեկանում, հասակակիցներիդ, գուցե...

Ծիծաղեցին:

Հեղինեն սուրճ և հանքային ջուր բերեց: Ռուբենը սեյֆից հանեց կոնյակի կիսատ շիշը, լցրեց երկու բաժակ: Խմեցին լուռ, Լեոնը նայեց ժամացույցին:

— Ես պիտի գնամ,— ասաց,— կհանդիպենք մի քանի օր հետո, կխոսենք: Գնամ:— Մի բաժակ էլ լցրեց, խմեցին:

— Ինչո՞ւ ես շտապում:

— Սպասող կա, մի աղջիկ, ավտոբուսում ծանոթացանք:

— Օհո:

— Իզուր է օհո-դ, պարզապես միասին եկանք Նրեանից:

— Վատ սկիզբ է: Դե, չեմ պահում, եթե այդպես է,— նայեցին իրար, Ռուբենը հանկարծ հիշեց,— ասում ես եղբորդ գործերը լա՞վ չեն, ի՞նչ է եղել:

— Ոչինչ,— ասաց Լևոնը, — դե նրան դիտես էլի, վահարամին:

— Դա՛ւ,— ասաց Ռուբենը,— եթե կարող եմ որևէ բանով օգնել, ասա՛:

— Շնորհակալ եմ: Գնամ: Աշխատիր անպայման գալ կիրակի օրը:

— Կգամ,— հետո հանկարծ,— պիտի գրես, հա՞, այդ ինքնասպանության մասին...

— Չգիտեմ:

Դռների մեջ, կիսախավարում, Սերոբի հայրն ասաց. «Կքոչեմ ես էս դյուղից, կգնամ: Հերբս Բիթլիսից էր, կքոչեմ: Մի քիչ անցնի, տարին անեմ, քար դնեմ: Մնամ՝ որ ի՞նչ...»: Լևոնը սեղմեց նրա ձեռքը, ասես մի կտոր չեչոտ քար առավ մատների մեջ, իսկ սեղանի տակ Սերոբի պայուսակն էր: «Հավը տապակած ես սիրում, թե՞ խաշած»,— արդեն փողոցում էին, երբ հարցրեց Պապիկյանը:

Է.

Տաթևիկը ոչ մի բաժակ չխմեց: Տխուր էր: Իսկ Լևոնը խմել էր շշի ամբողջ կոնյակը, բայց դրանից առավոտվա տխրությունը ավելի էր խտացել: Տաթևիկի լավ սանրված մազերը, բրդյա գործված զգեստի մեջ սեղմված մարմինը մի տեսակ օտար էր շրջկենտրոնի ճաշարանի ֆոնին՝ անճաշակ սփռոցների, չսափրված մատուցողի և թուրքական մեղրածոր երգերի հարևանությամբ, որ անընդհատ արտադրվում էր ինչ-որ տեղ թաքցրած ռադիոլայից:

Լևոնն արդեն երրորդ անգամ էր հարցնում.

— Ուրիշ երգեր չունե՞ք:

Ու արգեն երրորդ անգամ լսում էր բուֆետապանի պատասխանը.

— Չէ, ախպեր ջան, թե դուրդ չի գալիս, ձենը կտրեմ...

— Զէ, ոչին,— երրորդ անգամ էլ ասաց իւր լեզուն,— անունդ ի՞նչ է:

— Արմեն, բայց տղերքը Բարմեն են ասում:

— Բարմեն...

— Տո հա, անցած աշնանն էր՝ տուրիստներ էին եկել, հաց կերան, մեկը մոտեցավ ինձ, թե՛ բարմեն, ու ձեռով-
նով ինչ-որ բան էր հասկացնում: Գլխի ընկա, որ դանակ է
ուզում, բայց անո՞ւնս որտեղից իմացավ: Դանակը տվի,
ասում եմ իմ անունը Բարմեն չէ, Արմեն է: Սա ձեռները թափ
տվեց, կանչեց թարգմանիչին: Մի հայ տղա էր, բացատրեցի:
Փոխանակ մի բան ասի, սկսեց ծիծաղել, հետո իրենց լեզվով
ինչ-որ բան ասաց էդ տուրիստին, սա էլ սկսեց ծիծաղել:
Կարմրել եմ, մնացել տեղս: Մտածում եմ՝ ախր, ես ի՞նչ
ասացի: Հետո էդ տուրիստը իրենց սեղանին մոտեցավ, երկի
պատմեց, ինձ ցույց տալով: Սրանք էլ սկսեցին ծիծաղել:
Զհամբերեցի, էդ հայ տղին ասում եմ՝ արա, բա դու թասիբ
չունե՞ս, էդ շուն-շանորդիների մոտ ինձ խայտառակ ես
անում, բա դու հայ չե՞ս: Սա, թե՛ մի նեղանա, բան չկա: Ու
բացատրեց, որ էդ տուրիստների երկրում, կարծեմ Բելգիա-
յից էին եկել, հա, էդ տուրիստների երկրում՝ բուֆետիկին
բարմեն են ասում, իսկ ես կարծել էի, թե էդ դարիբ տղան
անունս իմացել էր: Ինչ երկարացնեմ, մեր տղերքի բերանն
ընկավ, հիմի սաղ շրջանն ինձ Բարմեն է ասում: Մի բաժակ
չխմե՞նք...

— Խմենք, Բարմեն ջան, քո մասին գրելու եմ:

— Ի՞նչ ես գրելու:

— Թերթում, հը՞: Թող հիմա էլ ամբողջ Հայաստանն իմա-
նա: Հը՞...

— Ախպոր պես, կնեղանամ, թե գրես:

— Կատակ եմ անում,— հանգստացրեց իւր լեզուն,— խմենք:

— Բա ինչի՞ չի խմում,— գլխով Տաթևիկին ցույց տվեց,
հետո վեր կացավ տեղից, գնաց բուֆետ և ինչ-որ շիշ առած
եկավ,— իտալական գինի է: Երկու օր առաջ էլի տուրիստներ
էին եկել, մի լավ աղջիկ կար,— հետո շուտ եկավ Տաթևի-
կին,— քրոջիցս լավը չլինեք, հա, էդ աղջկան մի շիշ կոնյակ
նվիրեցի, նա էլ էս գինին: Կնեղանամ, եթե չխմի...

Իւր ձեռքն առավ ուռուցիկ շիշը, որ հագցրած էր ծղոտե

պատյանի մեջ, մի ականթարթ հիշեց Իտալիան, հետո ասաց Տաթևիկին.

— Շատ թույլ գինի է, կխմե՞ս:

— Կնեղանամ,— համառեց Բարմենը:

— Դե լավ:

Լևոնը լցրեց Տաթևիկի բաժակը:

— Մենք կոնյակ կխմենք,— իրենց բաժակներն էլ լցրեց: Խմեցին:

— Դե տար պահիր,— իտալական գինու շիշը մեկնելով ասաց Լևոնը,— շնորհակալ ենք:

— Շնորհակալ եմ,— ասաց Տաթևիկը:

Բարմենը վերցրեց շիշը, գնաց: Թուրքական երգը վերջացել էր, ռադիոլան անտեղի դգգում էր, և դա ավելի լավ թվաց Լևոնին:

— Չեմ մնա,— ասաց Տաթևիկը,— դու պատկերացնո՞ւմ ես, կինո անգամ չկա, բաղնիք չկա, պիտի ապրեմ ինչ-որ մեկի տանը, ձմեռը աթար են վառում, էլեկտրականություն տալիս են երեկոյան ութից, դիրեկտորի անունը Աղաբեկ է:

— Սարսափելի է,— ասաց Լևոնը:

— Ի՞նչը:

— Որ դիրեկտորի անունը Աղաբեկ է:

Տաթևիկը ծիծաղեց:

— Գիտես,— ասաց Լևոնը,— եթե քո զգեստից մի թել քանդեմ ու քաշեմ, մի քանի բոպե հետո կմերկանաս, հը՞...

— Ցինիկ:

— Դե ես հեռու կլինեմ, քանի՞ կիլոմետր թել կա վրադ: Թելը որ քաշեմ, ես պիտի հեռանամ, չէ՞: Վտանգ չկա: Մնաց Բարմենը...

Ծիծաղեցին: Տաթևիկը հրաշալի ատամներ ուներ և հաճույքով էր ծիծաղում: Երբ տխրում էր, փոքրիկ, խռովկան աղջկա էր նման, և Լևոնը անբացատրելի շոգ էր զգում այդ պահերին: Աղջիկն արդեն մի քանի անգամ պատմել էր, թե ինչպես են իրեն ընդունել դպրոցում, պատմել էր իր առաջին դասի մասին, ինչ-որ ուրախություն էլ կար այդ պատմածների մեջ, Լևոնը դա կռահում էր. առաջին դաս, առաջին աշակերտներ...

— Ես շուտ-շուտ կգամ:

— Զես գա և հետո՝ ի՞նչ պիտի փոխվի դրանից:

— Նեղանում եմ,— կոնյակն արդեն վառվում էր Լևոնի ներսում, իսկ Տաթևիկը գեղեցկանում էր ըստ անընդմեջ լույսի, — ուրեմն, իմ գալը ոչ մի նշանակություն չունի, հը՞...

Դրսում երեկո էր, հարկավոր էր վեր կենալ: Կգնաս՝ թողած այն միամիտ գերեզմանները, Պապիկյանին, Բարմենին, որ իրոք լավ տղա է, Տաթևիկին, որին կյանքը վերջացած է թվում, բայց քիչ-քիչ կսորովի և ուշ լողանալուն, և ասարի ջերմությունը, ամեն ինչին: Կսովորի: Զի՞ սովորի: Ետ կգա քաղաք: Ոչինչ չի փոխվի դրանից աշխարհում: Զի փոխվի, միայն ավելի կթանձրանա տխրությունը, ուրիշ ոչինչ: Խմեց մի բաժակ էլ: Գուցե այդպես կարելի էր խեղդել մենակությունը, որ տանը հավատարիմ սպասում է իրեն՝ դեղին պատերի մեջ, հեռախոսի, չհավաքած մահճակալի, մագնիտոֆոնի, աթոռների վրա գցած շորերի տեսքով: Այսքան բարի ու ջերմ չնայելով Տաթևիկը, հեշտ կլինեի, կգնային հյուրանոց, մի քիչ էլ կխմեին, կյանքը հնարավոր ու պարզ կդառնար, կհամբուրվեին, կթվար, թե սիրեցին հենց առաջին րոպեներին, ավտոբուսում, երբ Շաուրը կանչում էր իր Իզաբելին...

— Ինձ կճանապարհե՞ս, Տաթևիկ:

— Արդե՞ն,— աղչկա ձայնը չկարողացավ քողարկել տագնապը,— իհարկե կճանապարհեմ:

Լևոնը մոտեցավ Բարմենին, վճարեց:

— Ես գնում եմ,— ասաց,— Տաթևիկը մեկ-մեկ կգա, լավ կնայես:

— Աչքիս վրա,— Բարմենի շափրված դեմքին հպարտություն թրթռաց,— աչքիս վրա, քրոջս պես կնայեմ, ապահով գնա, բայց չգրես...

Դրսում Տաթևիկը թևանցուկ արեց Լևոնին: Քայլեցին դանդաղ, մինչև խաչմերուկ, որը նրանց պիտի բաժաներ:

— Շաբաթ օրը որ գամ, կզանգահարեմ,— ասաց Տաթևիկը:

— Կիրակի տանը չեմ լինի,— ասաց Լևոնը:

— Դա-ա,— ծոր տվեց խմբագիրը,— անհավատալի բաներ ես պատմում: Մեր օրերում՝ զարմանալի է, չգիտեմ ինչ ասեմ: Գրելո՞ւ ես...

— Իհարկե,— ասաց լեոնը,— այնտեղ՝ կասկածում էի, բայց հիմա... Շատ եմ մտածել: Նրիտասարդական թերթ ենք. եթե մենք էլ չգրենք, ո՞վ պիտի գրի:

Խմբագիրը ծխում էր, առհասարակ նա չէր ծխում՝ միայն բարկացած ըոպեններին կամ տպարանում: Նրա դեմքին նույն հոգնությունն էր, և լեոնը խղճաց նրան:

— Զգրե՞մ...

Խմբագիրը վեր թռավ տեղից վախեցած, ասես մեկը հանկարծ կարդաց նրա թաքուն մտքերը:

— Ինչո՞ւ, ո՞վ ասաց. էլի մտքովդ անցավ, չէ՞, որ վախենում եմ, չեմ տալի: Միայն դուք եք քաջը: Ոչ ընտանիք ունեք, ոչ հոգս, ոչ արյան ճնշում...

— Ի՞նչ կապ ունի արյան ճնշումը...

— Հենց էնպես,— խմբագիրը հաշտված ու անտարբեր նայեց լեոնին,— ոչ մի կապ չունի: Ես ուղղակի մտածում եմ. ախր, ինչպե՞ս կհամատեղվի այդ ինքնասպանությունը մեր այսօրվա հետ, մեր երիտասարդության, որ հրաշքներ է անում: Դու էլ պիտի մտածես: Ինչպե՞ս կհամատեղես, հը՞ր...

— Կյանքը, ինչպես տեսնում ես՝ համատեղում է,— չոր ասաց լեոնը:

— Կյանքը, կյանքը, ի՞նչ ես հասկանում դու կյանքից...

— ...Ոչ պատերազմ ես տեսել,— քմծիծաղով շարունակեց լեոնը,— այս ես ուզում ասել, չէ՞: Ոչ պատերազմ, ոչ սով, ոչ երեսունյոթ թիվ. ոչինչ չեմ տեսել քո կարծիքով: Տեսել եմ: Երեսունյոթին եղբորս տարան, տասնութ տարեկան էր, պատերազմի ժամանակ և սով եմ տեսել, և ամեն ինչ, հետո կիլոմետրերով ոտանավոր եմ գրել Ստալինի մասին, հետո չորս օր լաց եմ եղել, երբ նա մեռավ: Շատ բան եմ տեսել...

Սենյակում մակարդված լուծություն էր՝ ինչպես ճակատամարտից առաջ, ինչպես ճակատամարտից հետո: Լեոնն ափսոսաց, որ տաքացավ, հանկարծ թուլություն իջավ վրան. քներ, մի քանի օր անընդհատ քներ: Խմբագիրը ինչ-որ բան էր խզմզում ապակու վրա դրված թղթին, փշրված էր երեւում:

— Ախր հասկացիր ինձ,— ի վերջո ասաց նա,— և մի

բորբոքվիր. եկել, ամբողջ գյուղին ես մեղադրում, բոլոր ուսուցիչներին, այդ դեռ ոչինչ. հերոսներ ես ուզում սարքել այդ թուլամորթներից: Երեսունյոթ թիվ, Ստալին: Փոշմանե՞լ ես, որ հավատացել ես, հը...

— Հավատը պարտք տված փող չի, որ փոշմանեմ:

— Տեսնո՞ւմ ես: Հիմա ինչի՞ն ես հավատում, հիմա:

— Հիմա՞. երկրին, ժողովրդին, արդարությանը, — Լեոնը զզվեց իր վերամբարձ տոնից, զզվեց իրար սիրտ թափանցելու այս ծիծաղելի ճիգերից, բայց մեջն արդեն արթնացել էր դեռ, — դու, ահա, պարծենում ես, որ պատերազմ ես տեսել, քո սերնդով ես պարծենում: Շատերը տուն չեկան, գիտեմ, շատերը եկան՝ կորցրած ոտք, ձեռք, առողջություն, իսկ մենք, մեր սերունդն ահա՝ բոլորս առողջ ենք, կուշտ: Բայց նայեցի՞ր մեր ներսը, փորձեցի՞ր հասկանալ, թե մենք ի՞նչ կորցրինք: Զի երևում, դա կտրված ոտք չի, դրա համար թոշակ չեն տալիս, տրամվայում տեղ չեն զիջում: Է՛..., — Լեվոնը ձեռքը թափ տվեց, հանկարծ հիշեց Տաթևիկին, որին ինքն էր փորձում դաստիարակել մի օր առաջ, գավառական սրճարանում, — շեղվեցինք: Հիմա ի՞նչ ես ասում:

— Ինչ պիտի ասեմ, գրիր, Տեսենք: Համենայն դեպս, գոնե մեկ-երկու բառով ասա, որ դա թուլություն էր, որ նրանք չպիտի անեին, որ...

— Մայակովսկին, օրինակ, թո՛ւյլ մարդ էր:

— Մայակովսկի՞ն, ցնդե՞լ ես, ի՞նչ է...

— Նա էլ ինքնասպան եղավ, կարող ես կարդալ ոուս դրականության ուզած դասագրքում:

— Հետո ինչ:

— Թուլություն բառի համար ասացի: Ուրիշ օրինակներ էլ կարող եմ բերել:

Խմբագիրը ոչինչ չասաց: Մի քանի վայրկյան նրանք լուռ նայում էին իրար: Խմբագրին ամեն ինչ հոգնեցրել էր արդեն: Լեոնն էլ ուզած տեղում կարող էր վերջակետ դնել: Նա այս խոսակցությունը գիտեր դեռևս այնտեղ, գյուղում, մտքի մեջ կրկնում էր ճանապարհին, ոչինչ նոր չէր: Ասես շախմատի հայտնի պարտիա, որի բոլոր քայլերը գիտեր նախօրոք: Ի՞նչ է ուզում այս մարդուց, որ սմբել է բազկաթոռին: Նա չէ՞ որ իր դերն է խաղում կատակերգության մեջ, որ պար-

զապես շատ է երկար, ուրիշ ոչինչ: Ձյուն լիներ՝ արձակ ու փափուկ լռություն, շիներ ասորած տարիների բեռը, չզգար... Չզգար: Լեռնին հաճախ թվում էր, որ մարդը կենդանիներից տարբերվում է ոչ թե մտածելու, այլ զգալու ընդունակությամբ: Չզգալ՝ այսինքն, չսիրել, չսպասել, չատել, չտխրել, չհուսահատվել, չափսոսալ: Սարսափելի կլիներ: Ով գիտե, շատ կենդանիներ գուցե և մտածում են, օրինակ, դելֆինները, բայց իսկապես զգալ միայն մարդն է ընդունակ: Լեռնը հոգնեց այս տարօրինակ փիլիսոփայությունից, հիշեց, որ երեկոյան խոստացել է զանգահարել Տաթևիկը, հիշեց, որ այդ օրն հինգշաբթի է, իսկ կիրակի առավոտյան պիտի հանդիպեն տղաներով: Նայեց խմբագրին՝ ինչպես կնայեր ինքն իրեն, խղճաց, ինչպես կխղճար ինքն իրեն: Մենք նույն կատակերգության գործող անձեր ենք, — մտածեց, — Աս էլ, դու էլ: Այդ միտքը տհաճ էր, ավելի լավ էր կռվել, հայհոյել: Երկու տարի առաջ, Սիբիրում, ծանոթացավ մի ուսուցիչի, ոտանավորներ էր գրում, զարմանալի տղեր կային. «Մարդիկ ուներով պահում են երկիրներ, որ չփլչի, ես ինչպե՞ս հեռացնեմ ուներս»: Մոտավորապես է հիշում, բայց ինչ-որ լավ բան կար՝ միամիտ ու զարմացած, երևի դա հենց հավատն է: Չկռվել, հաշտվել՝ նույնպես նշանակում է հանել ուներդ այդ երկնքի տակից, որի ավելի պարզ անունը, հավանորեն, կյանք է:

— Գրիր, — ի վերջո ասաց խմբագիրը, — տեսնենք ոնց կստացվի, էն կոնյակից ունե՞ս:

— Ֆրանսիական:

— Հա: Լավն էր, Նապոլեոնի նկարով, հիշում եմ:

— Չկա: Վիսկի ունեմ, շոտլանդական:

— Մենակ չիմես:

— Դե լավ, գնացի:

Նախասենյակում քարտուղարուհին ասաց.

— Տուն զանգահարեք:

— Տո՞ւն:

— Ձեր եղբոր կինն էր, ասաց, որ անմիջապես զանգահարեք:

Հավաքեց համարը.

— Հասմի՞կ:

— Լեոն, Վահրամի՛ն հիվանդանոց տարանք: Կարո՞ղ ես գալ:

Երեկոյան զանգահարեց Տաթևիկը: Ասաց, որ շաբաթ օրը կգա, որ երկու անգամ ճաշել է Բարմենի մոտ, կարոտել է «Կռունկ» սրճարանին: Խոսակցությունը ընդհատեցին, կիսատ մնաց, հետո եկավ Աշոտը: Ալինան արդեն հանձնել է փիլիսոփայության միտմամբ և Աշոտին առժամանակ ազատել երեկոյան հոգսերից: Խոսեցին Վահրամի հիվանդության մասին, Աշոտը բժիշկ է, նույն հիվանդանոցում, որտեղ Վահրամն է: Դեռ ոչինչ պարզ չէ, վաղը, մյուս օրը: Խմեցին միմեկբաժակ վիսկի, Լեոնը հիշեց խմբագրին:

— Նախանձում եմ քեզ,— ասաց Աշոտը:

Բոլոր ամուսնացածներին թվում է, թե շամուսնացածները երջանիկ են:

— Բաժանվիր,— հանգիստ ասաց Լեոնը:

— Գժվե՞լ ես...

— Ուրիշ ի՞նչ:

— Կամուսնանաս, հետո կտեսնենք:

— Չեմ ամուսնանա:

Խմեցին:

Հանկարծ վախեցավ Վահրամի համար: Մի օր առաջ, հենց երեկ, այդ զգացումն անժանոթ էր, ապրում էր՝ ամիսներով շտեմնելով եղբորը, մորը, մյուս ազգականներին: Թվում էր՝ կարող է այդպես ապրել ամբողջ կյանքը:

— Լսիր, վախենում եմ Վահրամի համար, հը՞...

Աշոտը ոչինչ չասաց, նա դանդաղ խմում էր վիսկին և ուրախ էր ինչ-որ բանից: Վիսկին դառն էր ու անսովոր:

— Ձէ, բան չկա: Իսկ շաբաթ օրը ավելի որոշակի կիմանանք վիճակը: Միրտը ինչպես է, չէ՞ր բողոքում:

— Բողոքում էր մեկ-մեկ:— Հիշեց, որ մեկ-մեկ է տեսել եղբորը, ուրիշ ի՞նչ կարող է իմանալ,— դժվար կյանք է ունեցել:

— Գիտեմ, պատմել ես: Լսիր, բան էիր գրում չէ՞ բժիշկ Արմենյանի մասին: Երեկ հարցնում էր:

— Գրեցի, չտպեցին: Առհասարակ իմ գրածները չեն տպվում:

— Սերունդները կտպեն,— ծիծաղեց Աշոտը,— իսկ ինչո՞ւ չտպեցին:

— Երկար պատմություն է:

Նորից զանգահարեց Տաթևիկը:

— Հանկարծ անջատվեց,— Տաթևիկի ձայնը ծղրտուն էր, մանկական, նա երեկ գոռում էր խոսափողի ականջին, որ Լևոնը կարողանա լսել: Լևոնը հանկարծ մտածեց, որ նա այլևս բան չունի ասելու, տխրեց աղջկա համար, որ բան չունի ասելու, բայց երեկ ահագին կովել է հեռախոսավարուհու հետ մինչև միացրել են նորից:

— Կարոտել եմ,— ասաց Լևոնը:

— Ո՞վ է,— շարունակում էր զզվեցնել Աշոտը:

— Իսկապե՞ս,— այնտեղից, իր հեռվից ծղրտաց Տաթևիկը:— Իսկապե՞ս կարոտել ես...

Լևոնը տխրեց Տաթևիկի համար: Չի կարելի կատակի տալ կարոտ բառը, աղջիկը հեռվում է, մենակ, նա գուցեև արդեն պատրաստ է ինչ-որ ջերմության, նույնիսկ՝ սիրո: Նա կարող է հեքիաթներ հորինել հենց այս գիշեր և անմիջապես՝ խզմզել ապագայի կապույտ մի նախագիծ, սպասել: Չի կարելի:

— Ո՞վ է,— շարունակում էր զզվեցնել Աշոտը:

— Դե կգաս, կխոսենք, Տաթևիկ,— ասաց Լևոնը:

Աշոտի աչքերն այդ պահին կարելի էր լավ ոեկլամ սարքել հետաքրքրասերների ակումբի համար, ու Լևոնը պատասխանեց միանգամից.

— Զահել աղջիկ է, ծանոթացանք ավտոբուսում, գյուղում ֆրանսերենի դաս պիտի տա: Շաբաթ օրը գալու է: Ուրիշ հարցեր չունե՞ս:

— Ունեմ: Հարց չունեմ. խորհուրդ, կարելի՞ է...

— Հը:

— Պսակվիր, լավ աղջիկ է:

— Քիչ առաջ նախանձում էիր չպսակվածներին:

— Դու մեզանից ինչո՞վ ես լավը, հը՞...

Միծաղեցին, խմեցին մի բաժակ էլ: Բոլորն էլ ուզում են այն, ինչ կորցրել են կամ չեն ունեցել: Ինչ որ ունեն կամ չեն կորցրել՝ ձանձրալի է: Սարսափելի նման են բոլոր տղամարդիկ, և Լևոնը մտածեց, թե երբ պիտի գնա Աշոտը, որ այդքան անսքող երջանիկ է իր մի երեկոյի ազատությամբ: Հետո մտածեց, որ նրա գնալուց հետո մենակ կմնա, երևի կխմի մնացած վիսկին, կփորձի գրել: Հիմա չի ուզում, չի կարող, բոլոր բառերը, որով ուզում է սկսել, տասը տարի գործածած խաղաթղթերի են նման: Պիտի գտնել զուսպ բռներ, քիչ ու խիտ: Քիչ, Լևոնի համար գրելը նման էր հեռու ճանապարհ գնալուն, երբ փոքր ճամպրուկ ես վերցնում՝ միայն ամենահարկավոր բաները տանելու համար: Գտնել ամենահարկավոր բառերը, սեղմել դրանք նախադասություն — ճամպրուկների մեջ, բայց չտափակացնել շարոտ ձկան պահածոյի նման, կկարողանա՞: Երբեք չի կարողացել, բայց այս անգամ ուզում է, ուրիշ կերպ չի կարող գրել, ուրիշ կերպ կդառնա սրտաճմլիկ մի պատմություն հայկական Ռոմեոյի և Զուլիեի մասին, որ զոհ գնացին գյուղի խավարին: Դա, իհարկե, կա, բայց միայն դա չէ, և, երևի, ամենագլխավորը չէ: Այդ ողբերգությունը՝ 20-րդ դարի երկրորդ կեսի ֆոնին, մի ժողովրդի մեջ, որ 2000 տարի առաջ թատրոն է ունեցել, որ նույն այդ գյուղի մոտ հիմա ատոմային էլեկտրակայան է կառուցում, — սա է մեխը, միայն թե այն ոչ թե պետք է խփել պատի մեջ, այլ դուրս քաշել պատից, գոնե կեսը, գոնե մի մասը: Դժվար է:

— Քնեցի՞ր, — Աշոտն է, ուրեմն, դեռ չի գնացել, լավ է:

— Չէ, սուրճ կուզե՞ս:

— Չեմ քնի:

— Դու այսօր չես քնի երջանկությունից:

— Քաղցր չանես:

Գոնե Ալինան զանգեր: Կարծում էր, որ կհրաժարվի սուրճից: Կսկսի հավանորեն հին գերեզմաններից: Որ ի՞նչ: Չեղավ: Գուցե Գառնիկի հետ ունեցած զրույցի՞ց: Աւարկոտ վեր կացավ, գնաց խոհանոց: Պապիկյանը պատմեց, որ հարևան գյուղից մի աղջիկ էին փախցրել, իսկ նա, աղջիկը միլիցիայում ոչ ավել, ոչ պակաս ցուցմունք է տվել. «Ի՞նչ փախցնել, ի՞նչ բան, «Վոլգայով» եկավ, գնացինք»: Դե արի բան հաս-

կացիր, տրամաբանական կապեր հայտնաբերիր: Հիշեց ամենագետ ու ամենատես Փառնակին, որ Գերմանիայից երկու ճամպրուկ լուսանկարներ է բերել, երեւի հիմնականում՝ կանանց, ու ապրում է նույն գյուղում: Կամաց-կամաց ստացվում է հավասարում՝ հազար անհայտով. կարո՞ղ ես, լուծիր: Սուրճը թափվեց, գազը կարմրավուն դարձավ ու թշուշաց: Գուցե Հեղինեից սկսի. հիշեց Չարենցին՝ «Լուսամփոփի պես աղջիկ, աստվածամոր աշքերով»: Աստվածամո՞ր, հազիվ թե. պարզապես տասնյոթ տարեկան է: «Բոլորն էլ լինում են տասնյոթ տարեկան»: Հեղինեն ասաց: Իսկ Վահրամին տասնըյոթ տարեկանում ուղարկեցին աքսոր. ապրեց, բայց չեղավ ոչ տասնյոթ, ոչ տասնինը, որովհետեւ մարդու հասակը տարիների գումար չէ միայն, այլ հայացք՝ աշխարհին, մարդկանց, պատրաստակամություն՝ ամեն ինչ մերժելու կամ ամեն ինչ ընդունելու: Վահրամը դրանցից ոչինչ չունեցավ: Սուրճը խմելիս Աշոտը լուռ էր:

Մխեցին:

— Դե գնա, — ասաց Լևոնը, — մի քիչ քնեմ:

— Գնամ, — ասաց Աշոտը, — արձակուրդս վերջացավ, ասել էր տասնմեկին կգաս, հետո էլ, տեսնում եմ զզվել ես ինձնից:

Միծաղեցին:

Հիմա կմնա մենակ:

Մենակ: Շաբաթ օրը կգա Տաթևիկը: Գուցե Լիլիթին զանգահարի: Լիլիթը տասնյոթ տարեկան՝ ո՞վ գիտե երբ է եղել ու սարսափում է անգամ մի օրով ծերանալուց, թեպետ ծախսում է կյանքը՝ իբրեւ գտած փող: Աշոտն արդեն գնացել է, քիչ հետո նա տանը կլինի, թեյ կխմի վարդի մուրաբայով, կհագնի զուլավոր պիժաման, կքնի մեջքը կնոջն արած: Ինքն ինչո՞ւ ընտրեց մենակությունը, մի՞թե մարդն ընտրում է ինչ-որ բան: Հավաքեց Լիլիթի հեռախոսի համարը:

— Լիլիթ:

— Հա, Լևոն, ի՞նչ կա, կորել ես:

— Ի՞նչ ես անում, քաղաքում չէի: Գյուղում մի տղա ու աղջիկ ինքնասպանություն էին գործել, ծանր պատմություն է:

— Ի՞նչ էր պատահել որ...

— Սիրել էին...

Լիլիթը երկար լռեց: Երեւի նստած է մահճակալին, հեռախոսը բարձին գցած, անփույթ հագած տնային խալաթը, մոխրամանի մեջ՝ կիսատ սիգարեթներ: Տանը Լիլիթը շատ հոգնած է երևում, դրսում շարժուն է, շատախոս, տանը սմբում է, սսկվում, ասես վերադառնում է ներկայացումից, որի բոլոր գործողութիւններում դեր ուներ: Լեռնը սպասեց, որ նա լռի, վերջացնի: Մենք շատ-շատ սպասում ենք, որ մարդ խոսի-վերջացնի, չգիտենք, որ կա նաև լռել-վերջացնել, որ հաճախ ավելի է հարկավոր մարդուն:

— Ասում ես սիրե՞լ են,— Լիլիթը խոսեց,— ուրեմն, մարդկութունը դեռ իրավունք ունի ապրելու, եթե թեկուզ երկուսը կարող են մեռնել սիրո համար: Քանի՞ տարեկան էին:

— Տասնյոթ-տասնութ:

— Էիս... Ուրիշ ի՞նչ կա, ժամը քանի՞սն է:

— Տասնմեկն է:

— Շատ է ուշ, հանված եմ արդեն:

— Ավելի լա՛վ,— փորձեց կատակել Լեռնը:

— Ուշ է,— Լիլիթը դարձյալ լռեց, հետո,— ասում ես տասնյոթ-տասնութ տարեկան էին,— նորից լռութիւն:— Ուզո՞ւմ ես, վաղը:

— Այսօր: Հիմա:

— Հոգնած եմ,— ասաց Լիլիթը,— և դեռ հավելյալ արժեք ունեմ կուտակելու,— Լիլիթը մեքենագրուհի է, երբեմն գործ է վերցնում նաև տանն անելու ու դրան է ասում հավելյալ արժեք,— մի նեղանա, լա՞վ...

— Ի՞նչ ես մեքենագրում:

— Ոտանավորներ են, էջը քսան կոպեկ, եթե իմանայի այսքան անհամ են, երեսուն կուզեր:

Ծիծաղեցին:

— Բարի գիշեր,— ասաց Լիլիթը,— կհանդիպենք, կպատմես նրանց մասին:

— Բարի գիշեր:

Պատկերացրեց Լիլիթի սենյակը՝ փոքրիկ ու տաք: Մի սենյակ՝ և՛ ննջարան է, և՛ ընդունարան, և՛ բուդուար— ինչպես տխուր քմծիծաղով կոչում է Լիլիթն այն անկուռը, որտեղ հայելին է՝ ստրուկի պես բռնավորված զանազան օժա-

ներխփնհրով, ներկերով, դանակներով, մկրատներով: Պատճկերացրեց հին բազմոցը, տխրեց: Քանի-քանի մենակ անկյուններ կան աշխարհում. Լիլիթի պես, իր պես: Խմեց մի բաժակ էլ, սենտիմենտալ եմ դառնում, մտածեց, լավ նշան չի: Միացրեց մագնիտոֆոնը. 20-րդ դարը ամեն ինչ ստեղծում է, որ մարդ չհասկանա իր մենակությունը: Ժպտաց. երգում էր մի կույր աշուղ, որին երկու տարի առաջ գնացքում ձայնագրեց: Գնացքի աղմուկը միանգամից լցվեց սենյակ: Իսկ Լիլիթը հիմա երեւի մեքենագրում է այն անհամոտանալորները: Կույր աշուղից հետո գալիս էր էդիտ Պիաֆը: Էդիտի խանձված, տղամարդկային ձայնը կրկնվեց մի քանի անգամ: Ծո տվեց ժապավենը, նորից լսեց: Թերթեց գլուղում արած նշումները, սուրճ խմեց: Նստեց գրամեքենայի առաջ, սկսեց տկտկացնել: Տարօրինակ էր տկտկոցը՝ գիշերվա հանգիստ շնչառության մեջ: Լիլիթն էլ հիմա տկտկացնում է: Տղաները չզանգահարեցին: Չէ, ոչինչ չի ստացվում: Դուրս եկավ պատշգամբ, որ մարդիկ հնարել են լուսամուտները չբացելու համար: Կարելի է շնչել, հետո ներս գալ: Լիլիթը լինել, կավելացնել, որ ինքը շատ տղամարդկանց համար պատշգամբ է, ազատ օդ շնչելու հնարավորություն: Դժվար կյանքով է ապրում Լիլիթը: Ամեն ինչ սկսվեց տասնութ տարեկանում, երբ մեկը նրան մի քանի անգամ համբուրելու համար՝ երդվեց, թե սիրում է: Մինչ այդ՝ սիրում եմ բայը նա խոնարհել էր քերականական վարժությունների մեջ և կարդացել էր վեպերում: Հավատաց: Այսինքն, չհասցրեց մտածել՝ հավատա՞լ, թե՞ ոչ, իսկ երկու շաբաթ անց հասկացավ, որ շուտով մայր է լինելու: Չուզեցավ: Չուզեցավ, մանավանդ որ նա, ով երդվում էր, արդեն չէր երևում: Այսպես սկսվեց:

Ինչո՞ւ հիշեց Լիլիթին: Ի՞նչ նոր բան կա այս պատմության մեջ, ինչ կապ ունի Սերոբի և Հասմիկի հետ: Բայց մի՞թե կարիք կա մի քանի անգամ համբուրելու համար ասել, թե սիրում ես, երդվել: Չէ, ոչինչ չի ստացվում: Հարկավոր է քնել:

Հանգրեց լույսը:

— Ստեփանյանը կանչում է,— ասաց խմբագիրը, գնա պատմիր, ավելի-պակաս բաներ չասես:

Վարդան Ստեփանյանը: Լեոնը տհաճությամբ մտածեց, որ պիտի հանդիպի նրան: Ավելի լավ էր օտար մեկը լինել: Համալսարանում նրան Վարդանիկ էին ասում, հիմա՝ Վարդան Մամբրեիչ:

— Դեռ չեմ գրել, գնամ ինչ անեմ:

— Ինքը զանգահարեց, պիտի քննեն, ուզում է կարծիքդ իմանալ:— Հետո ավելացրեց,— տպարան գալո՞ւ ես:— Սա նշանակում է՝ վիսկին խմելո՞ւ ենք:

— Կգամ, իհարկե:

Խմբագիրը փայլեց:

— Էսօր ի՞նչ օր է: Ուրբա՞թ: Զորեքշաբթի օրը գնում եմ:

— Մո՛ւր:

— Հեռու,— հետո մոտեցավ սեյֆին, ինչ-որ բան հանեց,— որ իմանաս ինչ է,— ցույց տվեց. փոքրիկ ծոցատետր էր, կապույտ կազմով:

Լեոնը զարմանքով թոթվեց ուսերը:

Խմբագիրը սկսեց թերթել ծոցատետրը: Լեոնը նրան հազվադեպ էր այդպես ուրախ տեսնում: Ի՞նչ է պատահել:

— Զիմացա՞ր, թե ինչ կա,— հարցրեց խմբագիրը,— այ, քեզ ինչ ասեմ, ընկեր Ռեմարկ: Հեռախոսների համարներ են, հասցեներ, հասկացա՞ր:

Հասկացավ. ծանոթ կանանց, աղջիկների հեռախոսների համարներ են:

— Սեյֆո՞ւմ ես պահում:

— Բա ո՞նց: Զէ, խապեր ջան, ես հետախույզ եմ եղել:

Հանկարծ հիշեց, թե ինչքան է տանջվում խմբագիրը գիշերով մածուն ճարելու համար: Հիշեց ուրիշ բաներ, ուզեց վեր կենալ:

— Իսկ սեյֆի բանալին գրպանո՞ւմդ ես պահում: Վտանգավոր է...

Խմբագիրը լրջացավ:

— Ճի՞շտ:

— Ինչ իմանամ, մի ընկեր ունեի...

խմբագիրը մռայլվեց: Հետո փոքրիկ ծոցատետրը նորից սեյֆը դրեց, փակեց. ինչ-որ բան էր մտածում երևի, մի քանի րոպե լուռ էր:

— Գնամ,— ասաց լեոնը:— Կատակ եմ անում: Ե՞րբ է կանչել Ստեփանյանը:

— Հիմա գնա:— Հետո ձեռքը թափ տվեց,— է, դու ինչ ես հասկանում, ազատ մարդ ես, քո գլխի տերը: Տպարանից շուշանաս:

Աշտուր զանգահարեց ու ասաց, որ մի ժամից կոնսիլիում կլինի, հավանորեն Վահրամիսն պետք է վիրահատել, բայց հիմա վտանգավոր է, շատ է արյուն կորցրել: Նախ՝ հիվանդանոց կգնա: Հիշեց խմբագրի ծոցատետրը: Խեղճ մարդ: Իսկ նրա կնոջը երևի երջանիկ են համարում. ամուսինը խմբագիր, մածուն է առնում, գնում է շուկա, հո ուրիշների պես չի՞: Տխրեց: Իր կնոջը երբեք երջանիկ չեն համարի. ոչ շուկա կգնա, ոչ երեխային մանկապարտեզից տուն կտանի, մածուն չի ճարի նույնիսկ ցերեկվա ժամերին, երբ բոլոր խանութներում լիքն է, իսկ ծանոթ աղջիկների հեռախոսների համարները կգրի ընդհանուր հեռախոսագրքում: Խեղճ ապագա կին...

Վարդան Ստեփանյանը վեր կացավ տեղից, բարեկեց, հարցրեց ինչպես են գործերը, տնեցիներն ինչպես են, չի՞ պսակվել: Լեոնն ասաց, որ ամեն ինչ լավ է: Ստեփանյանը բարի ժպտաց, այսինքն, լավ է, որ լավ է: Խոսակցության նախանվազն ավարտվեց: Ստեփանյանը հազաց, ուղղեց փողկապը:

— Դե պատմիր,— ասաց,— ինքնասպանության գծով մասնագետ ես, ասում են:

— Չես փոխվել,— սառը ասաց լեոնը:

— Ինչո՞ւ:

— Սրամտության գծով:

Ստեփանյանը հայրաբար ժպտաց:

— Վերջին հոգվածը ուժեղ էր:

— Ի՞նչ է ձեզ հետաքրքրում:

— Դա՛ւ,— Ստեփանյանը փոքր-ինչ լռեց, բայց հավանորեն հաճույքով անցավ պաշտոնական տոնի. այստեղ նա,

Իհարկե, ուժեղ է Լեոնից,— մենք երեւի կքնենք այդ դեպքը, դրա համար ուզեցի կարծիքդ իմանալ:

— Ես դեռ չեմ գրել:

— Գրե՞լ: Իսկ հարմա՞ր է, արդյոք, գրել:

— Հարցնո՞ւմ եք, թե՞ ցուցում համարեմ:

— Հարցնում եմ:

— Անհրաժեշտ է:

— Դա՛ւ,— Ստեփանյանը մռայլվեց,— ինքնասպանություն, հասկանո՞ւմ ես, թե դա ինչ է նշանակում մեր օրերում: Կարիք կա՞ այդ փաստը մասսայականացնել: Ի՞նչ ենք խրախուսում, հոգու թուլությո՞ւնը:

Լեոնը հանկարծ հիշեց, որ երրորդ կուրսում Վարդանին մի անգամ բռնում են Ղուկասյանի զբոսայգում, աղջկա հետ: Այսինքն, ինչ բռնել: Երկու դիմակավոր տղա մոտենում են, թե այս աղջկան մենք էլ պիտի համբուրենք: Եվ Վարդանը աղջկան թողած փախչում է: Երկրորդ օրը համալսարանում ամենքը գիտեին այս պատմությունը, որովհետեւ «ավազակները» նույն Վարդանենց կուրսից էին:

— Հոգու թուլությո՞ւն, ասում եք:

— Ուրիշ ի՞նչ:

— Ինձ այս ողբերգությունը ուրիշ առումով է հուզում:

— Մենք կքնենք, կպարզենք ինչպես է տեղի ունեցել դեպքը, ով է մեղավոր: Հետո կմտածենք: Ի դեպ, ես գրավոր բողոք եմ ստացել դպրոցի դիրեկտորից: Խմբագրիդ չասացի, բայց...

— Ես չեմ հասկանում, թե ինչո՞ւ եք ինձ կանչել: Ասացի՞ք՝ իմ կարծիքն էր հետաքրքրում:

— Իհարկե:

Խեղճ, միամիտ գերեզմաններ, կարծում եք դուք ինչ-որ բա՞ն ապացուցեցիք աշխարհին, ծիծաղելի գերեզմաններ: Սովորական կամ մի քիչ անսովոր դեպք էր պարզապես, կատարված ս/թ մայիսի 4-ին, հետո դա կդառնա օրակարգի հարց, կքնեն, ի ցույց կդնեն դիրեկտորին, ավագ ջոկատավարին, կդատապարտեն (եռմահու) ՀամլկեՄ անդամ Սերոբ Վարդանյանի և Հասմիկ Մարտիրոսյանի հոգեկան թուլությունը, միջոցառումներ կմշակեն...

— Երեւի, ավելի լավ է, որ ես գրեմ:

— Բայց հաշվի առ՝ ինչ ասում ենք: Չեր թերթից քանի՞ օրինակ է արտասահման գնում:

— Չեմ հետաքրքրվել:

— Տեսնո՞ւմ ես, լավ չէ, մինչդեռ հարկավոր է իմանալ: Մի խոսքով, շատածես, որ մենք քեզ կաշկանդում ենք: Բայց մենք էլ՝ մեր կարծիքը կարող ենք ունենալ, չե՞ս գտնում...

Խեղճ, միամիտ գերեզմաններ, դուք ծիծաղելի եք ատոմային կայանի հարևանությամբ, բայց դա ոչինչ, կոմունիզմի ժամանակ էլ երևի մարդիկ ինքնասպանություն կգործեն հանուն սիրո, և դրա համար մի օր արձան կդնեն՝ ինչպես դնում են Անհայտ զինվորին: Կդնեն հուշարձան՝ Անհայտ սիրահարին: Դա կլինի աշխարհի ամենալավ հուշարձաններից մեկը, և եթե Վարդան Ստեփանյանն ապրի մինչև այդ օրը, սրտառուչ ճառ կասի անհայտ սիրահարների հիշատակին, գուցե ձեր օրինակն էլ մտաբերի: Իսկ հիմա... Հիմա դուք պարզապես կատարված փաստ եք, որ ուսումնասիրվում եք, կքննվեք: Համբերություն ունեցեք, գերեզմաններ: Ներս մտավ քարտուղարուհին:

— Դուք նախաճաշելո՞ւ եք, — հարցրեց:

— Իհարկե, — ասաց Ստեփանյանը, — Լևոն, թեյ կխմե՞ս, թե սուրճ:

— Սուրճ, — ասաց Լևոնը:

Ստեփանյանը վեր կացավ տեղից, նստեց անկյունի ցածրիկ սեղանի մոտ: Լևոնն էլ գնաց: Սուրճը լուռ խմեցին: Վարդանն առաջվա պես ֆսֆսացնում էր խմելիս: Լևոնն ուրախացավ: Ցածրիկ սեղանի մոտ նա ավելի էր նման այն Վարդանիկին, ավելացել էր միայն երկար մուշտուկը, որի մեջ նա խոթում էր սիգարեթը, և ստացվում էր կրկնակի մուշտուկ:

— Պատմիր, ի՞նչ կա, — ասաց Ստեփանյանը:

— Դե ես ասացի, մնացածը կգրեմ:

— Դրա մասին չէ, — նեղսրտեց Ստեփանյանը, — ո՞ւմ ես տեսնում սղաններից, ի՞նչ եք անում: Ժամանակ չի լինում, թե հավաքվենք: — Տխուր նայեց պատուհանից դուրս, նայեց գրապահարանում շարված գրքերին, — կարդալու ժամանակ էլ չկա, վերջին գիրքդ էլ չեմ կարդացել, ներիր:

— Բան չես կորցրել, — ասաց Լևոնը: — Բաբելն ասում

էր, թե մարդ կյանքում հինգ-վեց գիրք պիտի կարդա: Լավ գրող է Բաբելը:

— Հինգ-վեցը քիչ է,— ասաց Ստեփանյանը:

— Չվերջացրի,— ասաց Լեոնը,— ...բայց այդ հինգ-վեցը ընտրելու համար պիտի առնվազն քսան-քսանհինգ հազար կտոր կարդա: Բաբելն էր ասում...

— Շատ է,— ասաց Ստեփանյանը:— Ինչո՞ւ չես պսակ-վում:

— Չգիտեմ: Ասում ես դիրեկտորը նամակ է գրել:

— Բանի տեղ մի դիր, գցել եմ մի կողմ: Տխուր պատ-մություն է:

— Քիչ է ասել՝ տխուր:

— Պատմիր,— Ստեփանյանը ընկղմվել էր ցածրիկ բազ-կաթոռի մեջ, ասես փոքրիկ տղա էր, ճլորթի էր խաղում, Թրեից փակել էր աչքերը: Նրա պապը էրզրումցի է եղել, յոթ եղբայրներից ազատվել է միայն ինքը, հասել Հայաս-տան:— Պատմիր:

Լեոնը հանկարծ գտավ հարկավոր բառերը, հիշեց զար-մանալի մանրամասներ, պատմեց երկար, կրճով. ասես գրում էր բարձրաձայն: Հանկարծ նա իրեն դատապաշտպան զգաց Հասմիկի ու Սերոբի համար, թեպետ նրանց ինչի՞ն էր հարկավոր դատապաշտպան: Ստեփանյանը լսում էր ուշա-դիր, երեխ տխրեց, նույնիսկ մոռացավ հաց ու կարագ ուտել, իսկ թեյը սառեց: Միայն մի անգամ ընդմիջեց.

— Ասում ես աղջկա դիակը եկեղեցո՞ւմ են դրել:

— Սկզբում թույլ չեն տվել, երբ որ բամբասում էին: Հետո, երբ բժիշկները եկել, քննել են, այն ժամանակ: Մի գիշեր մնացել է եկեղեցում:

— Դա՛ա...

— Թաղմանը երկու աշակերտ է դնացել, ոչ մի ուսուցիչ:

— Դա՛ա...

Պատուհանը բաց էր, և գարնան քամին առանց անցաթուղթ մտնում էր ներս, մի քիչ ցուրտ էր: Ստեփանյանը բացել էր աչքերը և առաջվա փոքրիկ տղան չէր, ինչ-որ բան էր մտա-ծում: Լեոնը վերջացրել ու լուռ նայում էր դուրս: Կարծես զղջացել էր պատմածների համար, մի տեսակ քամված էր

թվում, լիմոնի պես, որի հյուսթը մզել են բաժակի մեջ: Կարիք կա՞ր այս ամենն ասելու:

— Մի խոսքով, — Ստեփանյանը վեր կացավ բազկաթոռից, քայլեց դեպի գրասեղանը. դանդաղ ու հիմնավոր, հետո նստեց աթոռին, տրորեց ճակատը, — որ քննենք, դու էլ կգաս, կխոսես:

— Ե՞րբ եք քննելու:

— Տեսնենք, ուսումնասիրում են, — մեկնեց ձեռքը, — մեկ-մեկ անցիր, խոսենք, տղաներին բարևիր:

Իսկ դրսում աներես արև էր:

Վահրամի մոտ բարձրանալ թույլ չտվեցին: Աշոտն ինքը ներքև իջավ:

— Հավանորեն կվիրահատեն, — ասաց, — երեքշաբթի-չորեքշաբթի, սիրտը կանոնավորվում է կարծես: Քիչ առաջ քեզ էր հարցնում:

— Ի՞նչ ասաց:

— Հարցրեց պարզապես: Մայրդ մոտն է:

Լեոնը նայեց Աշոտին դատավորի նման, դահճի նման:

— Լսիր, մարդավարի բան ասա, մի լաքցնի:

— Ելքը վիրահատելն է, հավատա:

ԺԱ.

Տաթևիկի հետ գնացին սրճարան:

— Ինչպե՞ս է Աղաբեկը:

— Լավ է, — ծիծաղեց Տաթևիկը, — Բարմենը բարևում էր:

Վաղը կհավաքվեն, տեսնես ո՞վ չի գա: Լեոնը մտազբաղ նայում էր ապակե պատերից այն կողմ, որովհետև «Կոունկ» սրճարանում էին: Վահրամին, ուրեմն, պիտի վիրահատեն: Անահիտը առանց հարցնելու սեղանին շարում էր ինչ պետք է, աչքի տակով նայում Տաթևիկին: Լեոնին այստեղ սիրում էին, ահա հեռվից տեսավ սրճարանի վարիչը կամ, ինչպես Լեոնն էր ասում՝ սրճարանի տիրուհին: Լայն ժպիտով մոտեցավ, տնավարի մոտ քաշեց աթոռը, նստեց: Լեոնը ներկայացրեց Տաթևիկին:

— Ի՞նչ պիտի խմեք, — հարցրեց Անահիտը:
— Ի՞նչ կխմես, — հարցրեց Լևոնը Տաթևիկին:
— Շամպայն բեր, — ասաց սրճարանի տիրուհին, —
տխուր ես, Լևոն, ի՞նչ է եղել:

— Եղբայրս հիվանդ է:

Խմեցին մի բաժակ, սրճարանի տիրուհին գնաց:

— Ծա՞նր է վիճակը, — հարցրեց Տաթևիկը:

— Պիտի վիրահատեն: Զգիտեմ:

— Քեռիս պրոֆեսոր է, ուզո՞ւմ ես...

— Շնորհակալ եմ:

Ոչ, տխրությունը միայն վահրամի համար չէր: Լևոնը
զգում էր, որ սարսափելի հոգնել է վերջին օրերին, ուղեղը
լարվել է, մենակության զգացումը դարձել է սրտի մեջ կախ-
ված կշռաքար, գլխում կարծես գրամեքենա էր տկտկում,
որի վրա մեքենագրվում են անհամ բանաստեղծություններ:
Տաթևիկը զգուշությամբ, դանդաղ ուտում էր սալաթը ու
սպասում ինչ-որ բանի, ինչի՞: Մի՞թե ծերանում է: Երեսուն-
չորս տարին քիչ չէ:

— Ների՛ր ինձ, Տաթևիկ:

Տաթևիկը ոչինչ չի ասում, ժպտում է՝ հազար յարվա
բարեկամի պես:

Կողքի շորս-հինգ սեղանը միացրել էին իրար և ասես
թռչունների շուկա լիներ. կշկշում էին աղջիկները, տղաները
ձիգ էին ու կարմրած: Կատակում էին, երգում իրենց համուր:
Լավ էր:

— Ուզո՞ւմ ես, գնանք, — ասաց Տաթևիկը:

Լևոնը անձայն բռնեց նրա ձեռքը: Նայեցին իրար: Ո՞վ է
այս աղջիկը, որտեղի՞ց մտավ իր կյանքի մեջ, ինչո՞ւ է տեղ
ուզում ներքին կոշվող աշխարհում, որ պարզապես ամեն
մարդու տնամերձն է, մենակության թագավորությունը: Իսկ
Տաթևիկը ոչինչ չէր ուզում, նա նայում էր պարզ ու բարի՝
ինչպես նայում են ջրին, հացին, ինչպես նայում են լուռ-
թյանը:

— Մնանք մի քիչ, — ասաց Լևոնը, — պարենք:

Պարեցին:

Պարեցին լուռ: Թվիսթ էին պարում բոլորը, իսկ նրանք՝

տանգո: Լեոնը տեսավ, որ ուշադիր, ժպիտով իրենց են հետևում սրճարանի տիրուհին, Անահիտը, նայում են, երևի մտածում, որ այդ աղջիկը շուտով կխլի իրենց մշտական հաճախորդին: Լեոնը ժպտաց նրանց, հետո նայեց Տաթևիկին վերևից, տեսավ շագանակագույն մազերը, ձեռքերն զղացին աղջկա ձիգ մարմինը: Ի՞նչ է ուզում ինքը կյանքից կամ, ինչպես Լիլիթը կասեր՝ մեռնելուց առաջ մարդկանց տրված այս կարճատև արձակուրդից, որ կյանք է կոչվում: Նայում էր պարողներին, նախանձում էր, թեպետ միամիտ չէր այնքան, որ պարով որոշեր ամեն ինչ: Բայց նրանք երևի ավելի քիչ են մենակ, քան ինքը, քան իր սերունդը: Շատերը երևի ծիծաղում են իրենց հնաոճ պարին նայելով, թող ծիծաղեն: Ե՞րբ սովորեին պարել իրենք, պատերազմի տարիներին, պատերազմից հետո՞, երբ շուրջը դառնություն էր, երբ ոչ թե բուժվում, այլ նոր-նոր յոդ էր քսվում քաց վերքերին, ո՞վ սովորեցներ: Համալսարանական կյանքի ամենաերջանիկ հիշողությունները ժողովների հետ են կապված. քանի ժամ իր սերունդն անցկացրեց ժողովներում, քանի ժամ՝ կանգնած ծափահարելով: Երևի, եթե իրար գումարես, ամիսներ կդառնան, տարի, իսկ դա կյանք է կոչվում, ապրած կյանք, այդ օրերն արդեն դուրս են գրվել նրանց կենսագրությունից: Կհասկանա՞ն սրանք: Թվիսթը համակել էր բոլորին, և նրանք գույնզգույն, լարած խաղալիքների էին նման: Երևի սրանք էլ վշտեր ունեն, անքուն գիշերներ, ցերեկներ, երբ ուզում ես քնել՝ չմտածելու, չհասկանալու համար: Ունեն: Հասկանո՞ւմ է ինքը սրանց: Մանր է լինել միջանկյալ սերունդ, լինել կամուրջ՝ շատ նեղ առվի, որի վրայով անցնում են միայն թռչակառուները. ջահելները թռչում են, չնկատելով կամ արհամարհելով կամուրջը: Ձյուն գար, աշխարհում ծածկեր ամեն ինչ ու չհավեր ու գրա վրա կառուցվեր կյանքը, ձյուն գար, ծածկեր բոլոր չապրած տարիները, սխալները, անկումները, ետ վերադառնալին չապրած տարիները: Թվիսթը մոլեգնում էր, գույնզգույն խաղալիքները խառնվել էին իրար, Տաթևիկը ոչինչ չէր ասում:

— Ձեա խոսում, Տաթևիկ:

— Խոսում եմ, բայց քո նման, մտքում:

Աղմուկը միանգամից կտրվեց. խաղալիքները միանգամ

մից կանգ առան, հետո շարվեցին սեղանների շուրջ, դառան տղաներ, աղջիկներ:

— Գնանք, Տաթևիկ:

— Գնանք:

«Կոունկը» դրսից վիթխարի ակվարիումի էր նման— ջրի տեղ՝ օդ, ձկների տեղ՝ մարդիկ: Լեոնը թեանցուկ արեց Տաթևիկին:

— Միայն հինգ բոպետով,— ասաց հերթապահ բժիշկը: Վազեց վեր:

Առաջինը մայրն զգաց ներս մտնելը: Վահրամը երևի քնած էր, աղմուկից բացեց աչքերը: Նայեց եղբորը:

— Լուրջ բան չկա,— ասաց Լեոնը,— նոր Աշոտի հետ խոսեցի, երևի հարկավոր կլինի վիրահատել, ի՞նչ ես ասում:

— Ինչ ասեմ, եթե պետք է...

Ֆիուր էին Վահրամի աչքերը, դատարկ ու հաշտված:

— Մի մտածիր, ամեն բան լավ կլինի:

— Է՛...— Վահրամը փակեց աչքերը, մայրը ազալական նայեց Լեոնին, ո՞ւմ նայեր Լեոնը,— Վահրամը նորից բացեց աչքերը,— պրոֆեսորի հետ խոսե՞լ ես, ի՞նչ ասաց...

— Նույնը, Վահրամ, նույնը:

Սուտ է, արյունը գլխավորն է մարդու մեջ, բախտորոշ բոպեներին արյունն է քվեարկում. մի շաբաթ առաջ կարող էր մտածել, թե կյանքը հնարավոր է առանց արյունակիցների՝ կան ռեստորաններ, ընկերներ, աղջիկներ, զրքեր, մագնիտոֆոն, կա լուսթյուն: Մի շաբաթ առաջ կարող էր մտածել, թե պայմանական բաներ են բոլոր այս հարաբերությունները՝ քսաներորդ խելագար դարում, որ հեռացնում է մարդկանց իրարից, նրանց մեջ քաշելով պատեր, վարագույրներ, միջնորմներ, նրանց արանքում սառնարաններ դնելով: Վերջին տարիներին այնքան քիչ են հանդիպել Վահրամի հետ, նոր տարուց նոր տարի և ի՞նչ՝ կանգնած է հիմա ողորմելի ու անուժ, բնական բնազդներով, հոգին մերկ՝ ինչպես Ադամի մարմինը, կանգնած է ու չգիտի ինչ անե՞ր. Դե օգնիր, քսաներորդ դար, բթացրու տխրության նյարդը, ուրախության հաբեր հնարիր և թող կուլ տան մարդիկ, երբ ցավը դառնում է հազի պես անդիմադրելի: Լեոնը նայեց Վահրամի գունատ,

Համարյա կանացի ձեռքին, որ թղթի կտորի պէս ընկած էր հնամաշ վերմակի վրա ու մտածեց, որ մարդիկ ծերանում են այսպես: Իսկ մայրը լուռ նայում էր հիվանդի որդուն, որը նրա համար աշխարհի կենտրոնն էր այդ պահին, մայրը ուրիշ ո՞ւր կարող էր նայել...

— Ինչպե՞ս էր,— հարցրեց Տաթևիկը:

— Մնա ինձ հետ,— ասաց Լեոնը:

Փողոցում կյանքն էր, մարդիկ: Նրանք խառնվեցին փողոցին, և փողոցը կերավ նրանց՝ որպես հաց, որպես պաղպաղակ, կուլ տվեց որպես ծխախոտի ծուխ:

Անցած կյանքը նման է հին ջրաղացի. կա հոսող ջուր, կան ջրաղացներ, իսկ տարիները ցորեն են կուտակել՝ ինչքան ուզես: Բավական է հասարակ մի հանդիպում, որ իրար առնեն ծանոթ հայացքները, և ջրաղացաքարերը կսկսեն պտտվել. ցորենն ալյուր կդառնա, կյանքը կլցվի անցած օրերի աղմուկներով:

Տղաների հետևում դպրոցն էր՝ հին ջրաղացը, նրանք նրստոտել էին բախում թափված քարերին, մի քիչ տխուր էին, մի քիչ ուրախ, մի քիչ ուզում էին տխուր երեւալ, մի քիչ ուրախ:

— Ես այդպես էլ դիտեի,— ասաց Լեոնը,— գոնե զանգահարեին:

— Տասը րոպե էլ սպասենք,— ասաց Ռուբենը:

Եկել էին հինգը: Տասնյոթից՝ հինգը: Երկուսը չէին կարող գալ՝ Հակոբն ու Վահիկը, ուրեմն տասնհինգից հինգը: Ռուբենի սպիտակ «Վոլգան» կանգնած էր մայթի մոտ, վարորդը թաց շորով սրբում էր դիմացի ապակին: Տղաներից մեկը՝ Կարոն, պսակվել էր մի ամիս առաջ, և, բնականաբար, խոսակցության առաջին զոհն էր:

— Կարո, ո՞նց են գործերդ, հը՞:

— Է...,— հառաչում է Կարոն,— ստիպում է, որ ամեն օր ատամներս մաքրեմ:

— Շալվարդ էլ արդուկած է երևում:

— Կոշիկիդ թելերն էլ կապած են:

— Կարո, — հանկարծ լրջանում է Լեոնը, — քսան տարի է ուզում եմ հարցնեմ. դպրոցում քո կոշիկները, շալվարը միշտ ցեխոտ էին, նույնիսկ շոգ օրերին, ո՞նց էիր հաշողացնում...

— Մի անգամ..., — սկսում է Արտակը, ու պտտվում են հին ջրաղացի քարերը, օդը լցվում է հիշողությունների բարակ ալյուրով, — մի անգամ Կարոն...

Հրանտը սկսում է գոռգոռալ. գործարանի դիրեկտոր է, սովոր է:

— Որ ասում եմ մարդ չեք, — նայում է ժամացույցին, — մի գործի գլուխ, որ Լեոն Շահինյանը լինի:

— Դու լինեիր, ընկեր դիրեկտոր:

— Բա ազգին ո՞վ ղեկավարի. այ կմեռնեմ, անտեր կմնաք, լավ պահեք ինձ:

Միծաղում են:

— Էլ չենք սպասում, — ասում է Ռուբենը, — որոշենք ուր ենք գնում:

— Հակոբի մոտ, հը՞...

Լցվում են ավտոմեքենան:

— Կարո, քանի՞ ժամվա թույլտվություն ունես նորահարսից:

— Ռուբ, երգիր, հա՞...

Ռուբենը նայում է տղաներին, հետո իր վարորդին, ծիծաղում է.

— Ժամանակը չի, — հետո հանկարծ լրջանում է, — գիտե՞ք, տղերք, ոչ մեկս չի փոխվել, նույնն ենք:

Մյուսներն էլ են լրջանում, նայում են իրար, ամեն մեկն ինչ-որ խոհ է ծամում, մի քիչ տխրում են, արդեն՝ իսկականից:

Ահա և գերեզմանատունը:

Իջնում են: Լեոնն ու Արտակը ծաղիկ են առնում: Խոտակցության թելը բարակում է, աննշմար դառնում: Միայն մի քանի րոպե:

— Հակոբը մեր դասարանի առաջին դեսպանն է էն աշխարհում, — ասում է Կարոն:

— Երկրորդը դու կլինես, — ասում է Արտակը, — Ռուբենը, դե ղեկավար ընկեր է, վերևից կմիջնորդեն, ուշ կմեռնի, հետո էլ՝ նրան պանթեոնում կթաղեն:

— Ինձ վրա էլ հույս չդնեք,— ասում է Հրանտը,— ինձ առաջ են քաշելու, Լևոնն էլ մեծ գրող կդառնա: Վատ չի, չէ՞, մի դասարանից պանթեոնի երեք թեկնածու:

— Հասարակ ժողովուրդ մնացինք ես ու դու, Արտակ,— ասում է Կարոն:

— Գերեզմանափոր էլ պիտի լինի, չէ՞...

— «Համլետ» կինոյից կկանչենք,— ասում է Լևոնը:

Միծաղում են: Շուրջը գերեզմանաքարեր են, մահաբաժաններ, ցանկապատեր, շուրջը մեռած մի ամբողջ քաղաք է, նաև ծանոթ անուններ. առաջ այդ անունները աչքեր ունեին, հեռախոսի համար, հասցե, երևի նաև պարտքեր, բնավորություն... Հիմա պարզապես քարեր են, որովհետև ով պիտի ստուգի՝ նրա՞նք են այդ քարերի տակ, թե՞...

— Ավելի լավ արձաններ կան, քան քաղաքում,— ասում է Ռուբենը:

— Եվ ավելի ամուր պատեր:

— Պատկերացնում եք, ասենք, հարյուր տարի հետո,— Կարոն մտքում ինչ-որ հաշվումներ է անում,— քաղաքի այսօրվա բնակչությունից, յոթ հարյուր հազարից, ոչ ոք կենդանի չի լինի: Ուրեմն, յոթ հարյուր հազար գերեզման: Մի բոլոր կողք-կողքի դրեք այդ ցեղանաբազմալատային զանգվածը. սոսկալի կլինի: Ինչքան հող է կորչում:

— Վերջ տվեք,— ասաց Լևոնը,— նյութ գտավ:

— ... Եվ չհանդուրժեց հոգին բանաստեղծի,— պաթետիկ արտասանեց Կարոն,— ես լուրջ բան եմ ասում:

Հակոբը ութ տարի առաջ մեռավ: Սրտի կաթված և վերջ: Ո՞վ կմտածեր: Հանդարտ ու բարի տղա էր, մականունը Մեղր էին դրել, կարմրում էր հայհոյանք լսելիս, դասատուները միշտ նրա օրինակն էին բերում, երբ պետք էր սանձել մյուսներին: Ոչ ոք չիմացավ, թե ինչ կատարվեց դպրոցից հետո, բայց նա ուրիշ մարդ դառավ. սկսեց խմել, հայհոյել, գծավեց տնեցիների հետ, գնաց Հայաստանից, հետո նորից ետ եկավ, փոխադրվեց ինչ-որ գյուղ: Փակվեց ինքն իր մեջ և մի օր էլ... Գաղտնիք մնաց բոլորի համար: Մեռնելուց մի ամիս առաջ Կարոյին էր հանդիպել, միասին խմել էին, Հակոբը հարբել էր, լաց եղել: Թաղումն անշուք էր, մի կերպ:

— Ճաշակով գերեզման է,— ասաց Ռուբենը, ցույց տալով մի հուշարձան։

— Վաղը ֆուտբոլ գալո՞ւ եք,— հարցրեց Արտակը։

Ահա և Հակոբի գերեզմանը։

Բացի մետաղե յախտակից՝ ուրիշ ոչինչ։

Մետաղը ժանգոտվել էր, քայքայվել։

Տառերը մի կերպ էին կարդացվում. Մեհրաբյան Հակոբ Սարգսի, 1930—59։

Լևոնը ծաղիկները դրեց հողին։ Մի տեսակ անտեղի՝ երևացին ծաղիկները ռոռացված, անշուք հողաթմբի վրա։

— Փող հավաքենք տղաներով, քար դնենք,— ասաց Ռուբենը։

— Մի անգամ էլ ենք որոշել,— ասաց Լևոնը,— հինգ տարի առաջ։

Նայեցին իրար։

➤ Ավելի ճիշտ՝ ամեն մեկը նայեց ինքն իր մեջ, ինչպես կռանում են ջրհորի վրա, նայում ներքև, մթությանը, Հետո նայեցին Հակոբի գերեզմանին։ Մեծացան...

— Չէ, մի բան պիտի անել,— խոսեց Հրանտը,— ամոթ է։

Լևոնը մտածեց, Դր ոչինչ էլ չեն անի, բոլորն էլ ուզում են, պատրաստ են, բայց չեն անի, հիմա կգնան գերեզմանատնից, կիրակին կանցնի, կմոռանան։ Նստոտեցին՝ ով որտեղ պատահի։ Ամեն մեկը մտքում երևի հիշում էր Հակոբին՝ ինչ-որ դեպք, ինչ-որ խոսք։

— Ինչո՞ւ թթվեցիր,— ասաց Կարոն,— որ իմ գերեզմանին գաք, անեկդոտ կպատմեք, թույլ եմ տալիս։

— Աղաբեկի անեկդոտը,— ասաց Հրանտը. դա Կարոյի սիրած անեկդոտն էր, որ նա տղաներին պատմել էր երևի մի հարյուր անգամ։

Լևոնը հիշեց Տաթևիկի դիրեկտոր Աղաբեկին, ժպտաց։

— Տղերք, իսկապես մի բան պիտի անել,— ասաց Ռուբենը,— ամոթ է, գոնե մի հասարակ քար դնել տանք։ Լևոն, կղբաղվե՞ս...

— Լևոնը փողերը կհավաքի, կխմի,— ծիծաղեց Հրանտը։

— Հետո էլ դիտմամբ կմեռնի, որ փողերը ետ շտա,—
Կարոն էր:

Ծիծաղեցին:

Լրջացան:

Հետո վեր կացան, գնացին: Հակոբը մնաց: Նա այստեղ
կսպասի, գնալու տեղ չունի: Հերթով տղաները կգան. փոխ-
ված կլինեն, ծերացած, դժվար կլինի ճանաչել, բայց ոչինչ,
կճանաչի: Կհավաքվեն դասարանով ու առաջին անգամ լռու-
թյուն կլինի: Լեռներ կնճոռտվեց իրեն պաշարած անհեթեթ
պատկերից, որ, իհարկե, լինելու էր: Կարոն ինչ-որ անեկ-
դոտ էր պատմում, և տղաները ծիծաղում էին: Մեծանում
են, ե՞րբ մեծացան: Ռուբենն արդեն գիրանալու տվյալներ
ունի, Արտակը լրիվ սպիտակել է, Կարոն է, Հրանտը դեռ ձիգ
է, բայց դեմքին, աչքերի մեջ հոգնածություն կա, հոգս: Այդ
ե՞րբ էր՝ դասամիջոցներին, դասերից հետո կոճակ էին խա-
ղում, մանր դրամով պիտի խաղային, որտեղի՞ց դրամ, կո-
ճակներով էին խաղում: Տանը կոճակ չթողեց, շալվարը
գնդասեղով էր ամրացնում, ծակում էր: Այդ ե՞րբ էր. գնում
էին շուկա, մի մարդ կար, կախարդական արկղ ուներ՝ եր-
կու կողմից նայելու անցքեր, հեռադիտակների պես: Հինդ
կոպեկ տալիս էին, երկու ռուպե աչքերը հպում այդ ապա-
կուն և տեսնում գույնզգույն պատկերներ, լսում տղամար-
դու խղված ձայնը. «Առաջինը Լոնդոն, Անգլիայի մայրաքա-
ղաք. երկրորդը Բաղդադ՝ խուլմայի հայրենիք...»: Զորորո-
ղը, հինգերորդը և, ի վերջո՝ «...Հունաստանի մարալ աղ-
ջիկները տանցի կպարեն, ձեզ փեշքաշ»: Նրանք չգիտեին ինչ
են Հունաստանի աղջիկները և ինչ է «փեշքաշը», նրանք ավե-
լի շատ խուլմա կուզեին, քան «մարալ աղջիկներին», բայց
նույնիսկ դրա համար չէ, որ գոհում էին իրենց հինդ կո-
պեկները: Լեռներ հետո շատ երկրներում եղավ, նույն այդ
Անգլիայում, Հունաստանում, բայց ամենալավը երեւի այն
հինգկոպեկանոց ճանապարհորդությունն էր: Երեւի: Հուշերը
կանչեցին — ձգեցին նորից: Նայեց: Ռուբենն ու Հրանտը
քայլում էին միասին, ինչ-որ բան է շուրջ վիճելով, Կարոն
ու Արտակը ծիծաղում էին. երեւի Կարոն անեկդոտ էր պատ-
մել: Ե՞րբ մեծացան, ո՞վ կվերագարձնի նրանց չապրած
մանկությունը, ո՞վ...

Գերեզմանատան մուտքի մոտ, ցայտաղբջուրից ջուր խմեցին:

— Յը՛, Հակոբ:

— Սովից մեռնում եմ,— ասաց Կարոն,— Կինս ասաց, որ քսան ուրբի տանում ես, ինչ հաց, ինչ բան:

— Մի տեղ մի կտոր բան ուտենք,— ասաց Արտակը:

— Գնում ենք Սևան,— ասաց Ռուբենը,— «Ախթամարում»:

Լցվեցին մեքենան:

— Ռո՛ւբ, երգի, էն երգը,— ու Կարոն տալիս է այն երգի անունը, որ Ռուբենը երգում էր,— շատ եմ խնդրում, հա՛...

— Անեկդոտ պատմենք,— ասում է Ռուբենը,— երգը՝ Սևանում:

Հետո սկսեցին խոսել հինգով միաժամանակ. երեք ուղում էին ազատվել գերեզմանատան տխրությունից, որ դեռ գալիս էր նրանց հետ, երեք:

— Սևանում գնանք Վահիկին էլ տեսնենք,— ասաց Կարոն,— հը՛...

Վահիկը Սևանի հոգեբուժական հիվանդանոցում էր:

— Ասում են թուժվել է, բայց տնտեսվար է աշխատում:

Վահիկը: Ի՞նչ պատահեց այդ տղային: Միակն էր, որ կուշտ անցկացրեց պատերազմի տարիները. հայրը զինվորական ճաշարանի հաշվապահ էր, մայրը՝ խոհարար: Միակն էր, որ վերարկու ունեւր, կովերկոտից կոստյում: Միակն էր, որ թշերը կարմիր էին: Ի՞նչ պատահեց, ի՞նչ, ինչպե՞ս իրենք, որ կիսաքաղց, կիսամերկ ապրեցին այդ տարիները, դիմացան, իսկ նա... Ինչեր ասես չէին բերում Վահիկի գլխին, թանաք էին թափում շորերին, թուցնում էին տնից բերած նախաճաշը, տետրերը:

— Տղերք,— ասաց Կարոն,— հիշո՞ւմ եք, որ գնացինք Վահիկենց տուն, կերանք, հը՛...

Հիշո՞ւմ են...

Ուրեմն, կարելի է նաև մոռանա՞լ...

Տասը-տասներկու հոգով էին: Վահիկն ասաց, որ ծնողները տանը չեն, մի կէլպ համոզեցին, գնացին: Ներս մտան թե չէ, Վահիկին ժտցրին զուգարան, դուռը փակեցին: Ու

ընկան անկյունները: Բացեցին բոլոր դարակները, պահարանները, կերան ինչ պատահեց: Կերան կատաղությամբ, մոլուցքի մեջ, դառնությամբ, որ այդ պահին երևի չէին էլ հասկանում: Կերան... Կարոն մի վիթխարի աման մուրաբա էր խժռել, Արտակը մի կիլոգրամ յուղ էր կերել մի կտոր հացով, սարսափելի էր: Կերան, քրտնեցին, ոչինչ չթողին, ոչինչ չտարան, միայն կերան՝ ինչ որ կար: Հետո, մի շաբաթ շարունակ՝ բոլորի փորը ցավում էր, Արտակին նույնիսկ սուր վարակիչ հիվանդանոց տարան: Երբ բաց արին զուգարանի դուռը, Վահիկը անկյունում նստած լաց էր լինում, Կարոն նրան մի կտոր հաց ու մուրաբա տվեց, լաց լինելով կերավ: Վահիկի ծնողները դպրոց ենկան, բողոքեցին, Լևոնին, Հրանտին, Կարոյին երկու շաբաթով հեռացրին դպրոցից:

... Իսկ Վահիկը հիմա հոգեբուժարանում է. ո՞վ կկարդա այս սեպագիր հանելուկը, ո՞վ...

Ճանապարհը թաց էր, որովհետև անձրև էր եկել:

Տղաները խմբով ինչ-որ երգ էին դնդնում:

— Լևոն,— ասաց Ռուբենը,— գրեցի՞ր:

— Ի՞նչը:

— Մեր ինքնասպանների մասին:

— Օհո, ինքնասպաններ էլ ունեք,— փորձեց կատակել Կարոն,— շրջանը լավ ես ղեկավարում:

— Սպասիր,— կոպիտ ընդմիջեց Ռուբենը,— բո խելքի բանը չէ:

— Թե չէ զանգ կտանք, կինդ կգա,— ավելացրեց Արտակը, հետո դառավ Լևոնին,— Ի՞նչ ինքնասպանություն:

— Վերջ տվեք,— ամփոփեց Հրանտը,— հո սգո նիստի չե՞նք հավաքվել. գերեզմանատուն, հետո էլ ինքնասպանություն: Զգնա՞նք անատոմիկում ճաշելու...

— Դեռ չեմ գրել,— ասաց Լևոնը Ռուբենին,— բայց կգրեմ:

— Դա՛ր,— ասաց Ռուբենը,— ես էլ հետաքրքրվեցի, տխուր պատմություն է, դու պատկերացնո՞ւմ ես, այդ գյուղում ոչ մի անգամ չէի եղել:

— Քանի՞ տարի է այստեղ ես:

— Մի տարին կլրանա նոյեմբերին:

— Զարմանալի է:

— Ուրեմն, գրելո՞ւ ես:

— Դու, երևի, չես ուզում, հա՞...

— Ձէ, ինչ ես ասում, հարցը դրանում չի:

Տղաներն աղմկեցին:

— Վերջ տվեք:

— Այսօր ոչ մի լուրջ բանի մասին չենք խոսելու:

— Ծիշտ է, զգվելի ենք. ամեն տեղ նույնը՝ ժողովում, հարսանիքում, թաղման ժամանակ, հերիք է:

— Ուրեմն, որոշում ենք, — ամփոփեց Հրանտը, — չենք խոսում ոչ քաղաքականությունից, ոչ աշխատանքից...

— ...Ոչ հայոց պատմությունից, — լրացրեց Լևոնը:

— Ոչ կանանցից, — ասաց Կարոն, այսինքն, մեր՝ սեփական կանանցից...

— Իսկապես, հոգնել ենք, — ասաց Ռուբենը, — ուրախանանք: Ախր հազվադեպ ենք լինում բնական վիճակում, հը՞...

Լևոնը նայեց ընկերներին, նայեց աչքի տակով: Ամենատարիքովը Ռուբենն է, երեսունյոթ տարեկան, հոգնել են, ե՞րբ հոգնեցին, ինչո՞ւ: Կարոն սկսեց ինչ-որ բան երգել, ինչպես միշտ՝ սխալ: Հրանտը ծխում էր, Ռուբենը... Ռուբենը հանկարծ սկսեց երգել.

Քաշկինակը քափաճարեց.

Դարպասի մոտ իմ սիրելին...

Այն օրերի երգ էր, պատերազմի օրերի, Ռուբենը սիրում էր երգել, տղաները լսում էին: Ռուբենը նրանցից մեծ էր երեք տարով, իններորդում արդեն սիրած աղջիկ ուներ հարեան դպրոցից, իսկ երգը սիրո մասին էր: Ռուբենը նրանց «լուսավորիչն» էր նաև, սովորեցնում էր ինչպես մոտենալ աղջիկներին, ինչի մասին զրուցել, ինչ հարցնել: Այն տարիներին առանձին էին դպրոցները, և տղաները մեծանում էին վայրենիների պես, դպրոցում պակասում էր աղջիկների քնքշութունը, իսկ Ռուբենը այդ մասին էր պատմում, նաև երգում: Լևոնը փակել էր աչքերը, երգը նրան էլ ետ տարավ տասնհինգ-քսան տարով, թեպետ արդեն խոպոտել էր Ռուբենի ձայնը, կարծես նա մոռացել էր նույնիսկ բա-

ռերը, հնարում էր, քանի տարի է չի երգել: Աղջիկները չկային դպրոցում: Շենքը կիսեցին փայտե միջնորմով, դարձրին երկու դպրոց և բաժանեցին նրանց: Վեցերորդ դասարանում էին. աղջիկները լաց էին լինում, տղաները մռայլ շարվել էին պատերի տակ: Ու այդպես շարունակվեց: Ամեն շաբաթ նորոգում էին միջնորմները, որովհետև տղաները տախտակների արանքով անցքեր էին բացում, դասամիջոցներին նայում այն կողմ, որտեղ աղջիկներն էին: Բարձր դասարաններում արդեն այդ արանքներից նամակներ էին գնում-գալիս, այդ նեղլիկ լուսամուտների օգնությամբ ժամադրվում էին, տխրում, ուրախանում:

Ռուբենը երգում էր, երևի միայն իր համար, մեկը-մեկի հետևից, ինչ շուտ անցան տարիները: Իսկ մեքենան տանում էր նրանց, ճանապարհի փոշուն խառնելով շատ բան՝ ապրած օրերից, հույսերից, հուսախաբույթյուններից:

Առաջին բաժակը խմեցին լուռ, Հակոբի հիշատակին:

— Ուրեմն, պայմանը պայման է՝ ոչ մի լուրջ բանի մասին չենք խոսում,— հիշեցրեց Հրանտը,— պա՞րզ է:

«Ախթամարի» մեծ սրահում հազիվ գտան ազատ սեղան, լիքն էին՝ հիմնականում երիտասարդներ, իսկ լուսամուտից այն կողմ, ներքևում, Սևանն էր:

Մի քիչ հետո, երբ շորս-հինգ բաժակ խմած լինեին, լեռներ կնայեր դուրս, ձեռքը թափ կտար:

— Կեղծ է,— կասեր:

— Ի՞նչը:

— Սևանը, ի՞նչը: Բաշինջաղյանն է նկարել:

Այդ հետո, հիմա լուռ էին, կենտրոնացած: Ուտում էին, ուտելիքի հետ ծամում չասված խոսքերը: Հանդիպեցին, կխմեն, ձեռ կառնեն իրար, կվերհիշեն հազար ու մի բան, երեկոն կծախսվի-կգնա: Մեկ էլ, ով գիտե, երբ կհանդիպեն, երևի դարձյալ մի քանի ժամով, և մի անգամ կբացեն իրենց հոգիների օգանցքը, շուտ կփակեն, երկար չի կարելի, վտանգավոր է:

— Մի բան ասեք,— Կարոն է:

— Ձենդ,— ասաց Ռուբենը:

Իսկ դահլիճում պարում էին:

Նվագախումբը ճշում էր սկսնակ հոետորի նման, զույգերը կարծես անգնն մենամարտ էին խաղում, մոտենում էին, հեռանում, գտնում էին իրար, կորցնում: Դեմքերը՝ դիմակներ, ուրիշներից վերցրած մի երեկոյով կամ մի կյանքի համար, մեկ է, ձեռքերը-ոտքերը ասես հազիվ կցված իրար: Լեռնն էր հնարում, սովորական տղաներ ու աղջիկներ էին, իսկ թվիսթի ութմը պարզապես բռնում էր նրանց արյան շրջանառությանը: Դեմքերը... դեմքը ե՞րբ է եղել բաց այբ-բենարան, որ նայես ու կարդաս հոգին՝ ա-բ-գ-դ-ե... Դեմքը միշտ էլ պատահաբար ստացած նվեր է: Լեռնը զզվեց այդ մտքերից, իսկ Ռուբենը վեր կացավ տեղից, մոտեցավ հարևան սեղանին, երևի պարի հրավիրելու մենակ նստած աղջկան: Աղջիկը սկզբում կարծես թե զարմացավ, բայց Ռուբենը կռացավ, ինչ-որ բան ասաց, նա ծիծաղեց ու վեր կացավ: Երբ անցան տղաների սեղանի մոտով, Ռուբենն աննկատ աչքով արեց:

— Տեսա՞ք, — ասաց Կարոն:

— Աղջիկը պեպենոտ էր, — նկատեց Արտակը:

— Մարդ դառեք, — ասաց Հրանտը, — ի՞նչ կասես, ազգի հույս:

— Ծերանում ենք, — պատասխանեց Լեռնը:

Արտակը հառաչեց, որովհետև երկար-երկար ոտքերը նրան երբեք պետք չեկան պարելու համար ու պետք չեն գա: Նայեց լուսամուտից դուրս:

— Ինչ են գտնում պարելու մեջ, — ասաց:

— Եսիմ, — ասաց Կարոն:

Երիտասարդ զույգերի մեջ համառոտ են խառխափում էին երկուսը. տղամարդը կլինեի վաթսուն, կինը՝ հիսուն-հիսուն-հինգ տարեկան: Տանգո էին պարում, երանություն մը նայելով իրար, բայց մեկ էլ՝ խելքներին փչում էր ութմը փոխել: Ոչինչ չէր ստացվում, խանգարում էին մյուսներին: Ծիծաղելի էր. տղամարդը լայն շավար էր հագել, ինչպես քառասնական թվերին, կինը շարունակ նայում էր ոտքերի տակ, երևի սխալվելուց էր վախենում: Տխուր պատկեր էր: Լեռնը իրար հետևից երեք բաժակ օղի խմեց, հետո հանկարծ վեր կացավ, աչքերով որոնեց ազատ աղջիկ՝ ինչպես ազատ աթոռ են որոնում: Գտավ: Կանգնած էր պատի տակ,

երևի ընկերուհուն էր սպասում: Ոչ, չհիշեց Տաթևիկին: Մոտեցավ: Խառնվեցին շրջապատույտին: Լեոնն ընդհատվեց իր խոհերից, հարցականներից. թվիսթը ինչ-որ մոլեգին բան ունի իր մեջ, խենթացնում է անմիջապես, մոռացնել տալիս կյանքի հազար անհայտով հավասարումները, քեզ դարձնում բնական արարած, որ շարժումներ է անում, ապրում միայն մարմնով: Ոչ, թվիսթը ամենևին էլ չի մոռացնում աշխարհը: Լեոնը տեսավ հասակավոր զույգին: Պարելով մոտեցան, ուզում էր որսալ նրանց խոսքերը՝ ինչպես թենիսի գնդակն են որսում: Սրահում աղմուկ էր, հրմշտոց: Կինը զարմանալի թափանցիկ դեմք ուներ, երեսնական թվականների փոստային բացիկներից փոխ առած, ու ժպտում էր, ոտքերին նայելով: Տղամարդը իրեն ձիգ էր պահում, կարծես բանակում էր, շարքի մեջ, զսպված, համազգեստով, ուսադիրների աստղերի թվով, հրամաններով: Բայց մեկ է՝ նայում էր մի տեսակ վախվորած, անօգնական, հատկապես այն պահերին, երբ երիտասարդ զույգը դիպչում էր նրանց:

— Իմ անունը Լեոն է,— ասաց Լեոնը. հայացքը պարող զույգի կողմն էր,— երեսունչորս տարեկան եմ, չամուսնացած...

Աղջիկը ժպտաց.

— Իմը՝ Մարինե: Ասե՞մ քանի տարեկան եմ:

— Կարելի է: Առայժմ կարելի է:

Հասակավոր զույգը նման էր փոթորկի բերանն ընկած տաշեղի կտորների: Մի քիչ խղճալի էր. ի՞նչ են մեջտեղ ընկել, տանը հեռուստացույց կնայեին, մուրաբայով թեյ կխմեին հարևանների հետ, կքնեցնեին թոռնիկներին, սոստսուտ հեքիաթներ պատմելով: Երևի թռչակ են ստանում, երևի սկսել են ուշադիր նայել քաղաքային թերթի չորրորդ էջը, որտեղ մահազոհներ են տպվում, տարիք է՝ երիտասարդ զույգը նորից դիպավ նրանց, տղամարդը նայեց խեղճ-խեղճ, ինչ-որ բան ասաց:

— Մարինե, իսկապես քանի՞ տարեկան եք:

— Քսանմեկ,— ասաց աղջիկը,— քսանմեկ:

— Տեսնո՞ւմ եք նրանց,— ու ցույց տվեց տարեց զույգին:

— Մեղք են,— ասաց Մարինեն,— ինչո՞ւ են պարում:

Ջահել տղան ինչ-որ բան ասաց տղամարդուն, կինը հանկարծ թողեց տղամարդու թևը և արագ գնաց դեպի սեղանը, իսկ նվագախումբն արդեն լռել էր։ Լեոնը հանկարծ իրեն տեսավ տղամարդու և երիտասարդի արանքում, իսկ Մարինեն քաշում էր թևից։

— Ի՞նչ ասացիր մարդուն։

— Դու ո՞վ ես, — երիտասարդը նայում էր Լեոնին, ինչպես ակվարիումի միջի ձկներին, — տղա՞ն ես, թե՞ թուղ։

— Պետք չի, — ասաց տղամարդը, — պետք չի, տղերք։

— Թոռն եմ, — թունոտ ասաց Լեոնը։

— Յո՛ր, — երիտասարդը քմծիծաղ տվեց։

Հեռվից ձեռքով էին անում տղաները, որ հավաքվել-նստել էին սեղանի շուրջը. հատկապես՝ Ռուբենը։ Լեոնը տեսավ, որ պարահրապարակը դատարկ էր, միայն իրենք էին կենտրոնում, ասես ամայության մեջ։ Տղամարդը փըշրված-ստեղծ մնացել էր իր տեղում՝ նա նման էր խաչքարի, խուլհամրի, սառնարանի։

— Կրկնիր։

— Մի գոռա, — երիտասարդը նայեց շատ հանգիստ, ինչպես նայում են կինոյի տոմսին՝ իմանալու համար, թե որ կարգի, որ աթոռն է, ինչպես նայում են անցած տարվա աֆիշին, — հետաքրքրասերն ես երևում, քեռի։ Անեկդոտ պատմեցի պապիդ։ Երևի լսած կլինես. էն, որ մեկն ասում է, թե որ դուք քառասունմեկ թվին կռվում էիք, ձեզ խանգարո՞ւմ էինք, հիմա էլ դուք մի խանգարեք։ Գիտես, չէ՞...

Տղամարդը նույն խուլհամրն էր։ Լեոնը հանկարծ պատկերացրեց, որ նա կռվել է Կերչում, տեսել հարյուր-հազարավոր դիակներ, որ դարսվել են իրար վրա ավազի պարկերի նման և որից նեղուցի ջրերը բարձրացել են, հեղեղել հողը, և մարդը նայել է այդ ամենին խելագար աչքերով։ Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ հենց դա պատկերացրեց, իսկ երիտասարդը նայում էր նույն անտարբեր հայացքով։

— Ուրիշ բան ունե՞ս ասելու։

— Ունեմ, — հանգիստ ասաց Լեոնն ու ապտակեց։

Մինչ երիտասարդը վեր կբարձրանար ընկած տեղից, կփորձեր պատասխանել, տղաները վրա հասան։ Բոլորը։

— Խելքդ գլխի՞դ է,— Ռուբենն էր,— բոլորը մեզ են նայում:

— Զկպցնեիր,— Լեոնը նայեց Ռուբենի դեպուտատական նշանին,— չկպցնեիր, հո սեսիա չէի՞ր գալիս:

—

— Ներիր,— ես գոհ եմ ինձնից, կյանքումս երևի ավելի լավ բան չէի արել,— Ռուբենի հետ գնացին դեպի իրենց սեղանը,— ներիր:

Ռուբենը նայում էր ցրված ու չզարմացած:

— Ի՞նչ ասաց քեզ:

— Ինձ չէ, նրանց,— ու պատմեց մի քանի բառով:

Ռուբենը նայեց Լեոնին: Զարմացած, մտասեռու: Հետք լցրեց բաժակները, խմեցին:

— Կենացդ,— ասաց Ռուբենը:

Դառնություն՝ ինչպես եթե խինին խմես, դեղին զզվանքը ծամես ատամներիդ տակ, ջուր չխմես հետևից, դառնություն: Որոշել էին ուրախանալ, չլրջանալ, չխոսել քաղաքականությունից, կյանքից: Անասուններ են, ի՞նչ է: Ուտեն, խմեն, ծամեն, նույնը չե՞ն անում անասունները: Տարբերություն կա՞, որ նրանք խոտ են ուտում, իսկ իրենք իշխան ձուկ կամ ռոկֆոր պանիր: Երևի անասուններն էլ իրենց լեզվով զրույց են անում այդ նույն խոտի խտացրած կերի մասին, ուրեմն, ի՞նչ տարբերություն:

Տղաները մոտեցան. Արտակը, Կարոն, Հրանտը:

Ծերուկը:

Երիտասարդը, որ նայում էր շփոթված ու կասկածով:

Ինչո՞ւ տաքացավ, գուցե պետք չէր, հը... Ո՛չ, արյունը սրբություն է, ավելի՞ քան կիսաքանդ վանքերը, քան մագաղաթները: Ծիծաղել արյա՞ն վրա, ո՞չ: Պատմում են, որ Կերչի նեղուցում ծովի ջուրը ամիսներով կորցրեց իր գույնը, կարմիր էր՝ սկզբում, հետո, կամաց-կամաց պարզվեց: Քանի՜ երիտասարդ կյանք խառնվեց ծովին, լուծվեց, անհետացավ: Նրանք թվիսթ պարել չգիտեին, չհասցրին սովորել ու չեն սովորի արդեն, երևի շատերը տանգո էլ չէին պարում: Եվ ահա այս մեկը, որ նրանց հետ էր, սխալմամբ կենդանի է մնացել ու իր տեղը չի գտնում, շփոթված պտտում է աչքերը՝ ինչպես երկանքը առանց ձավարի: Ծիծաղելի է, երևի,

շայց ամիսներ շարունակ Կերչի նեղուցն արնագույն էր. գուցե դա՞ էլ է արդեն ծիծաղելի:

Նստեցին սեղանի շուրջ:

— Շնորհակալ եմ,— վերջապես. խոսեց տղամարդը. ուրեմն, խուհամր չէր,— բայց ի՞նչ կարիք կար...

— Մի բաժակ բան խմեք, հայրիկ,— ասաց Ռուբենը:

— Դու գնա,— ասաց Լևոնը երիտասարդին,— մենք գործ ունենք, իսկ եթե ինձ հետ ուզում ես շարունակել, գրիր հեռախոսիս համարը:

— Գիտեմ,— ասաց երիտասարդը,— նոր իմացա, թե ով եք, ձեր դրածները կարդացել եմ:

— Նույնի՞սկ,— Լևոնը հիշեց Հասմիկին ու Սերոբին, նրանց գերեզմանները,— սրանից հետո չկարդաս: Գնալուդ ժամանակն է:

Երիտասարդը վեր կացավ:

— Լևոնի կենացը,— ասաց Հրանտը,— ես միշտ կարծում էի...,— երիտասարդը դեռ կանգնած էր սեղանի մոտ,— քո աղջիկը սպասում է, գնա,— երիտասարդը անխոս հեռացավ,— ես միշտ կարծում էի... Կենացդ, Լևոն:

Խմեցին:

— Որտե՞ղ եք վիրավորվել,— հարցրեց Լևոնը:

— Գոմելի մոտ, Բելոռուսիայում,— ասաց տղամարդը,— ի՞նչ իմացաք, որ վիրավորվել եմ:

— Չգիտեմ:

Չգիտեմ, չգիտեմ, իսկապես, ո՞ւմ հետ են իրենք՝ հների՞, նորերի՞: Կամուրջ են երևի, երբ մեջտեղում այլևս գետ չկա, շողկապ են, երբ հաջորդ բառը կամ նախադասությունը սկսվել է նոր տողից, պարարտանյութ են երևի՝ ապագա բերքի համար: Բայց մի՞թե նորը այս լակոտն է, որ կարդացել է իր գրածները: Չի գրի, այլևս ոչինչ չի գրի, եթե գրանց նմանների համար է: Հիմարություն: Իսկ Սերոբն ու Հասմի՞կը: Հիմարություն:

— Խմենք,— ասաց Ռուբենը ու հանկարծ համբուրեց Լևոնին,— մեր տխրության կենացը...

Տխրության, որից ուզում են ազատվել: Ինչպե՞ս: Տըխրությունը մատուցող չէ, որ գա կամ գնա մատի շարժումով: Ինչպե՞ս կարող են իրենք-իրենցից ազատվել:

Իսկ զուգեբրը շարունակում էին պտտվել։ Սեանը կեղծ էր, երևի նկարել է ինքնուս մի նկարիչ, նկարել է, մոռացել և անցել-գնացել։ Լևոնը զվարթացավ այդ մտքից, Արտակը կուրախանա, եթե ասի, իսկ Ռուբենը դնդնում էր քթի տակ։ Գոմեի մոտ վիրավորված մարդը գնացել էր։ Սրբություններ կան. արյունը սրբություն է, միասին ապրած տաքինները, միասին լռած բոպենները սրբություն են, մի հատ մսով կարկանդակը, որ դժվար օրերին կիսում էին հինգ հոգով, սրբություն է։ Կան Երևի իզուր տաքացավ։ Գուցե այդ լակոտն էլ վատ տղա չէր, գուցե հենց նրա հայրն էլ մնացել է Կերչի ջրերում, պապը՝ Ղարսի պարիսպների տակ, իսկ պապի պապը թաղված է Հին Զուղայի գերեզմանատանը, որ շուտով ջրամբարի հատակ կդառնա։ Կամ գուցե նրա հայրը ողջ-առողջ հիմա նարդի է խաղում հարևանի հետ, իսկ պապը հանրապետական կարգի թոշակ է ստանում՝ Զամանլուփ կամուրջը դաշնակներից պաշտպանելու համար։ Երևի իսկապես վատ տղա չէր, պարզապես աքլորացավ, փորձեց կատակ անել։ Երևի։ Ի՞նչ է փոխվում դրանից. աշխարհը, Սերոբի և Հասմիկի գերեզմանները, Կերչի նեղուցի գո՛ւյնը։

— Լավ հասցրիր, — ասաց Կարոն, — կարծում էի, թե աջով միայն ինքնահոս բռնել գիտես։

— Մեկ էլ՝ ջահել աղջկա թե, — լրացրեց Արտակը։

— Գուցե կրկնես, — առաջարկեց Հրանտը, — ինչ պակաս մոռթ է, — ու ցույց տվեց Կարոյին, — նոր պսակված, ատամները մաքրած, կուշտ։

Ծիծաղեցին։

Ոչ։ Սեանը կեղծ չէր։ Հիմա, գիշերով, ջրերը մուգ էին ու անշարժ, իսկ թերակղզու վրա, հեռվում, մոմերի նման հանգչում էին վանքերը։

— Լավ են լուսավորել, — ասաց Կարլենը։

Խմեցին լուռ։

Լուռ։

Լուռ։

Աշխարհի ամենալավ դրամաները չեն գրվի։ Չեն գրվի, որովհետև բեմի վրա դերասանները չեն կարող նստել ու լռել։

Կյանքում՝ մարդիկ կարող են։

— Կարդացի,— ասաց խմբագիրը,— ուզում ես թերթը փակե՞ն:

— Ուզում եմ,— Լևոնը լուրջ, հանգիստ նայեց իր դիմաց նստած մարդուն:

խմբագիրը ծիծաղեց:

— Կատակ եմ անում:

— Ես էլ,— ասաց Լևոնը:

— Երեկոյան, բյուրոյում քննում են: Տեսնե՞նք: Ստեփանյանն ասաց, որ դու էլ լինես, ժամը յոթին: Շատ բան պիտի փոխես, եթե ուզում ես տպենք:

— Ե՞րբ ես գնալու:

— Է...,— խմբագիրը խոր հոգոց քաշեց:— Ստեփանյանն ասաց բյուրոյից հետո: Հիմի պիտի որտե՞ղ լինեի,— է՞քեց, նայեց լուսամուտից դուրս, հայացքը երևի շատ ավելի հեռուն գնաց, բացեց ինչ-որ դուռ, իջեցրեց ինչ-որ վարագույր,— հույս չունեմ, թե թողնի: Զգիտեմ:

— Ասում ես շա՞տ բան պիտի փոխեմ:

— Ախր, հասկացիր, այ Լևոն, այ հոգիս,— խմբագիրը հանկարծ կծկվեց,— հոգվածդ Արմայի համար էլ կարդացի,— Արման խմբագրի կինն էր,— լաց եղավ, սիրտը վատացավ, հարևաններին էր պատմել, տնային կառավարչին:

Լևոնի մեջ նորից զարթնեց դեր. հանկարծ անտանելի դարձավ այս սենյակը, այս քաղցր-մեղցր զրույցը՝ թեթև խայթոցներով: Բայց զսպեց իրեն, փորձեց զսպել, միայն ասաց.

— Իսկ մանիկյուրի վարպետին չի՞ պատմել, նա՞ ինչ կարծիքի է:

— Զեռ ես առնում,— խմբագիրը նայեց փոքր-ինչ դառնացած, ասես հանքային ջրի փոխարեն օղի խմեց, հետո արագ ուշքի եկավ, սրբեց բերանը, սրբեց նաև դառնությունը, հանգցրեց ինչ-որ թրթիռ, գտավ ինչ-որ դիմակ,— դու պիտի ոչ թե մեզ մոտ, այլ «Ուզնում» աշխատեիր, ընկեր Հակոբ Պարոնյան:

— Զէին ընդունի:

— Ինչի՞,— խմբագիրը զարմացավ երեխավարի, նորից

կորցրեց դիմակը, զարթնեց նույն այն թրթիռը,— ինչի՞ չէին ընդունի...

— «Ողնին» ամենալուրջ ժուռնալն է, կարդում ես և ուզում ես լաց լինել, իսկ Պարոնյանն ուրախ բաներ էր դրում: Խմբագիրը ծիծաղեց:

— Դե, ես գնացի,— ասաց Լեոնը,— երեկոյան կհանդիպենք:

— Դու գիտես,— խմբագիրը նայեց ինչ-որ բանի կարոտած աչքերով,— երեկոյան ավել-պակաս շխտես, գործ չունես, առանց այն էլ Ստեփանյանը...

Լեոնը հանկարծ ետ դառավ.

— Գիտե՞ս դու որտեղ հարմար կլինեիր:

— Որտե՞ղ:

— Պայթուցիկ նյութերի պահեստապետի պաշտոնում: Այ թե կգնահատեին զգուշությունդ: Ես գնացի:

Առանձնասենյակի կաշեպատ դուռը նույն գույնի էր, ինչ շհրկիզվող պահարանը, որ ծանր հաստատված էր անկյունում: Հսկա պահարանում խմբագիրը պահում էր կլոր կնիքը և մեկ էլ... ծոցատետրը՝ հեռավոր ծանոթուհիների հեռախոսների համարներով:

— Քաջ ես խաղում,— թույլ ասաց խմբագիրը:

— Դեռ չեմ սովորել խաղալ:

— Կսովորես:

— Երևի: Քեզ նման ռեժիսոր ունեմ, գրիմ էլ՝ ինչքան ուզես:

Չհրկիզվող պահարանը մետաղից էր՝ սառը, սենյակի դուռը փափուկ էր, մոմլաթի տակ բամբակի շերտ կար: Հիմա արդեն սպունգի շերտ են դնում, սինթետիկ սպունգի. բամբակից էժան է, հետո էլ՝ փայտօջիլները բուն շեն դնում, լավ է:

— Գնացի,— արդեն չգիտես որերորդ անգամ կրկնեց Լեոնը, հանկարծ գլխի ընկավ, որ չի ուզում գնալ, որ դեռ տրամադիր է խոսելու փափուկ աթոռին նստած այդ մարդու հետ: Հանկարծ հասկացավ, որ բոլորովին էլ չի ասում նրան, չի ուզում կովել, ապացուցել ինչ-որ ճշմարտություն: Չի ուզում: Հոգնել է: Հետո հիշեց, որ մեկ-երկու ժամից Վահրամիսն պիտի վիրահատեն, ներսում ձգվեց ինչ-որ լար,

մյուս բոլոր հարցերը դարձան շորրորդական, դարձան գույնզգույն փուլիկներ, որ միանգամից օդ թռան ու հետզհետե փոքրանալով-փոքրանալով, լուծվեցին երկնքի գույնի մեջ:

— Կհանդիպենք:

Հիվանդանոցի բակում մայրն էր, եղբոր կինը և ակնոցավոր մի տղա՝ Արամը (եղբոր տեղակալն է, մի անգամ տեսել է նրան տանը):

Մայրը անխոս նայեց:

Կուրացուցիչ արևի մեջ մայրը նման էր էբոնիտե արձանի. մուգ էր, կարծես էլեկտրական լարին նստած սև, ծերացած արծիվ էր, որ հոսանքը կուլ է տալիս ոտքերով, մարսում է ու սպասում, ինչի՞ է սպասում: Լեռնը նստեց մոր կողքին:

— Ի՞նչ են ասում, խոսեցի՞ր:

— Ուրիշ ճար չկա, մայրիկ:

— Տեսա՞ր:

— Պրոֆեսորի՞ն: Երեկ եմ տեսել:

— Նոր եկավ, մեկ էլ գնա խոսիր, տես ինչ ենք անում, տուններս քանդվում է:

— Գնամ, իսկ դու հանգստացիր, կվիրահատեն, լավ կլինի:

Գնաց, բարձրացավ երկար, մաշված աստիճաններով: Հիվանդանոցի պահակը գիտեր նրան. Լեռնը միշտ ձեռքով էր բարեկում, իսկ ձեռքի մեջ թղթադրամ էր լինում, լավ գիտեր: Պահակը Լեռնին հասցրել էր պատմել, որ շորս երեխա ունի («երեք աղջիկ, մի հատ էլ փոքր աղջիկ»): ամաչեց ասի շորս աղջիկ), թեպետ կարող է և շունի, ո՞ւմ է դա հետաքրքիր: Աստիճանները երկար էին ու մաշված՝ ինչպես վանքի սալահատակը, ինչպես դատարանի աստիճանները: Լեռնը հիշեց, որ Սևանից վերադառնալիս արդեն գիշերվա մեկն էր, զբոսայգի մտան: Երկար ժամանակ ազատ նստարան որոնեցին: Այգում մութ էր, ռադիոքարձրախոսը չէր ճշում, ծառուղիներում մոռացել էին ծառերի նկարներ դնել. ասենք, գարունը նոր էր գալիս, կդնեն, բարձրախոս էլ կլինի, լույսեր էլ՝ յուրաքանչյուր նստարանի վերևում: Գտան: Նստեցին,

լռեցին: «Մերանում ենք»,— հարյուրերորդ անգամ ասաց Ռուբենը: Կողքի նստարանի զույգը կարծես «Համբույր» քանդակն էր խաղում և հանկարծ անձայն ծիծաղեց: «Մեզ վրա են ծիծաղում,— ասաց Հրանտը,— ախր, ի՞նչ գործ ունենք էս նստարաններին»: Հետո երևի բոլորն էլ հիշեցին, որ իրենց ջահելության օրերին քաղաքում մի կարգին զբոսայգի էլ չկար և միակ փրկությանը կիսակառույց շենքերի պատերն էին: Լռեցին: Հետո Արտակն ասաց. «Բան չեմ ուզում, գոնե մի անգամ սրանց նման այգի գայինք», «Սրանց նման չէինք գա,— փիլիսոփայեց Ռուբենը,— մենք որևէ ազատ բնակարան կգտնեինք, բազմոցով-բանով: Մերացել ենք...»: Ու քթի տակ սկսեց դնդալ: «Քաղաքի կենտրոնում ինչքան հող է կորչում այգիների համար,— ասաց Հրանտը,— ո՞ւմ է պետք, իսկ գործարանները տանում, սար ու չոլում են սարքում»: «Հիմար բաներ ես ասում,— երգն ընդհատեց Ռուբենը,— պարզապես ծերանում ենք»:

— ... Ի՞նչ հույս կա, պրոֆեսոր:

— Շատ եք ուշացրել: Կփորձենք:

Պրոֆեսորն արմունկները հենել էր գրասեղանի հաստ ապակուն, մատներն շղթիղ էին, երկար ու չէին դողում, բացարձակ անշարժ էին: Լեռնը հանկարծ նկատեց այդ շղթալը, և դա ինչ-որ հավատ ներարկեց նրա մեջ, վստահություն:

— ... Երեք օր շարունակ ներքին արյունահոսություն: Բարդ է:

Հիշեց Վահրամի դեմքը, երբ ինքը հայտնեց վիրահատության մասին: «Դու ի՞նչ ես կարծում, վիրահատե՞ն...»: «Երեխաներին, Հասմիկին քեզ եմ թողնում»: Լեռնը փորձեց կատակի տալ. «Իսկ բանկում փող-բան չունե՞ս...»: «Պարտքեր ունեմ»,— ու տխուր նայեց առաստաղին:

— Պրոֆեսոր, գուցե չվիրահատեք, արյուն շատ է կորցրել, կդիմանա՞...

— Վիրահատելը միակ ելքն է:

— Միա՞կ:

— Միակ:

— Մի՞ակ, ասում եք:

— Պիտի փորձել:

... Զբոսայգում երկար մնացին: Միայն նորապսակ Կարոն շտապեց, ծաղրեցին, բաց թողին: «Տարվա ո՞ր ամիսն ես սիրում, Կարո»: «Մեղրամիսը»,— կարողացավ տակից դուրս գալ Կարոն: Միծաղեցին, լռեցին: «Քսան տարեկան լինե՞ինք»,— ասաց Լևոնը: «Զիերը քսան տարեկանում ծեր են արդեն»,— ասաց Հրանտը,— նրանց համար քսան տարին ամեն ինչի վերջն է: «Քսան տարեկան լինե՞ի և այդ տարին չվերջանար»,— հիշեց Լևոնը, հետո հիշեց ոչ թե քսան, այլ տասնյոթ, բայց ինչ տարբերություն, տարբերությունը հետո է սկսվում,— չվերջանար...»: Վախեցավ բարձրաձայն ասել, Հրանտը ձեռ կառնե: Զույգերը կամաց-կամաց ցրվում էին՝ իրար ձուլված կամ ձեռք-ձեռքի, իսկ Հասմիկն ու Մերոբը միայն մի անգամ համբուրվեցին և դրա համար վճարեցին՝ երկու կյանք:

— ... Պրոֆեսոր, եղբայրս ծանր կյանք է ունեցել, տասնութ տարեկանում:

— Մեզ համար մարդը մարդ է, հավատացեք, ամեն ինչ կարվի: Տա աստված...

Աստված:

«Առավոտ լուսո, արեգակն արդար...»: Ներսես Շնորհալու շարականը զնդաց ներսում, հետո խմբագրի հաշտված, ամեն ինչի հետ հաշտված բասը, հետո հիշեց, որ զբոսայգուց, Ռուբենի հետ միասին գնացին Լիլիթի մոտ սուրճ խմելու, իսկ այսօր երեկոյան, քիչ հետո՝ «քննելու» են Սերոբի ու Հասմիկի «հարցը»: Վաղուց հնարել են գրքեր կարդացող մեքենա: Իսկ կլի՞նի մտքեր կարդացող մեքենա: Կամ՝ ղգացմունքներ, ուրիշի ներքին ապրումները կարդացող մեքենա: Նրե՞ր դա էլ՝ կհնարեն մի օր ու... ու կկործանվի մարդկությունը: Մայրը կարծես առավոտից չի փոխել դիրքը, աչքերը կիսաբաց են, շրթունքները շարժվում են: Նրե՞ր աչքերում է: Ի՞նչ: «Առավոտ լուսո, արեգակն արդար...»: «Արեգակն արդար»: «Արդար»: «... դար»:

— Ի՞նչ ասաց, հը՞...

— Ուրեմն, փակ չէին աչքերը:

— Երևանի ամենահայտնի պրոֆեսորն է, մայրիկ, ավելի լավը չկա՝ ինչ միտիստոր որ հիվանդանա, ինքն փրահատում, հրաշք-ձեռք ունի,— հիշեց պրոֆեսորի մատները, որ չէին դողում, հավատաց,— լավ կլինի, մայրիկ:

— Աստված տա:

Երրորդ հարկի լուսամուտում երևաց Աշոտը, ուրեմն, սկսվեց:

Երեք ժամ տևող լուռթյուն:

Երեք ժամ, երբ չգիտես ինչ անել: Երբ բոլոր բառերը թվում են ավելորդ: Երբ ժամանակը շարժվում է դանդաղ կամ չի շարժվում: Երեք ժամ:

.

Դռների մեջ հայտնվեց Աշոտը:

— Վերջացրին, լավ անցավ:

Լևոնը հանկարծ հիշեց, որ առավոտից ոչինչ չի կերել, նույնիսկ սուրճ չի խմել, հետո մտածեց, որ մինչև բյուրոյի սկսվելը, ճանապարհին կհասցնի ուտել բուտերբրոդից-բանից:

— Ասում ես՝ լավ անցավ,— Աշոտին նայեց կասկածանքով:

— Սիգարեթ ունե՞ս,— հարցրեց Աշոտը:

— Ունեմ, ֆիլտրով չի:

Քայլեցին:

— Վիրահատումը փայլուն էր, չեմ խաբում, երեխա չես: Հիմա մնաց սրտին, կդիմանա՞: Արյուն շատ է կորցրել:

— Կարդիոգրամմա արի՞՞ք,— հիմար, անհեթեթ միտք: Լևոնը շփոթված նայեց Աշոտին, բայց ախր մի բան պիտի հարցնե:

— Կանեն,— հանգիստ պատասխանեց Աշոտը,— հիմա չէ, մի քանի ժամից:

Անձրև չէր գալիս:

Գարնանային կարոտած արև էր՝ մերկ ու կոկետ, ինչպես բնորդուհին երիտասարդ նկարչի առաջ: «Արեգակն արդար...»:

— Դե ես վերև բարձրանամ,— ասաց Աշոտը,— դուք

էլ տուն գնացեք, հանգստացեք, ինին-տասին նոր կարող եք գալ, նարկոզից դուրս եկած կլինի, կտեսնեք...

Մայրն ասաց, որ ոչ մի տեղ էլ չի գնա:

...Ուշ գիշերով, ավելի շուտ լուսաբացին մոտ, երբ բաժանվում էին, Ռուբենն ասաց. «Տխրեցի, ավելի լավ էր՝ չհանդիպեիրք»: Գնաց, օրորվելով փողոցի դեղին դատարկության մեջ, իսկ Լևոնը վերադարձավ Լիլիթի մոտ:

ԺԳ.

Գլխի փոխարեն Լևոնը ուսերին գրամեքենա էր զգում, գրամեքենան տկտկում էր անձրևի նման՝ նյարդային ու անընդմեջ, ապակե կտուրներին թափվող անձրևի նման: Փողոցում երեկո էր, գուլնզգուլն լույսեր, մարդիկ, զարուն էր: Նա էլ՝ բոլորի նման զարնանային թեթև անձրևանոց էր հագել, պատահական հայացքը նրա դեմքին էլ մի քիչ հոգս կբռներ, մի քիչ հույս, մի քիչ ժպիտ, մի քիչ անտարբերություն:

Գրամեքենան տկտկում էր:

Գրվում էին էջեր, որ չէին գրվելու, որ ոչ ոք չէր կարդալու, գրվում էին Լևոնի գլխի, սրտի, լուսթյան մեջ:

«...Ես տեսել էի նրանց գերեզմանները, խոսել էի նրանց ընկերների, ուսուցիչների, ծնողների հետ: Իսկ հիմա «քննում» են նրանց «հարցը»: Երկար, խնամքով փայլեցրած սեղանի շուրջ նստած են ջահել մարդիկ, շատ են ուզում լուրջ երևալ: Ստեփանյանն ինձ գլխով է անում: Պատի տակ դասավորված աթոռներին դասավորված նստել են գյուղի դպրոցի դիրեկտորը, Բենո Պապիկյանը (նա ինձ իսկույն նկատում է, ժպտում), հետո՝ շատ ջահել մի աղջիկ՝ աշակերտական շորերով, երկար մազերով: Հիշում եմ դեմքը. Սերոբենց դասարանում եմ տեսել: Հետո ուրիշներ են նըստած, բոլորին էլ ճանաչում եմ: Ստեփանյանը հայտնում է օրակարգը, ապա ձայնը տալիս նվարդ Անտոնյանին: «Պատմեք, ընկեր Անտոնյան, — ասում է Ստեփանյանը, — պատմեք ինչպես է եղել»: Ես զարմանում եմ՝ ի՞նչ պիտի պատմի նվարդը, գիտեմ, որ նա գյուղում չի եղել, բայց հիշում եմ, երբ ես մի քանի խոսքով պատմեցի, աչքերը լցրեց: Նվար-

դին ես վաղուց եմ ճանաչում. սենտիմենտալ աղջիկ է, մի քանի ամիս առաջ ընտրեցին քարտուղար:

Լավ է, որ նրան են հանձնարարել զեկուցումը»:

Փողոցն, այնուամենայնիվ, փողոց է՝ իր աղմուկով, օրենքներով, տրամաբանությամբ: Փողոցը գործ շունի քո այդ ըռպի տրամադրության, մտքերի, հուսահատության հետ: Փողոցը բռնակալ է ու պիտի ենթարկվես:

— Մխելու բան կա՞ մոտդ:

— Կա, — ասաց Լևոնը:

— Կրակ էլ տուր:

Լևոնը վառեց լուցկին, քամի էր, պաշտպանեց ձեռքերի ափերով, մոտեցրեց անծանոթի դեմքին: Մի պահ թվաց, որ անծանոթի դեմքը խորովվում է լուցկու դեղին օջախի վրա: Ջահել դեմք էր, աչքերը՝ քնովի տիկնիկների աչքերի նման փակվում-բացվում էին. խմած է երևի: Լևոնը նախանձեց նրան:

— Շնորհակալ եմ, — ասաց ու գնաց:

Գնաց՝ օրորվելով:

Ահա և տաքսաֆոն:

— Աշո՞տ:

— Ամեն ինչ լավ է կարծես...

— Գա՞մ:

— Հիմա չէ: Մեկ-երկու ժամից:

— Հոգնած եմ:

— Տանը եղիր, զանգ կտամ, ես եմ հերթապահում:

— Լավ:

«... Նվարդը երկար խոսեց: Ես նստած էի այնպես՝ ինչպես երեխան կրկեսում: Պարզվեց, որ Սերոբն ու Հասմիկը հոգեկան թուլության օրինակ են, որ Կրասնոդոնի երիտասարդ գվարդիականները կկարմրեին նրանց համար, որ դա հավանորեն արտասահմանյան վատ կինոնկարների ազդեցությամբ է (խեղճ երեխաներ): Ես անընդհատ փորձում էի որսալ Նվարդի հայացքը, չէի կարողանում. նա խոսում էր՝ կարծես ինչ-որ դատարկության նայելով: Նույն այդ աչքերով էր, որ նա լաց եղավ մի քանի օր առաջ, միջանցքում: Հիշում եմ նրա խոսքերը. «Դու պատկերացնո՞ւմ ես, Լևոն, ի՞նչ ուժ է եղել այդ երեխաների մեջ, ի՞նչ մաք-

րություն: Նախանձում եմ: Մի անգամ զնանք նրանց գչուղը, լա՞վ: Մեխակներ կտանենք»: Ի՞նչ անեմ ես, ընդհատե՞մ նրան, հիշեցնե՞մ այդ խոսքերը: Զգիտեմ: Հետո Նվարդն ասում է, որ ինքնասպանությունը հետևանք է քաղաքական-դաստիարակչական անբավարար աշխատանքի, որ դպրոցում բարոյական թեմաներով զեկուցումներ չեն լինում: Սարսափելի էր: «Ես պաշտպանում եմ դպրոցի դիրեկցիայի քայլերը,— ամփոփեց Նվարդը,— իհարկե, դասարանը, դպրոցը չպիտի մասնակցեին նրանց թաղմանը: Կներեք, բայց պատանիների մահը մի քիչ նման է դավաճանություն, իսկ մեզ չեն սովորեցրել փառքով թաղել դավաճաններին: Ես այսպես եմ կարծում»: Նվարդը նստեց, դարձյալ նայելով նույն դատարկությանը: Ստեփանյանը գլխով արեց ու թեթև ժպտաց: «Գուցե դիրեկտորին էլ լսենք, հետո...»: Ես դեռ փորձում էի բռնել Նվարդի հայացքը, իսկ դիրեկտորը խոսում էր արդեն: Ես լսել էի նրան, ոչինչ նոր չէր: Վերջում ինձ էլ անդրադարձավ. «օրինակ, ընկեր Շահինյանն էլ, խոսք չունեմ, մեկ-մեկ լավ բաներ է գրում, կարդում ենք, բայց եկավ մեր գյուղ, սխալ ուղղության վրա դրեց մեր ջահելներին...»:

... Սուրճը շատ դառն էին արել, լեռներ չիմեց: Մի բաժակ կոնյակ ուզեց: Նստած էր «Արաքս» սրճարանում, բարձր, պտտվող աթոռին, դիմացը հայելի էր, որ կրկնակի էր դարձնում մարդկանց, շշերը, քաղցրավենիները, լույսերը, ծուխը: Վահրամն, ուրեմն, դեռ չի արթնացել, հետաքրքիր է, զգո՞ւմ է հիմա որե՞է բան, ի՞նչ է զգում: Երեկ գիշեր Ռուբենը զանգահարեց, քիչ անց՝ Հրանտը: Լսել էին Վահրամի հիվանդության մասին: «Ի՞նչ կարող ենք անել»,— ասացին: Ինչ պիտի անեն որ, բայց լավ էր, որ զանգահարեցին: Տաթևիկը այսօր եկած պիտի լինի, երևի տուն է զանգահարում: Լավ աղջիկ է:

— Մի բաժակ էլ:

Տեսավ կնոջ ձեռքը միայն, որ շշից կարմրավուն հեղուկ էր լցնում իր բաժակը: Ի՞նչ է զգում Տաթևիկի նկատմամբ, դժվար է ասել: Զարմանալի աղջիկ է: Կոնյակը խմեց միանգամից, ներսը տաքացավ:

Իսկ զլիսում գրամբքենան շարունակում էր տկտկալ:

«... Ես կարծում եմ,— շարունակում էր դիրեկտորը,— այստեղ ընկեր Շահինյանի մասին էլ խոսք պիտի լինի, քանի որ նա հոգւած է գրելու և վախենում եմ հիմա էլ թյուրիմացության մեջ գցի մեր ամբողջ փառապանծ երիտասարդությանը»: «Դա արդեն Ձեզ շի վերաբերում,— ընդհատեց Ստեփանյանը,— ասացեք, որտե՞ղ էիք դուք, ձեր մանկավարժները, կոմերիտական կազմակերպությունը, ինչպե՞ս կարող էր դա տեղի ունենալ մեր օրերում,— հետո հանկարծ նկատեց դիրեկտորի կողքին կուշ եկած աղջկան,— դու ինչ կասես ընկեր...,— նայեց առջևը դրած թղթին. երևի կանչվածների ազգանուններն էին,— ընկեր Կարապետյան»: Աղջիկը շփոթված ոտքի կանգնեց. «Ի՞նչ ասեմ»: Նայեց հավաքվածներին: Ստեփանյանը վրա տվեց. «Չգիտե՞ս ինչ ասես: Տարիներ շարունակ կողք-կողքի սովորել եք, ընկերություն եք արել ու չեք ճանաչել նրանց: Գոնե չէ՞իք նկատում նրանց կապը, չէ՞իք տեսնում ո՞ւր են գնում դասերից հետո, ի՞նչ են անում: Իսկ ինչո՞ւ երկու կոմերիտական գնացին նրանց թաղմանը, զբաղվե՞լ եք նրանց հարցով...»:

Աղջիկը լուռ նայում էր Ստեփանյանին, զարմացած էր, երևի բառեր էր որոնում: «Խոսիր, Գայան ջան,— բարձր ասաց Պապիկյանը,— քեզ են սպասում, ի՞նչ ես բերանդ ջուր առել»: «Սպասում ենք, օրիորդիկ»,— սառը ասաց նվարդ Անտոնյանը:

Ոչ, ես չէի կարող լռել:

— Գայանե,— բարձր ասացի ես,— ի՞նչ մի դժվար բան է դատապարտել ընկերներին, մանավանդ որ նրանք մեռած են... Համարձակ կեղծիր, համարձակ:

Ստեփանյանը ինչ-որ բան ասաց, երևի իմ հասցեին, նվարդը վերջապես նայեց ինձ, ես տեսա, որ նրա աչքերը բաց կանաչ են, Պապիկյանը զլիսով արեց, իսկ դպրոցի դիրեկտորը սկսեց հաղալ: «Երգիծանքը թողեք, ընկեր Շահինյան,— չոր ասաց Ստեփանյանը,— սրամտելու տեղը գա, մենք էլ կսրամտենք, հիմա լուրջ հարց ենք քննում»: «Ես, ախր, ի՞նչ ասեմ,— ի վերջո, խոսեց Գայանեն,— Համիկը իմ ամենալավ ընկերուհին էր, իսկ Սերոբից լավ տղա

ճշխարհում չկար: Ես ամեն օր ծաղիկներ եմ տանում նրանց գերեզմանին,— բարձրացրեց հայացքը, նայեց մեծավարի,— անիծում եմ ինձ, որ թաղմանը չգնացի: Մայրս մեր դպրոցում դասատու է, չթողեց: Որ չեմ գնացել, դրա համար պիտի պատժեք՝ միայն դրա համար»: «Եվ կպատժենք,— նստած տեղից ճշաց նվարդը, նվարդ Անտոնյանը,— այդպես մտածողը չի կարող ղեկավարել ուրիշներին»:

Ոչ, ես չէի կարող լռել:

— Հենց այդպես մտածողն է, որ կարող է:

Մեր աչքերը վերջապես հանդիպեցին: Ոչ, նրա աչքերը կանաչ չէին, ոչ էլ բաց կանաչ, ինձ թվացել էր, սովորական նշաձև աչքեր էին՝ կարճ թարթիչներով, հանգիստ ու ոչ մի բանից չզարմացած:

— Լևոն, մի խանգարիր,— մեղմ ասաց Ստեփանյանը,— քեզ ձայն կտամ, ուզո՞ւմ ես:

— Չեմ ուզում:

Գայանեն նստեց: Մի քանի րոպե սենյակում աղմուկ էր, հետո իրար հետևից խոսեցին մի քանի ուրիշը, ասացին նույնը, ինչ նվարդ Անտոնյանը: Գայանեն նստել էր գլխահակ, Պապիկյանը նրա ականջին ինչ-որ բան էր ասում՝ երկար-բարակ, սենյակում կարծես օդ չկար:

... Խեղճ, միամիտ գերեզմաններ, դուք, իհարկե, ծիծաղելի եք ատոմային կայանի հարևանությամբ, բայց դա ոչինչ, կոմունիզմի ժամանակ էլ երևի մարդիկ կմեռնեն հանուն սիրո և մի օր երևի արձան կդնեն: Անհայտ սիրահարներին, ինչպես Անհայտ զինվորին են դնում: Եթե մինչև այդ օրն ապրեն, վարդան Ստեփանյանն էլ, նվարդ Անտոնյանն էլ սրտամորմոք ճառ կասեն հուշարձանի բացման ժամանակ, ծաղկեպսակ կդնեն: Ոչինչ, որ ճառի տեքստը ուրիշը գրած կլինի, նրանք վարժ կարդում են, երբ որ լավ է մեքենագրված, կկարդան և գուցե նույնիսկ ձեր օրինակն էլ մտաբերեն՝ իբրև սիրո բարձր արտահայտություն: Այդ հետո, իսկ հիմա... Հիմա դուք օրակարգի սովորական հարց եք, քննարկվում եք ըստ կարգի, ձեր մասին երկու օր առաջ արդեն որոշման նախագիծ է գրված, որ Ստեփանյանը նայել է, ուղղումներ արել կարմիր մատիտով, հիմա այդ նախագիծը կդառնա որոշում, և դուք վերջապես կիմանաք՝

ճիշտ եք արել, որ սիրել եք իրար, իրավունք ունեի՞ք մեռնելու, երբ արդեն անհնար էր սիրել: Նրանք կորոշեն, նրանք բոլոր հարցերի պատասխանները գիտեն, միայն համբերություն ունեցեք, գերեզմաններ, ի՞նչ ունեք շտապելու:

Ոչ, ես չէի կարող լուել:

— Տեսնում եմ, որ շատերը շտապում են, երևի կինոյի տոմս ունեն, ֆրանսիական նոր նկար է, կարճ կկապեմ:— Այս խոսքերից հետո Ստեփանյանը սառը նայեց ինձ, ուղեց ինչ-որ բան ասել, կուլ տվեց,— կարճ կկապեմ՝ ահա թե ինչ եմ առաջարկում. Հասմիկին և Սերոբին ետմահու հեռացնել կոմերիտմիությունից, իսկ դպրոցի դիրեկտորին, ընկեր Բեգոյանին ներկայացնել վաստակավոր ուսուցչի կոչման, եթե դեռ չունի այդ կոչումը:

— Ձե՞ռ ես առնում այսքան մարդուն,— խուլ ասաց Ստեփանյանը:

— Տրամաբանության բոլոր կանոններին համապատասխան՝ ամփոփում եմ ձեր քննարկումը,— ու նստեցի:

— Ես կամփոփեմ...

Խեղճ, միամիտ գերեզմաններ, դուք ինչ-որ բան էիք ուզում ապացուցել աշխարհին:

Սենյակում մուկ էր, միայն մագնիտոֆոնի կանաչ աչքն էր վառվում: Չզգվեր համեմատություններից, կմտածեր, թե նման է կիկլոպի աչքի, խորհրդավոր՝ ինչպես անհայտությունը: Գրամեքենան գլխում հանդարտվել էր, իսկ մինչև հիմա գրված էջերը ջնջվում էին, կարծես ինքնահոսով գրված թղթերին անձրև էր գալիս, հանդարտ աշնանային անձրև, որ մանուշակագույն թանաքը փոքրիկ առվակներով խառնում էր իրար: Ինչ-որ մեկը թղթերի վրա կարծես լաց էր եղել մանուշակագույն արցունքներով: Միացրեց ռադիոն, վերջին լուրեր էին հաղորդում, մագնիտոֆոնի պատարագը խառնվեց վերջին լուրերին. «Սուրբ-սուրբ...» և «Ամասիայի շրջանի անասնապահները պատվով են կատարում...»: Փորձեց քնել, փորձեց ոչինչ չմտածել: Մայրը եկավ աչքերի առաջ՝ նույն դիրքով, ինչ հիվանդանոցի բակում: Մարդկանց թվում է, թե լավ գիտեն իրենց հարազատներին: Ծխեց: Ինչ գիտի մոր մասին: Մանկության դժվար օրերին, երբ մայրը գրավ դնելով երիտասարդությունը, հաշտվելով

մենակության հետ՝ պահում էր իրեն ու Վահրամին, ինքը համարյա ոչինչ չէր հասկանում: Հետո, երբ տարան Վահրամին և հայրը մեռավ, նա մոր հետ մնաց մենակ, մոր սիրտը կարծես կծկվեց, քարացավ: Քանի՞ անգամ է մայրը համբուրել իրեն: Լևոնը դժվար թե հիշի: Մայրը պարտավոր էր ուժեղ մնալ, իսկ ուժը փոխում է կնոջը, նրան դարձնում է ուրիշ: Հետո Վահրամը վերադարձավ, և մայրը ամբողջությամբ նվիրվեց որդուն, կարծես ուզում էր վերադարձնել նրան՝ այն տարիներին շժախսած քնքշանքը, երբ իրարից հեռու էին: Լևոնն արագ մտավ կյանք, կյանքը նրան երես տվեց, ինչպես ասում են: Լավ էր սովորում, ոտանավորներ էր գրում, արտասանում, անկեղծ էր ու բռնկուն, շատ ընկերներ ունեցավ: Շուտ հասունացավ: «Դդումն է հասունանում,— կասեր Կարոն,— մարդը ծերանում է»: Մերացավ... Ով գիտե, ծերանալը ոչ կնճիռ է, ոչ արյան ճնշման փոփոխություն, ոչ դիմում՝ կենսաթոշակի խնդրանքով... Անջատեց ռադիոն: Ավելի լավ է քնել, հիմա Աշոտը կզանգահարի: Փակեց աչքերը: Ի՞նչ է կատարվում նվարդի հետ, արժե՞ր արդյոք, որ ինքը տաքացավ, ում-ինչ համոզեց: Հետո ամեն ինչ խառնվեց իրար՝ ինչպես վերացական նկարում: Երևի քնեց: Քաղաքի ձայները համարյա չէին հասնում նրան, միայն մագնիտոֆոնն էր շարունակում իր պատարագը:

Քնեց:

Հեռախոսն է:

Իհարկե:

— Աշոտ:

— Լևոն, շտապ արի:

Շտապ:

.

Վահրամը ծածկված էր սպիտակ սավանով, և Լևոնը հասկացավ, որ ամեն ինչ վերջացել է: Հիվանդասենյակում պրոֆեսորն է, Աշոտը և երկու բուժքույր: Պրոֆեսորը կանգնած է գլխահակ, ձեռքերը խաչած կրծքին: Լևոնը ետ տարավ սավանը, նայեց եղբոր դեմքին: Բերանը կիսաբաց էր, երեսի մագերը երկարել էին ու ավելի էին սև երևում: Ուրեմն, ամեն ինչ վերջացավ: Վերջացավ:

Հիվանդանոցի բակում Հրանտն էր, Կարոն, խմբագիրը, Տաթևիկը: Ե՞րբ իմացան, ե՞րբ հասցրին հավաքվել: Գիշերը նման էր թույնի, որ հարկավոր էր խմել մինչև վերջ՝ եկավ նաև Ռուբենը: Նստեցին: Լուռ ծխեցին:

— Ե՞րբ եկար,— հարցրեց Տաթևիկին:

— Ո՞ր ժամ առաջ, զանգահարեցի, հեռախոսը չպատասխանեց:

Նորից բարձրացավ վերև: Վահրամի մահճակալը դատարկ էր:

— Ներքև տարան,— ասաց բուժքույրը:

— Մորդ առավոտյան կհայտնենք,— ասաց Ռուբենը, որ գալիս էր կողքից:

— Հա, ի՞նչ կարիք կա հիմա:

Իջան ներքև:

Վահրամին դեռ չէին տարել ներքնահարկ, միջանցքում էր: Պատգարակը հատակին էր դրված: Միջանցքում ոչ ոք չկար: Լեռներ կռացավ, ետ տարավ սավանը, Վահրամը մերկ էր (այլևս մրսելու վախ չկա,— մտածեց Լեռներ): Ռտքերը երևում էին սավանի տակից: Լեռներ ձեռքը դրեց եղբոր ճակատին:

— Տաք է,— հանկարծ ասաց,— տաք է:

Ռուբենն էլ կռացավ, շոշափեց ճակատը: Իրոք, մի քիչ տաք էր: Լեռներ ձեռք տվեց ոտքերին, կրծքին: Եկավ բժիշկը:

— Միջանցքի օդից է,— ասաց,— և հետո՝ տարբեր մարդիկ սառչում են տարբեր ժամանակամիջոցում:

Լեռներ ծածկեց եղբոր մարմինը: Ծածկեց զգուշությամբ: Ներսում հանգիստ ամայություն էր, անապատի պես հանդիստ:

— Գնանք,— ասաց Ռուբենին:

ԺԵ.

Հենց շեմին Լեռներ հանգցրեց սիգարեթը, չգիտես ինչու հազաց և հրեց կաշեպատ դուռը, որի վրա, ապակե տախտակին, ոսկեգույն տառերով, ինչ-որ բան էր գրված: Ներս մտավ: Գրասենյակներից մեկի մոտ նստոտած կանայք միանգամից գեպի դուռը շրջվեցին: Լեռներ տեսավ, որ

գրասեղանին հաց կա, մածնի շշեր, թեյնիկ: Ապակե նույնատիպ տախտակի վրա, նույն ոսկեգույն տառերով՝ գրասեղանի վերևում էլ ինչ-որ բան էր գրված, այս անգամ երկու բառ: Լեոնը կարդաց: Կարդաց և կարծես նոր միայն դիտակցությանը հասավ, որ կանայք նախաճաշում են եղբոր գրասեղանի շուրջը նստած: Ինչ-որ նյարդ նվազ ներսում, և նա շտապ ետ դառավ, ձեռքը մեկնեց դռան բռնակին. դրսում կսպասի:

— Ներս եկեք,— լսեց իր հետևից,— մենք հիմա կվերջացնենք:

— Ոչինչ, դուք նախաճաշեք,— ասաց արդեն հանգիստ, սիրտը հանկարծ դարձավ հաշտված ու անտարբեր,— այստեղ կսպասեմ,— դուռը ծածկեց, հետո շուռ եկավ դեպի Լուսամուտը, որ ավելի մոտիկ էր:

Լուսամուտից երևում էր բակը: Մարդիկ էին գնում-գալիս: Բակում ցեխ էր: Դարպասից աղմուկով ներս մտավ մի բռնատար ավտոմեքենա և վարորդը, շտապ իրեն ներքև գցելով, բռնեց անցնող մարդկանցից մեկի թևը: Լեոնը չէր լսում նրանց ձայները, հետո տեսավ, որ նրանք թևանցուկ արին իրար ու դուրս եկան բակից:

Կանայք շտապով հավաքում էին սեղանը: Լուսամուտի անդրադարձումի մեջ Լեոնը տեսավ, որ մեկը եռանդով փայլեցնում է գրասեղանի հաստ ապակին: Վահրամի մատնահետքերն են ջնջվում,— անասելի տխրությամբ մտածեց, կույ տվեց ծխախոտի ծուխը, շուգեց հիշել ոչինչ: Հետո զգաց, որ մեկը կանգնած է կողքին, շուռ եկավ:

— Ինչպե՞ս են, Հասմիկը, երեխաները,— կինը պարզապես ուզում էր զբաղեցնել նրան, Լեոնը հասկացավ,— վաղն ուզում ենք դնալ-տեսնել:

— Լավ են,— ասաց Լեոնը,— լավ են, ինչպես պիտի լինեն:

— Եթե ժամանակին ասեր, տանեիք հիվանդանոց:

— Հա, իհարկե, ինչ խոսք...

Վահրամի սեղանի հեռախոսը զնգաց:

Ջնգաց երկար:

Կանայք իրար նայեցին ու շարունակեցին՝ ով ինչ ասում էր:

Ոչ որ չվերցրեց խոսափողը: Խոսափողի վրա էլ Վահրամի մատներին հետքերն են, շնչառութեան հետքերը: Խոսափողն էլ կսրբեն, կփայլեցնեն, երևի նաև կմաքրեն սպիրտով: Այստեղից պիտի դեղատուն գնա, հետո երևի եղբոր տուն՝ հիմնարկի որոշ գործեր են մնացել տանը, կրերի, կտա սրանց և վերջ: Վերջ: Ինչի՞ն: Մի անգամ, անցյալ տարի էր, Վահրամի հետ էր այստեղ եկել: «Լավ հարեմ ունես»,— կատակեց, չորս հաշվապահուհիներին ցույց տալով: Եղբայրը ծիծաղեց, կանայք էլ ծիծաղեցին. նրանցից ամենաջահիլը քառասուն տարեկան էր: Հիմա այդ «հարեմը» նստած է նույն սենյակում, իսկ եղբայրը չկա, չի լինի երբեք: Վերջին տարում շատ քիչ էին հանդիպում իրար, չէր ստացվում: Լեոնը մտածում էր, որ մեծ եղբայրը իր աշխարհն ունի, ապրում է դրանով և երջանիկ է: Երբ հանդիպում էին, չգիտեին ինչի մասին խոսեն, միակ ընդհանուր նյութը ֆուտբոլն էր: Հեռախոսը նորից գնդաց: Լսափողը վերցրին:

— Այո, այո,— կինը խոսում էր զգույշ, համարյա շրջուկով,— Շահինյանի՞ն,— դա նաև Վահրամի ազգանունն էր,— դուք զանգահարեք, զանգահարեք մի շաբաթ հետո... պլիսավոր հաշվապահը կլինի:

Մի պահ անհնարին դարձավ այդ սենյակում մնալը, ուզեց դուրս փախչել, բայց մնաց. հարկավոր է ամեն ինչ այսօր վերջացնել, այլևս երբեք չի գա, երբեք: Սեղանն արդեն մաքուր էր, կանայք անշշուկ դուրս էին գնացել: Նստեց աթոռին, որ մոտիկ էր: Ո՞ւր են գնացել: Երևի Հակոբյանին կանչելու: Շինվարչության պետի սենյակը երկրորդ հարկում է: Հակոբյանը մի անգամ եղբոր տանը բաժակաճառ ասաց ուղիղ քառասուն րոպե: Շուտ է հարբում: Մոտեցավ Վահրամի գրասենյանին, գունավոր մատիտները խնամքով սրված-շարված էին ապակու վրա, երևի հենց ինքն է սրել, նա հատուկ հաճույքով էր դա անում: Ապակու տակ թղթեր էին: Զնայեց:

— Ընկեր Հակոբյանը հիմա կգա,— կինը մոտեցավ Լեոնին,— ինչպե՞ս եք, Հասմիկը, երեխաները: Հակոբյանի մոտ մարդ կար մինիստրությունից:

— Երեխաները լավ են,— ասաց Լեոնը,— կսպասեմ:

Հասմիկը եղբոր կինն է, արդեն մի շաբաթ է ծնողների տանն է: Երեխաներն էլ: Եղբոր բնակարանը կարգի բերել է հարկավոր, սառնարանը չի աշխատում, վարպետ պիտի կանչել: Գազիկին, եղբոր փոքր տղային, մանկապարտեզ պետք է ընդունել տալ: Դա երեկ ամենադժվարն է, բայց հարկավոր է, Հասմիկն ասաց, որ ուզում է աշխատել: Որտե՞ղ:

Ի վերջո Հակոբյանը եկավ:

— Բարե, բարե, — նա մեկնեց ձեռքը, — ներիր, մոտս մարդ կար:

Դեմքը հոգնած էր, կոպերի տակ կարծես մեղու էր կծել: Երեկ երեկ գիշեր խմել էր, խոսել երկար, որ ավելի է հարբեցնում: Նստեցին, Հակոբյանը՝ սկզբում վահրամի աթոռին, հետո վեր կացավ, ուրիշը վերցրեց: Մի ընկալ լուռ էին, ինչպես ճանապարհ դուրս գալուց առաջ: Հետո Հակոբյանը մոտ կանչեց կանանցից մեկին.

— Արամին կանչիր, — ասաց, — պլանային բաժնում է, շուտ: — Կինք, որ կլինեք հիսուն տարեկան, արագ դուրս եկավ: Հակոբյանը դառավ լեռնին: — Մենք Արամի հետ ամեն բան նայեցինք. մաքուր էր, ամեն ինչ բռնում էր, կոպեկ առ կոպեկ: Շշմել էինք: Դու գիտես, որ ես ինչքան էի վստահում, բայց շշմել էինք: Է՛... Սեյֆն է մնում: Ասացի անձնական բան-ման կլինի, մտածեցի, որ միասին նայենք: դրա համար զանգ տվի: Ահա, Արամն էլ եկավ:

Արամը ակնոցավոր էր, երեկ երեսուն-երեսուներկու տարեկան: Նա լուռ բարեկեց, հետո ծոցագրպանից դեղին մի բանալի հանեց, տվեց Հակոբյանին:

— Ինչո՞ւ ես ինձ տալիս, — ասաց Հակոբյանը, — բաց արա ինքդ:

Լեռնի ներսում զարծյալ նվաց նույն այն նյարդը: Նայեց էժանագին դագաղի գույնով ներկած մետաղե պահարանին: Թվաց, թե դարչնագույն դռների հետևից հիմա ինչ-որ գաղտնիք դուրս կգա, մշուշ, որ չի ցրվելու: Դեղին բանալին շորս անգամ պտտվեց փականի մեջ:

— Մխախտո տուր, — ասաց Հակոբյանը, Լեռնը մեկնեց տուփը, — է՛...

Մոտեցան:

Սեյֆի ներսում քիչ բան կար: Արամը հանեց ամեն ինչ՝ դրեց սեղանին. հաշվապահական մի քանի մատյան, հեռախոսագիրք, թղթեր, մի գիրք, որի կազմին ոչինչ չկար գրած:

— Այս ծոցատետրը վերցրու,— ասաց Հակոբյանը,— հասցեներ են, գիրքն էլ նայիր, մյուս թղթերն էլ...

Լևոնը ձեռքն առավ ծոցատետրը, թերթեց: Հասցեներ էին՝ հայերեն, ռուսերեն, հեռախոսի համարներ: Նախավերջին էջին մատիտով ինչ-որ բան էր գրված: Կարդաց առաջին տողը...

— Ի՞նչ կա,— հարցրեց Հակոբյանը:

— Ոտանավոր է,— ծանոթ թվաց ոտանավորը. տողերն էին ծանոթ, թե՞ տխրությունը: Ծոցատետրը գրպանը դրեց,— ի՞նչ գիրք է...

— Վերնագիր չկա,— ասաց Հակոբյանը:

Լևոնը բացեց կազմը և ներսում նվազ, այս անգամ երևի ճշաց նույն նյարդը. երկու անգամ իր ձեռքով էր թաղել այս գիրքը և հետո հանել հողի տակից: Մի պահ հալվեց շուրջն ամեն ինչ՝ գրասեղանները, կանայք, Հակոբյանը, Արամի կլոր ափնոցը: Վերհուշը կշռաքարերի նման կախվեց ոտքերից, աչքերից, բայց նա կարողացավ դիմանալ: Գիրքը դրեց լրագրի մեջ, ծածկեց բոլոր կողմերից՝ ինչպես վերքն են փաթաթում, հետո սկսեց նայել թղթերը: Ահա, դարձյալ ոտանավոր. «... Եվ վերհիշելու նույնիսկ ուժ չունեմ...»: Մի՞թե եղբայրն է գրել, երևի նախորդը՝ ծոցատետրի ոտանավորն է: Հազիվ թե: Լևոնը նայեց սեյֆի որովայնին, որ կարծես նոր էր բացվել վիրահատի դանակով և քիչ հետո կկարեն: Սեյֆում ոչինչ չէր մնացել: Նորից սկսեց նայել թղթերը, նայել մեկիկ-մեկիկ:

— Ամեն ինչ կարգին է,— ասաց Հակոբյանը,— դու ներդրություն մի քաշիր, ամեն ինչ կարգին է:

Մի թղթի վրա, մուտքի օրդեր էր կարծես, նորից ոտանավոր: Զկարդաց:

— Կարելի՞ է սա վերցնել:

— Ի՞նչը,— Հակոբյանը ձեռքն առավ օրդերը, նայեց՝ մի քիչ զարմացած,— պե՞տք է...

— Ոտանավոր կա մյուս էջին:

— Հա...,— ասաց Հակոբյանը,— ի՞նչ ոտանավոր:

— Զգիտեմ: Գուցե ինքն է գրել:

— Շահինյա՞նը:

— Հա:

— Շահինյանը ոտանավո՞ր է գրել,— Հակոբյանը զարմացած էր,— մտքովս չէր անցնի:

— Գրում էր,— հանկարծ խոսեց Արամը,— մի անգամ խմած էր, արտասանեց, ասաց իր գրածն է, տխուր ոտանավոր էր:

— Վերցրու,— ասաց Հակոբյանը,— մյուս թղթերն էլ նայիր,— օրդերը մեկնեց լեռնին,— ուրեմն, ոտանավոր է գրել...

Հինգ-վեց թղթի վրա էլ խզմզված տողեր կային, լեռնը հավաքեց լրագրի մեջ: Արամը հաշվապահական մատյանները նորից դրեց պահարան, փակեց դուռը նույն գեղին բանալիով:

— Արամը կգա քեզ հետ,— ասաց Հակոբյանը,— Վահրամենց պիտի գնաս, չէ՞, ինչպես պայմանավորվել ենք: Արամը կգա, գործերը կվերցնի:

Լեռնը նայեց ակնոցավոր հաշվապահին, որ լսել էր եղբոր տխրությունը: Երևի հենց նա էլ գլխավոր կդառնա, Վահրամի փոխարեն:

— Ուրեմն, Շահինյանը ոտանավոր է գրել,— ինքն իրեն մոմտում էր Հակոբյանը,— ո՞վ կմտածեր,— հետո դառավ լեռնին,— ես կարգադրել եմ, որ նրա մեկ ամսվա աշխատավարձը դուրս գրեն, տուն կուղարկեն, Հասմիկը տանն է, չէ՞...

— Տանը կլինի,— ասաց լեռնը ու, չգիտես ինչու, նայեց հեռախոսի կապույտ ապարատին: Հեռախոսը թվաց եղբոր մի մասը, ձեռքը, ոտքը, ստվերը: Մեկ-երկու շաբաթ էլ կզանգահարեն, կհարցնեն նրան, հետո կսովորեն, կհարցնեն Արամին: Արամը կգրի եղբոր սրած մատիտներով, մակադրություններ կանի, կհաշվի եղբոր հաշվիչներով, ակնոցը կդնի եղբոր սեղանի ապակուն: Սենտիմենտալ է դառնում, հանկարծ զգաց, նայեց Արամին, որն այդ պահին սեյֆի գեղին բանալին միացնում էր իր բանալիների փնջին, և ուզեց ծրպտալ. օղը դժվարությամբ էր ենթարկվում, Արամը մատն էլ ցավեցրեց, բայց համառում էր, կարծես դրանից մեծ, շատ մեծ բան էր կախված:

— Է՛...,— ասաց Հակոբյանը, այսինքն, կյանք է, ո՞վ

կսպասեր, բայց դե ամենքս էլ գնալու ենք,— Հասմիկին կբարեհաս,— Հասմիկը Վահրամի կինն էր,— ամեն օր ասում եմ ժամանակ գտնեմ, գամ: Մինչև հիմա էլ չեմ հավատում, ո՞վ կսպասեր:

Լեոնը նայեց, հասկացավ, որ նա ոչ մի օր էլ ժամանակ չի գտնի Հասմիկին տեսնելու, որ նա լավ մարդ է, շնայած երկար բաժակահառ է ասում, և հիմա, հենց որ բարձրանա իր հարկը, կմոռանա և՛ Վահրամին, և՛ Հասմիկին, կզնգա հեռախոսը կամ մեկնումեկը ներս կմտնի, քարտուղարուհին թղթեր կբերի ստորագրելու:

Եղբոր «հարեմը» նստած էր գրասեղանների առաջ, որոնց վրա լուռ սպասում էին հաշվիչները: Կանայք այդ պահին դեռ մտածում էին Վահրամի մասին, թեպետ Լեոնի դուրս գալուց հետո անմիջապես կշխշխկան հաշվիչների հատիկները, և կյանքը կշարունակվի՝ ինչպես ամեն ինչ այս աշխարհում: Լեոնը նայեց նրանց, հետո ասաց Արամին.

— Գնանք:

Միջանցքում ցուրտ էր, հատակին թեփ էին լցրել, ինչպես բանվորական հանրակացարաններում: Հարկավոր էր երեխաների համար ճամբարի ուղեգիր ճարել, Հասմիկն ասաց նաև, որ ինքն էլ հոգնած է, կուզենար հանգստանալ... Լեոնը նկատեց, որ միջանցքի էլեկտրալամպը վառվում է, Վահրամը հավանորեն հանգցրած կլինի դեռ առավոտյան, նա տանել չէր կարողանում իզուր տեղը վառվող էլեկտրալամպ, կարող էր դրա վնասի մասին տասը րոպե խոսել: Այս թեփը երևի մի շաբաթ առաջ էլ կար, երևի տասը օր առաջ էլ: Այն ժամանակ Վահրամն էլ կար:

— Դե ես գնամ,— ասաց Հակոբյանը:— Ի՞նչ ասեմ, զանգահարիր, եթե բան-ման լինի:— Հետո մեկնեց ձեռքը, որ լայն էր ու խոնավ,— անցիր մեկ-մեկ, եթե ժամանակ ունենաս:

— Տեսնենք:

— Զորրորդ համարն ուղիղ գնում է ընկեր Շահինյանենց տուն,— ասաց Արամը:

— Կարծեմ,— Լեոնը թեատակին շոշափեց գիրքը, թղթե-

րը, հետո, չգիտես ինչու, հարցրեց,— երևի դուք կաշխատեք նրա տեղը, չէ՞...

Արամը շփոթվեց: Նրա ձեռքին բանալիների տրցակն էր, որի մեջ ոսկուն էր տալիս սեյֆի գեղին բանալին, և Արամի մատներն այդ պահին գեղինի վրա էին: Երևի բնազդաբար:

— Տեսնենք,— կմկմաց տղան, ականոցն ուղղելով,— Ներսես Տիգրանիչը պիտի տրեստում խոսի, ուրիշ թեկնածու էլ կա:

Ներսես Տիգրանիչը Հակոբյանն էր:

— Ինձ համար շատ դժվար կլինի,— շարունակեց ականոցավորը,— ընկեր Շահինյանից հետո... Զգիտեմ:

Լեոնը ոչինչ չասաց: Նա հանկարծ մոռացավ Արամին, վերհուշի կշռաբարը նրան քաշեց ներքև, մինչև 1940 թվականը, երբ եղբայրը վերադարձավ աքսորից: Նրան բանտարկել էին երեք տարի առաջ, ավարտական քննությունների օրերին, Լեոնն այդ ժամանակ ինը տարեկան էր: Երբ Վահրամին տարան, գիշերով մայրը վառեց նրա բոլոր գրքերը: Տետրակներն էլ վառեց, որտեղ նրա շարադրություններն էին, բանաստեղծությունները: Վառում էին նկուղում, որտեղ գինու կարասներն են: Կրակի մոտ նստած էին երեքով. հայրը, մայրը, Լեոնը: Լեոնը ոչինչ չէր հասկանում. հունիս ամիսն էր, ցուրտ չէր, ինչու էին վառում: Եվ հետո՝ պատշգամբի տակ այնքան փայտ կար: Հայրը նստած էր անկյունում, թախտի վրա, ու լուռ ներս էր քաշում լրագրի կտորի մեջ փաթաթված թութուների ծուխը: Մայրն էր գրքերը գցում կրակի մեջ: Գրքեր կային, որ գույնզգույն նկարներով էին, Լեոնն ավելի շատ դրանց համար էր տխրում: Մոր գեմքը հանգիստ էր թվում, միայն թե գիրքը կրակի մեջ գցելուց առաջ նա բացում էր, տառ-տառ կարդում վերնագիրը: Հայրը մեկ-մեկ վեր էր կենում տեղից, բակ ելնում, հետո ներս գալիս:

— Մարդ-մուրդ չկա,— ամեն անգամ ասում էր նույնը և մի նոր ծխախոտ փաթաթում:

Մի անգամ երկուսով դուրս եկան, շունը հաշեց, թե՛ ինչ, Լեոնը չիմացավ, դուռը իր վրա փակեցին: Մի կես ժամ չեկան: Լեոնը սկզբում նայում էր կրակին, հետո վերցրեց գրքերից մեկը, սկսեց թերթել: Հետո մեկ ուրիշը վերցրեց: Ոչինչ չէր հասկանում: Երբ լսեց ծնողների ոտնաձայնը, ձեռքին մի

գիրք կար: Նկարներով էր, թեպետ գունավոր չէին նկարները: Զգիտես ինչից վախեցավ և գիրքը շտապով ծոցը դրեց: Մայրը ոչինչ չնկատեց: Իսկ առավոտյան նա գիրքը թաղեց իրենց պարտեզում, մեծ խնձորենու տակ: Երեք տարի անց եղբայրը վերադարձավ: Հենց առաջին օրը Լևոնը նրան խնձորենու մոտ տարավ, փորեց հողը: Գիրքը թաց էր, կազմը փափկել էր, բայց նկարները երևում էին, տառերն էլ: Վահրամը գիրքը ձեռքն առավ, և թաց թղթերը, Լևոնին թվաց, այրեցին եղբոր մատները: Վախեցած չորս կողմը նայեց, հետո գիրքը նորից տեղը դնելով, սկսեց հողը վրա տալ:

— Ոչ մեկին բան չասես: Հո չե՞ս ասել...

— Զեմ ասել,— նեղացավ Լևոնը,— հասկանում եմ:

— Ոչ մի բան էլ չես հասկանում,— կոպիտ ընդմիջեց մեծ եղբայրը,— բերանիցդ լթոցնես:

Ո՞ւմ պիտի ասեր: Նրանց տուն, նույնիսկ եղբոր վերադառնալուց հետո, շատ քիչ մարդ էր գալիս: Մի անգամ կեսգիշերին Վահրամի դպրոցական ընկերներից երկուսը եկան: Պարտեզի պատի վրայով էին թռել, փոխանակ դռնով մտնելու: Ինչո՞ւ, Լևոնը չէր հասկանում, տարօրինակ են մեծերը: Եկան, նստեցին նկուղում:

— Հով տեղ է,— ասաց մեկը: Դրսում հոկտեմբեր ամիսն էր,— ես տանն էլ պաղվալում եմ քնում:

Ոչինչ չհարցրեցին, պատմեցին:

Վահրամը նստած էր հոր տեղը, թախտին: Խուզած գլխով, դեռևս ուռած, հին թղթի պես դեղին դեմքով, Վահրամը շատ տարիքով էր թվում իր ընկերներից: Նա էլ չէր խոսում: Նավթի լամպի լույսի տակ կուչ էր եկել ու կարծես մրսում էր: Միայն հարցրեց.

— Տվի՞ր քննությունները:— Նրան աքսորել էին դպրոցական քննությունների օրերին, ինքը չէր հասցրել:

— Տվինք,— ասաց երկրորդը,— ծխել սովորեցի՞ր...

Վահրամը նայեց:

— Գնացեք,— ասաց նա,— գնացեք, տղերք, ուշ է:

Կարծես դրան էին սպասում:

— Մենք էլի կգանք,— ասացին: Ու կորան մութի մեջ: Երկու անգամ էլ եկան, հետո սկսվեց պատերազմը: Վահ-

րամին շտարան, հիվանդ էր: Ավելի մոայլվեց, ավելի շատ էր ծխում:

...Լեոնը սթափվեց: Ինչո՞ւ հիշեց այս ամենը: Թեի տակ եղբոր թղթերն էին: Երկրորդ անգամ հողի տակից գիրքը հանեց արդեն մենակ: Գարուն էր, ձնհալի օրեր էին՝ հողը փափկել էր, ծառերը բողբոջել էին, ժամանակից շուտ: Լեոնը քսաներկու տարեկան էր արդեն, սովորում էր համալսարանում, գիտեր, որ թաղվածը «Գիրք ճանապարհին» էր, գիտեր, թե այն ժամանակ ինչու էին այրում գրքերը: Հայրը վաղուց արդեն չկար, իսկ Վահրամը, տասը տարի է, ինչ հաշվապահ էր, ապրում էր Երևանում, երեխաներ ուներ: Գիրքը տարավ նրան: Վահրամը վերցրեց, մի պահ մատներով դիպավ մզլած էջերին, հետո պահարանից հանեց օղու շիշը, իր բաժակը լցրեց, խմեց: Խմեց առանց Լեոնին նայելու, հետո նորից խմեց: Գրքի մասին բան չասաց ոչ այդ օրը, ոչ հետո, միայն վերջերեց սեղանի վրայից, պահեց գարակում: Եվ ահա, տասը տարի անց՝ նույն գիրքը հանեցին սեյֆից: Լեոնը փորձում էր հասկանալ, իրար միացնել օղակները, չէր ստացվում: Այս բոլոր տարիներին, երբ փորձում էր եղբոր հետ խոսել գրքերից, բանաստեղծություններից, համարյա միշտ նույն պատասխանն էր ստանում. «Թող, այ Լեոն, ես հաշվապահ մարդ եմ, դու ինձ հետ դեբետից-կրեդիտից խոսիր, բալանսից-բանից, ես ի՞նչ գործ ունեմ բանաստեղծությունների հետ...»:

Թվում էր եղբայրը գիծ է քաշել անցած կյանքի վրա ու չի հիշում ոչինչ: Բայց ահա գիրքը, ոտանավորները՝ հաշվապահական թղթերում: Դեռ այն տարիներին, երբ Լեոնը 8—10 տարեկան էր, գիտեր, որ եղբայրը ոտանավորներ էր գրում: Ամեն անգամ, երբ տանը հյուրեր էին լինում, Վահրամը կանգնում էր սենյակի անկյունում, ետ էր տալիս երկար մագերը, արտասանում: Լեոնը հաճախ թաքուն նայում էր նրա տետրերը, փորձում էր կարդալ, ոչինչ չէր հասկանում:

Աքսորից վերադառնալու երկրորդ-երրորդ օրն էր, մորը հարցրեց.

- Տետրակնե՞րս էլ վառեցիք:
- Հա, տղա ջան:
- Բոլո՞րը:
- Աչքերս քոռանան, բան չկա, էլի կգրես:

Զգրեց:

Եղբորն այլևս չտեսավ արտասանելիս կամ կարդալիս, նրա գրասեղանին հաշվապահական թղթեր էին միայն և սովորական մի հաշվիչ, որի մաշված հատիկները հնազանդ ենթարկվում էին նրա գունատ մատներին: Մի անգամ՝ Լևոնն իր նոր լույս տեսած գիրքը տարավ եղբորը: Երկու ամիս էր անցել, հարցրեց՝ «Կարդացիր»:

— Դե իմ կարծիքը քեզ համար ինչ,— ասաց:— Զիմե՞նք...

Սկզբում վշտանում էր, հետո մտածեց, դե ինչ կա, տասնհինգ-քսան տարի է անցել, հիմա ուրիշ աշխարհ ունի մարդը: Եվ այլևս չլիորձեց մոտենալ այդ նյութին. երեւի այնքան էլ բարի բան չէ՝ հիշեցնել կորցրածը:

Եվ ահա...

— Եկավ,— լսեց նա:

Արամի ձայնն էր, իսկ եկել էր տրոլեյբուսը:

— Տոմս վերցրեք,— ասաց բարալիկ մի աղջիկ, որի աչքին մարդկությունը երեւի մի հավաքական անտոմս ուղևոր էր:

— Իմը մշտական է,— ասաց Արամը:

Տրոլեյբուսը, չնայած իր մետաղյա մարմնին, կարծես գալարվում էր ասֆալտի վրայով: Գալարվում էր դանդաղ, ալարկոտ: Այն օրը, երբ գիրքը տարավ և օդի խմեցին: Վահրամը հանկարծ տխրեց, սկսեց դժգոհել կնոջից, երեսաներից, նույնիսկ մորից, ասաց, որ ոչ ոք աշխարհում չի հասկանում իրեն, ասաց շրջսովես է դիմել, որ թույլ տան բակում ջրի ծորակ դնի և հինգ ամիս է պատասխան չկա: Իրեն՝ Լևոնին էլ չմոռացավ: Ասաց, որ սիրտն անկանոն է աշխատում, հիշողությունը մթափնում է, երբեմն իրեն հարկավոր տրամվայի փոխարեն ուրիշն է նստում: Լևոնը մտածում էր, որ օդին է մեղավորը, շատ խմեց, կամ երեւի գործերը լավ չեն: Հետո մի անգամ էլ տեսավ նրան, էժանագին մի սրճարանում: Նստած էր շորս-հինգ մարդու հետ, իրեն էլ կանչեց. ծանոթացրեց. տնտեսավարն էր, գանձապահը, վարորդը և երեւի Արամը: Վահրամը բաժակաճառ էր ասում, իսկ նրանք հարգալից լսում էին: Սեղանի տակ, լինուկումն հատակին՝ ջարդված մի բաժակ էր, ծխախոտի մնացորդներ և շորս գույգ ոտք: Վահրամը խոսում էր ընկերության մասին, հավատի, առանց որի

գոժվար է ապրել: Լեոնը գիտեր, որ նա իր ասած ոչ մի խոսքը վաղը չի հիշի, բայց այդ օրը հասկացավ, որ եղբորը դուր է գալիս սեղանակիցների երկյուղած լռությունը, նրանց զարմանքը՝ իր գործածած բառերով, որ չէին լսել: Հասկացավ նաև, որ Վահրամը այս սեղանի մոտ իրեն ավելի լավ է զգում, քան տանը: Երբ ճանապարհին փորձեց խոսել նրա հետ, եղբայրը կարճ կապեց. «Թող, դու ինտելիգենտ մարդ ես, գիրք ես գրում, ի՞նչ պիտի հասկանաս մեզ»: Ասաց մի տեսակ շարությամբ, օտար հայացքով շափելով Լեոնին ոտից գլուխ...

Հանեց եղբոր ծոցատետրը: Կարդաց անուններ, հասցեներ, հեռախոսի համարներ, ոչ մեկը ծանոթ չէր իրեն: Փրնտրեց «Լ» տառը, իր անունը կամ հեռախոսը չկար: Ահա և այն ոտանավորը, նախավերջին էջի վրա, մատիտով խզբզված. «Զյունել է աշխարհը, ձյունել են մազերս...»:

— Հասնում ենք,— լսեց Արամի ձայնը,— առաջ գնանք, որ իջնենք:

— Երևի չոտապում էր: Լեոնը նայեց նրան համարյա ատելությամբ:

Իջան:

Ցեխոտ փողոցով Լեոնը գնում էր գանդաղ, մոլորված քայլերով: Ուզում էր, որ երկարի ճամփան, բայց ճամփան զսպանակ չի, որ ձգես: Եղբոր թաղումից հետո առաջին անգամ պիտի բացեր նրա դուռը, մատների մեջ արդեն շոշափում էր բանալիները, որ հարսը տվեց:

Ճանապարհը վերջացավ:

— Սպասիր այստեղ,— ասաց Արամին,— ես ձայն կտամ:

Բացեց դուռը, ներս մտավ, շմուռացավ մաքրել կոշիկները: Շեմին հողաթափեր կային, մի զույգ կրկնակոշիկ: Եղբայրը միշտ ձմեռները կրկնակոշիկ էր հագնում: Անկյունում կախված էր վերարկուն: Մեկ-երկու ամիս հետո հավանորեն կտանեն որևէ կոմիսիոն խանութ, կորոշեն գինը, կկախեն ցուցափեղկում: Դե, որ մնաց, ո՞վ պիտի հագնի, թեպետ նոր է, այս գարնանը կարելի տվեց: Եղբոր մեծ տղան չի հագնի, նա քսան տարեկան է, մոգայիկ շորեր է սիրում: Դե պարզ է, կոմիսիոն կտանեն, բայց գոնե ծայրամասային խանութ լինի: Հիմար, անօգուտ մտքեր. ենթադրենք տարան ծայրամասային, հետո

ինչ... Լեոնը հանկարծ մտածեց, որ կոմիսիոն խանութներին զգեստների մեծ զասը երևի մեռածների է պատկանել, նստեց բազմոցին, փակեց աչքերը ու հասկացավ, որ մարդիկ ծերանում են այդպես: Որքա՞ն անցավ...

— Արամ,— ձայն տվեց,— ներս արի:

— Յուրտ է,— ասաց Արամը,— լույսը վառե՞մ...

— Լո՞ւյսը, վառիր:

Կարծես քննիչ լիներ, որ խուզարկում էր հանցագործի տունը: Պահարանի դարակներից հանեց թղթապանակներ, մատյաններ, առանձին թղթեր, հին լրագրեր, լուսանկարներ: Լցրեց սեղանին:

— Սրանք են,— ասաց Արամը թղթապանակներից երկուսը վերցնելով,— սրանք են:

— Սպասիր,— Լեոնը հանգիստ նրա ձեռքից առավ թղթապանակները, բացեց, սկսեց թերթել: Խնամքով իրար կարած հաշվապահական փաստաթղթերի, փոխանցման ձևերի, մուտքի-ելքի օրդերների վրա Վահրամի ձեռագիրն է, բոլոր տառերը գրած մանրամասն, մազագծերով, հատ-հատ, ինչպես մայրը կասեր՝ բրինձ-բրինձ:

— Սրանք են,— նորից ասաց Արամը:

— Հասկացա,— չոր, արդեն թունավոր շեշտով, ասաց Լեոնը,— շտապում եք, գնացեք, առավոտ շուտ ես կուղարկեմ:

— Զէ, ինչ եք ասում,— կմկմաց Արամը,— կսպասեմ, ուզո՞ւմ եք թերթ կարդամ:

— Շատ եմ ուզում:

Գործի մեջ կարած փոխանցման մի ձևի հակառակ երեսին Լեոնը կարդաց. «Շատ ծանր ապրեցի ես անցած կյանքս, և մնացածը թեթև անցնելու ոչ մի հույս չունեմ: Եթե մարդիկ ապրում են ինչպես ես...»: Զգուշությամբ հանեց թուղթը, դրեց մի կողմ: Հետո սկսեց թերթել ասես տենդի մեջ. բոլոր թղթերը, որոնց վրա ոտանավորներ էին, առանձնացրեց: Հետո նայեց մնացած թղթերը: Դարձյալ ոտանավորներ, ինչ-որ կիսատ մտքեր: Նայեց տարեթվերը. 1942, 47, 49, 54, 56, 59, 62, 65... Ամենավերջինը՝ մահվանից երկու ամիս առաջ: Դա-սավորեց հերթականությամբ, հետո սկսեց կարդալ. «...Քանզի թմրել եմ ծանր մտքերի թունավորումից: Եվ սա է կյանքս»:

«Լուսթյունն եմ ես մտերիմ ընտրել, թեկուզև մարդկանց ներկայության մեջ»։ «Եվ այսպես, կյանքը ինձ դատապարտեց կենդանի մահվան»։ «Կանգնել եմ ես հիմա, հիսուն տարվա սեմին՝ հոգնած, ճգմված՝ որպես ֆիլտրից անցած խաղողի ողկույզ։ Ազատվելու էլ ոչինչ չունեմ. ոչ հույս, ոչ նպատակ, բոլորը նվաճել եմ կամ մոռացել առմիշտ»։ Սա՞ ինչ է՝ պարտքերի ցուցակ։ Իսկ սա՞. դիմումի պատճեն, գրված նույն գեղեցիկ ձեռագրով։ Հետո նորից ոտանավորներ։

Լեոնը կարդում էր, և այդ միամիտ, զարմանալի տողերը լույս էին տալիս նրա ներսում, ինչպես ժամացույցի ֆոսֆորե թվերը՝ խավարի մեջ։ Ուրեմն, այս բոլոր տարիներին եղբոր մեջ ծխացել է անցյալը, հաշվապահի ուղեղի մի բջիջում ապրել է սպանված բանաստեղծը։ Եղբորը տեսավ պարզ, կենդանի, հանկարծ հիշեց այն օրը, երբ իրենց գյուղի ձորը գնացին։ Առավոտյան նա պիտի քաղաք մեկներ, հաշվապահական դասընթացում սովորելու, և հանկարծ.

— Գնանք ձորը։

Լեոնը զարմացավ. հոկտեմբերին ի՞նչ ձոր...

Գնացին։

Գնացին երկար ճանապարհով, եղբայրն ուզեց։ Ձոր իջան, Աբլուրաքարի մոտ, որտեղ տարիներ առաջ Վահրամը փոքր եղբորը լողալ էր սովորեցնում։ Լեոնը իսկույն քարեր հավաքեց ու սկսեց նետել ջրերի մեջ։ Ձորը սսկված էր, ջրերի ճողփյունը թույլ էր ու մրսած, Լեոնը շուտ ձանձրացավ։ Եվ հանկարծ... Լեոնը տեսավ, որ եղբայրը լաց է լինում, փռվել է գետինին ու լաց է լինում, ուսերը ցնցվում են, չորացած խոտերը խառնվել են մազերին, մատները ճանկոտտում են աշնան գետինը։

— Վահրամ։

Ի՞նչ աներ։ Նա ընդամենը տասներկու տարեկան էր, նա դեռ չգիտեր այն բառերը, որ այդպիսի բույներին համար են, միայն նայում էր զարմացած, մատների մեջ ճգմելով քարի վերջին կտորը, որ ջրերի մեջ պիտի նետեր։

Հետո Վահրամը վեր կացավ, սրբեց աչքերը, ծոցագրպանից հանեց մի բարակ աշակերտական տետր։ Թերթեց. ոտանավորներ էին, եղբոր ձեռագիրն էր։

— Որտեղի՞ց։

— Մնացել էր հացի տաշտակի մեջ:

Թերթեց, կարդաց մինչև վերջ, հետո շատ արագ պատահուտեց, թղթե գունդ սարքեց ու նետեց Աքլորաքարի տակ: Լեռնը ապշած նայում էր, բայց եղբոր դեմքը հանգիստ էր, մի քիչ չար, աչքերը ասես կլոր ապակիներ էին:

— Վահրամ, ինչո՞ւ:

— Չես հասկանա, Լեռն, հետո:

Չհասկացավ, հետո էլ չհասկացավ, որովհետև նույնիսկ երկու շաբաթ առաջ էլ մտածում էր, թե ամեն ինչ վերջացավ Աքլորաքարի մոտ, այն պահին, երբ Քասախի ջրերը խլեցին տարան իրենց որդու վիրավոր թղթերը: Ուրեմն, չէր վերջացել, ոչինչ չէր վերջացել, միայն թե բանաստեղծը այդ օրից սկսած դառել էր լուսնոտ, որ դուրս էր գալիս, երբ աշխարհը քնած էր, քնած էին մարդիկ, արևը, խոտերը: Լեռնը բախտավոր էր համարում եղբորը, նրա նմաններին, որ վերադարձան: Բախտավոր էր համարում և միայն հիմա, կարդալով այս զարմանալի թղթերը, այս կիսատ, միամիտ տողերը, որ թաքնվեմնացել էին հաշվապահական ձևերի մացառներում, սկսում էր հասկանալ: Հասկանալ ոչ միայն եղբորը, այլև բոլոր նրանց, որ եղբոր պես՝ հրաշքով վերադարձան: Հատկապես նրանց, որ եղբոր տարիքին էին և վերադարձան, կենդանի մնացին, տուն, երեխաներ ունեցան, լուսանկարվեցին ծիծաղելով, բաժակաճառ ասացին խնջույքներում, հանգստյան տներ գնացին: Բայց հարցրե՞ց մեկնումեկը այդ տղաներին՝ բախտավոր են արդյոք...

Լեռնը մոռացել էր Արամին, շատ բան էր մոռացել: Ներսում փլվում էր ինչ-որ բան, որովհետև ո՞ւմ էր պետք այս ուշացած հայտնագործությունը, երբ իր կողքին ապրեց-վերջացավ եղբայրը...

Չուզեց այլևս կարդալ:

Սո՛ւտ է, աշխարհում ոչ մեկից և ոչ մի բանի հետք չի մնում. ոչ ավազի վրա, ոչ ուրիշների հիշողության մեջ, ոչ ժամանակի ծալքերում: Մարդուն մնում են միայն ապրած տարիները: Ուրիշ ոչինչ: Ուրեմն Վահրամից ոչինչ չի մնում, չի մնա: Ծանր էր: Նորից վառեց ծխախոտը:

— Արամ:

— Հը,— Արամը մի կողմ դրեց թերթը:

— Ի՞նչ ուտանաւոր էր, որ Վահրամը կարդաց:

— Չեմ հիշում, տխուր ուտանաւոր էր:

— Դու ֆուտբոլ գն՞ում ես:

— Մեկ-մեկ տանում էր ընկեր Շահինյանը:

Հիշեց եղբոր վերջին գիշերը:

— Կապրե՞մ,— հարցրեց:

— Իհարկե, ի՞նչ ես ասում:

Վահրամը նայեց խեղճ ու երեխավարի, ասես իրենից՝
Լեոնից էր կախված ամեն ինչ, ասես Լեոնը Աստված էր: Ոչ,
նա այդ պահին երևի չէր մտածում իր շապրած տարիների
մասին, ոչինչ չէր մտածում. նրա ներսում երևի մի հոգնած,
շատ հոգնած ամայություն էր, ինչպես երբ մարդ նայում է իր
հրդեհված-մոխրացած տանը:

— Ես գնամ,— ասաց Արամը,— նրա թևի տակ թղթա-
պանակներն էին,— եթե դրանց մեջ փաստաթղթեր լինեն, ես
հետո կգամ, կվերցնեմ...

Լեոնը նայեց: Ո՞վ է այս մարդը, ի՞նչ կապ ունի իր եղբոր,
նրա թղթերի, նրա տան լույսի հետ, որ քիչ առաջ վառեց:

— Գիտե՞ք,— ասաց Արամը,— երեխային դպրոցից պի-
տի տուն տանեմ, յոթին է վերջանում: Այնպես որ... Անգլիա-
կան դպրոց է գնում:

— Ո՞վ:

— Տղաս, Անդրանիկը:

— Հա,— Լեոնը նոր միայն անդրադարձավ իր տված հար-
ցին,— գնա, իհարկե, ես զանգ կտամ, եթե հարկ լինի: Յտե-
սություն:

— Յտեսություն,— ասաց Արամը,— ես շատ եմ պարտա-
կան նրան, կյանքով եմ պարտական:

— Ո՞ւմ:

— Ընկեր Շահինյանին:

— Հա, — Լեոնը մանրամասն տեսավ իր դիմաց կանգ-
նած մարդուն, որ թևի տակ տանում էր եղբոր շապրած կյան-
քի ձեռագրերը: — Ո՞ր դասարանում է տղադ:

— Երկրորդ:

— Լավ է:

Ինչ-որ կիսատ զեկուցագրի էջ, թե՞... Լևոնը կարդաց։ «Մուտքի օրդերով պահված ապառիկ գումարը վերաբե-
րում է կենտրոնական ունիվերմագին...», իսկ հաջորդ տո-
ղի վրա՝ «... և ժամանակը փոխում է ինձ մսե մոխրամա-
նի»։ Նույն թղթի վրա, իրար հաջորդող տողերում, այսին-
քն, այդ մտքերը ծագել են իրարից հետո, կողք-կողքի՝
ապառիկ գումար և՛ «ժամանակը փոխում է մսե մոխրա-
մանի»։ Մարդ կարող է խելագարվել։ Ժամանակը մարդու
սրտի, ուղեղի, հույսերի մեջ թափ է տալիս իր մոխիրը։
Կամաց-կամաց։ Կամ արագ։

Այլևս չնայեց մնացած թղթերը, ամեն ինչ հավաքեց,
լցրեց մի թղթապանակի մեջ, վրան մեծ-մեծ տառերով գը-
րեց. Վահրամի թղթերը։

Կկարդա։

Երևի ամբողջ կյանքում կկարդա, և այս թղթապանակն
այսուհետև նրան կխանգարի ապրել, կխանգարի մտածել,
թե ինքը ճանաչում ու հասկանում է մարդկանց։

Երեկոյան զանգահարեց հարսին։

— Վահրամենց հիմնարկում եղա, հետո՝ ձեր տանը։

— Ի՞նչ կար։

— Սեյֆը նայեցինք։

— Ի՞նչ կար։

— Ինչ պիտի։ Ամեն ինչ կարգին էր։ Տնից էլ Արամը տա-
րավ հիմնարկի թղթերը։

— Արամն ո՞վ է։

— Վահրամի տեղը պիտի աշխատի։

— Ասա, լսում եմ։

— ... Վահրամի թղթերի մեջ ոտանավորներ կային։

— Ո՞վ էր գրել։

— Ինքը։ Տխուր ոտանավորներ էին։

— Հա... Զեմ կարդացել։ Ասենք հա, նա գիշերները
միշտ ուշ էր քնում, վառում էր լուսամփոփը ու գրում էր։
Զգիտեմ ինչ էր գրում։

Լևոնը հանդարտ ցած դրեց խոսափողը։

Քիչ անց ինքը՝ հարսը զանգահարեց։

— Ի՞նչ եղավ, ինչո՞ւ անջատվեց...

— Զգիտեմ,— ասաց Լևոնը,— ես ի՞նչ իմանամ,— և հիշեց զարմանալի տողը մսե մոխրամանի մասին,— ինքն իրեն եղավ, հիմա ո՞ր հեռախոսն է կարգին աշխատում:

— Ճիշտ է,— հարսը երևի ոչինչ չհիշեց,— առավոտյան ընկերուհիս էր զանգահարում, էլի անջատվեց, իսկ նա տաքսաֆոնից էր խոսում,— հարսը ի՞նչ պիտի հիշեր,— Լևոն...

— Բարի գիշեր:

Ժ.Զ.

Բարդին, որ երևում էր ռեստորանի ապակե պատի միջից, ավելի բարձր էր, քան Արագածը: Բարդին Քասախի մյուս ափին էր, Արագածը՝ հեռվում, բարդին ավելի բարձր էր: Լևոնը նայում էր Արագածից բարձր թվացող բարդուն, թմբել էր մի քիչ: Թմրեցրել էին կոնյակը, սիգարեթի ծուխը և միայն սուրճի բաժակներն էին հուսահատորեն փորձում արթուն պահել նրա միտքը: Վերջին օրերի անասելի լարումից հետո առաջին անգամ էր նա թմրած, ասես մերկ նստել էր արևի տակ՝ դատարկված ու ամայի: Գյուղ եկավ առավոտյան, իջավ ձոր, երկար նայեց Աբլորաքարի ժայռերին, երկար նայեց ալիքներին՝ ինչպես այն ժամանակ: Ալիքները նույնը չէին. այն ալիքները, որ տարան Վահրամի թղթերը, ով գիտե որ ծով կամ օվկիանոս են հասել ու ետ չեն գա, իսկ քարերի համար՝ ապրած կամ չապրած տարիներ չկան: Զորում ոչ ոք չէր երևում, իսկ գետի աղմուկը ամենալավ լռությունն էր: (Օ՛, եթե մարդիկ սովորեին լռել: Հիշեց Կարոյին. «Խոսել մարդիկ սովորում են մեկ-երկու տարում, իսկ մնացած տարիներին փորձում են լռել սովորել. կարգին մարդկանց չի հաջողվում...»): Երեկ, երբ վերադարձավ Վահրամենց տնից, զանգահարեց Նվարդը: Սովորական հարցուփորձ և հանկարծ. «Խնդրում եմ ինձ հասկանաս, ես իբրև... դու հասկանո՞ւմ ես, ես չէի կարող... Թեպետ իբրև մարդ...»: Լևոնն էլ ինչ-որ բան ասաց: «Մի նեղանա, խնդրում եմ, ես իբրև մարդ լրիվ համաձայն եմ քեզ հետ, բայց...»: Նողկալի էր: Մատուցողը ևս մի բաժակ սուրճ դրեց սեղանին, նա զարմացած ու ձանձրույթով էր նայում Լևոնին, որովհետև ռեստորանում ուրիշ ոչ ոք չկար: Այս ժամերին ոչ ոք չի լինում, կգան երեկոյան, կդառավորվեն սեղանների շուրջ:

կաղմկեն, կխմեն, կհայհոյեն, հետո կհամբուրեն իրար: Կամ հակառակը՝ սկզբում կհամբուրեն, հետո կհայհոյեն: Հիմա ոչ ոք չկա: Օրեր առաջ սիրում էր սրամտել. «Սառնարանի նման մարդն էլ, համապատասխան լարումից հետո, պիտի անջատվի ավտոմատ կերպով, հետո ավտոմատ միանա...»: Սրամտում էր, չգիտեր, որ մի օր պիտի ճիգ անի անջատվելու և դա չպիտի ստացվի: Խոսքով հեշտ է, խոսքով ամեն ինչ հեշտ է: Ի՞նչ էր ուզում նվարդը, ինքը կարիք չուներ նրա բացատրությունը, ինքը այդ օրը ոչ մի բանի կարիք չուներ: Լեոնը հանկարծ ժպտաց, հիշելով Պապիկյանին. «Տիկուշը շատ նեղացավ, Փառնակի հետ լավ կովեցի էն նկարի համար, ո՞ւմ էր ձեռ առնում: Տիկուշն ասաց, որ մյուս անգամ հարսի հետ գաս մեր գյուղ...»: Ամեն մոտիկ մարդու մահով մեռնում է նաև մեր մի մասը: Բայց ամեն մոտիկ մարդու մահ մեզ նաև պարտավորեցնում է ապրել նրա չապրած տարիները, խմել այն գինին, որ նա չհասցրեց խմել, երևի նաև սիրել, ում նա չկարողացավ... Տարօրինակ ու համառ մտքերը երբեմն զարթնում էին Լեոնի մեջ և նա փորձում էր այդ ձայները խլացնել կոնյակով, ծխի պատառներով, քմծիծաղով:

— Էլի կոնյակ բեր:

Մատուցողը հաշտված նայեց Լեոնին:

— Շատ չեղա՞վ...

— Բեր,— կարողացավ ճզմել դառը խոսք ասելու ցանկությամբ, ուրիշ դեպքում կպայթեր, բառերը դուրս կթռչեին, ինչպես խցանը՝ շամպայնի շշերից, այսօր լոց:

Բարդին բարձր էր Արագածից, այս միտքը մի անգամ էլ կրկնվեց Լեոնի ներսում, և նա զարմանքով մտածեց վերջին տասը-տասնհինգ օրերի մասին: Հետո նրա ներսում ըսկըսվեց անձայն մի երկխոսություն: Այդպես լինում էր. Լեվոնը ժամերով մնում էր մենակ, սեղանի մյուս ծայրին էլ պատկերացնելով ինքն իրեն: Դա լինում էր հոգեկան լարման պահերին, իսկ հոգին նույնքան նյութական է, որքան մարմինը, և ինչպես մարմինը՝ երևի նաև հոգնում է նույն դիրքից, նույն զգացումներից, նույն տխրությունից: Հոգին էլ, ինչպես մարմինը, գուցե նաև նստում է, կռանում, թավալվում, Դատարկ բան է, պարզապես մարդը երբեմն կարիք ունի

մենակ մնալու ինքն իր հետ, ինքն իր դեմ, ճեղքվելու՝ ինչպես ատոմի միջուկը: Լոռիթյուն ձայնագրող մագնիտոֆոնը, եթե գա լինեք, երեկ այդ պահին հանդարտ կձայնագրեք տարօրինակ մի զրույց՝ Լևոնի և Լևոնի միջև..

— Հոգնած եմ:

— Հետո ինչ: Ապրում ես, խմում, կյանքը շարունակվում է: Առավոտյան անեկդոտ էիր լսում, մտքումդ ծիծաղում էիր: Կապրես:

— Ձեմ ասում, թե չեմ ապրի: Կապրեմ, բայց շատ կարևոր մի բան փոխվեց այս մի քանի օրում:

— Ուզում ես ասել՝ հասունացա՞ր:

— Դո՛ւմն է հասունանում, մարդը ծերանում է:

— Ախ, ծերացա՞ր: Քեզ է թվում միայն: Կանցնի մի քանի օր, կտեսնես ամեն ինչ նույնն է:

— Նույնը: Ես գրքերի պահարան չեմ, որ հանգիստ կուտամ, տեղավորեմ ամեն ինչ: Մարդ եմ:

— Գիտեմ: Իսկ չե՞ս մտածում, որ ավելի լավ կլինե՞ր՝ այդ հույզերիդ կեսը ծախսեիր այն ժամանակ, երբ Վահրամը կենդանի էր:

— Փորձել եմ:

— Գիտեմ: Կասես, որ նա էր մեղավոր, որ նա մոտիկ չէր թողնում իրեն, ձևանում էր, թաքնվում: Հետո ինչ, հազար անգամ փորձեիր, թող քեզ վիրավորեք, չհասկանար, բայց փորձեիր: Կամ՝ հիմա վերջ տուր: Մարդկանց պիտի սիրել կենդանի ժամանակ, նրանց կենդանի ժամանակ պիտի զգույշ լինել: Երբեք չես կարող ասել՝ այն մարդուն, որին այսօր տեսար, կհանդիպե՞ս նորից: Զգույշ պիտի լինել, թե չէ՝ ո՞ւմ են պետք ծաղիկներն ու արցունքները:

— Ես լաց չեմ եղել:

— Գիտեմ, կարծում ես լա՞վ էր՝ բոլորը նկատեցին, նույնիսկ փսփսացին. տեսեք, եղբայրը մեռել է, վեջը չի, նույնիսկ սափրվել է:

— Ինձ ինչ, թե փսփսացին, ի՞նչ է, հոգուս կուեկտիվ դիտո՞ւմ կազմակերպեմ:

— Զգիտեմ: Բայց թաղումից մի շաբաթ հետո դու ահա խմում ես՝ ռեստորանում, երկու օր առաջ Լիլիթի մոտ էիր:

— Հետո ինչ:

— Ոչինչ: Կյանք է: Բայց դու էլ դատավճիռ մի կարդա ուրիշների գլխին: Դառնացած ես նվարդից, իսկ քի՞չ ես ինքդ մոտավորապես նույնն արել:

— Օրինակ:

— Ի՞նչ էր քո ելույթը բյուրոյում: Սրամտեցիր ու թվաց, թե ամեն ինչ ասացիր: Միծաղելի է: Սիրում ես, չէ՞, կրկնել՝ մարդ իր կյանքի ամեն օրը պիտի ապրի այնպես, ինչպես եթե դա իր կյանքի վերջին օրն է. պիտի հասցնի սրիկային ասելու, որ նա սրիկա է, պիտի հասցնի ատել, սիրել, հավատալ: Վաղը կարող է ուշ լինել:

— Ես ի՞նչ կարող էի անել:

— Ուրեմն, մի քրթմնջա նվարդի վրա: Աղջիկ է, նոր է պաշտոն ստացել, ի՞նչ է, ուզում էիր, որ նա փառաբանե՞ր ինքնասպաններին:

— Ուզում էի, որ նախորդ օրը լաց չլիներ՝ նույն բանի համար:

— Դատարկ բան է, դու ինքդ էլ շատ հաճախ ես ձևանում:

— Ձի կարելի կեղծել արցունքները:

— Կարծում ես միայն ստորագրություննե՞ր կարելի է: Եվ հետո՝ ի՞նչ է նա կեղծել, հուզվել է, լաց է եղել, իսկ պաշտոնական տեսակետն ուրիշ բան է:

— Չեմ հասկանում:

— Ինչո՞ւ: Քեզ չի՞ պատահել. մտածել ես ուրիշ բան, գրել՝ ուրիշ: Ձի՞ պատահել:

— Ես պարզապես չեմ գրել, երբ հնարավոր չի եղել ասել ամբողջ ճշմարտությունը:

— Լռել ես, իսկ դա երեւի հերոսություն է, չէ՞:

— Գերության մեջ, օրինակ, լռելը հերոսություն էր:

— Վերջ տուր, դա թույլ մարդկանց մխիթարանք է և հետո՝ այ թե բան գտար համեմատելու...

— Ես ի՞նչ կարող էի ասել բյուրոյում:

— Ամբողջ ճշմարտությունը: Ապտակեցիր, չէ՞, այն լակոտին: Կեցցես: Բայց ինչո՞ւ վախեցար բյուրոյում խոսել:

— Խոսեցի:

— Վերջ տուր: Այնտեղ պաշտոնյա մարդիկ էին, կարող էին այսօր-վաղը հարցդ լուծել, իսկ Սևանում՝ դեղնակտուց լակոտ էր, կողքիդ էլ ընկերներդ էին:

— Ընկերներս, այդ ճիշտ է: Իսկ բյուրոյում ո՞վ կպաշտպաներ ինձ:

— Թող չպաշտպանեին: Կամ՝ հիմա հերոս մի խաղա:

— Ես հերոս չեմ խաղում:

— Հիմա դա մոզայիկ դեր է. դժգոհում են, կուրծք ծեծում, բայց բավական է շնչին մի քամի, շարՖ են կապում, ականջներով գլխարկ են դնում, չմրսե՞ն հանկարծ: Սիրում եք սուրը, եթե պատշանում է: Կամ չեք հանում, որովհետեւ գիտեք՝ փայտից է:

— Հոգնել եմ:

— Իսկ ի՞նչ ես արել, որ հոգնել ես: Ձանձրալի է: Ավելի լավ է, խմիր:

— Խմում եմ, ուրիշ ի՞նչ պիտի անեմ, ի՞նչ է մնում:

— Դարձյալ խաղում ես: Վերջ տուր:

— Չեմ խաղում: Տեսա՞ր, ընկերներով էլ հանդիպեցինք, ի՞նչ ստացվեց:

— Ի՞նչ պիտի ստացվեր. հավաքվեցիք, հիշեցիք, ուրախացաք, խոսեցիք:

— Լռեցինք, ավելի շատ լռեցինք:

— Ավելի շատ, ավելի քիչ՝ անընդհատ կշռում ես, չափում: Այդ նույն ընկերներդ չէի՞ն, որ Վահրամի հիվանդության օրերին զարմացրին բոլորին: Հիշո՞ւմ ես, բժիշկն ասաց, թե լիմոն է հարկավոր, կես ժամ հետո հարյուր հատ բերեցին, մեկն էլ շատ էր Վահրամին: Հիշո՞ւմ ես, ամբողջ գիշեր մնացին կողքիդ...

— Հիշում եմ, կան բաներ, որ չեն մոռացվում: Բայց...

— Ի՞նչ բայց: Իսկ դու, օրինակ, ի՞նչ ես արել նրանց համար, հր՞:

— Չգիտեմ, նրանք իմ կարիքը չեն զգացել:

— Վերջ տուր: Մարդկանց ներքին աշխարհը լիմոնադի շիշ չէ, որ դատարկես բաժակների մեջ մինչև վերջին կաթիլը, դու էլ ոչ մեկի առաջ չես դատարկվում:

— Ես չեմ կարող տանել ստորությունը:

— Հետո ինչ, երեւի նորից կհիշես, որ թողիր-դուրս եկար Սարգիս Գևորգյանենց տնից. «Չհանդուրժեց հոգին բանաստեղծի...»:

— Ես չէի կարող նստել մի մարդու սեղանին, բաժակ

խփել մեկի հետ, որ հանգիստ, անվրդով կարող էր խոսել 1937 թվականի մասին, մարդու, որ իր ծննդյան օրը, երկու ամիս առաջ նվեր էր ստացել Ստալինի կիսանդրին, ես չէի կարող, դուրս եկա, հետո ի՞նչ...

— Ճիշտ արիր, բայց հարկավոր է հասկանալ նաև քո ասած այդ թվականը, միայն մեղադրելը քիչ է:

— Հոգնել եմ հասկանալուց:

— Միծաղելի է, անգլիական մի անեկդոտ հիշեցի: Մեկն ինքնասպան է լինում, սեղանի վրա գտնում են նրա նամակը. «Իմ մահվան համար ոչ ոքի մի մեղադրեք, պարզապես զգվեցի ամեն օր սպիրվելուց»:

— Ի՞նչ կա որ...

Արդեն կեսօր էր:

Լևոնը դուրս եկավ ռեստորանից:

Առավոտյան Քերոբի մեքենան նրան գյուղ բերեց:

— Քանի՞ երեխա ունեւ, — հարցրեց Քերոբը:

— Երեք:

— Փոքրը շա՞տ փոքր է:

— Չորսը լրացավ փետրվարին:

— Արայիկիս չափ է: Կմեծանա: Բոլորն էլ կմեծանան, ինքն էր ափսոս:

Մեքենան դանդաղ էր գնում: Խմբագիրն ասաց, որ հոգվածը կարող է տպեն, եթե որոշ բաներ փոխի: «Մինչև գնալս ուզում եմ տպեն»: «Ո՛ր ես գնում»: «Ո՞նց թե ուր, մոռացե՞լ ես»: «Ձեր գործն է, — ասաց, — ուզում եք, տպեք»: Գյուղ տանող ճանապարհը առաջ երկար էր, ուր-մոլոր, հիմա, ամեն տարի կարճացնում են: Պատերազմի տարիներին և դրանից անմիջապես հետո՝ նրանք գյուղից քաղաք էին գալիս բեռնատար մեքենաներով, չորս-հինգ ժամում: Ծանապարհի կեսին մի շենք կար, գյուղացիները «փոստ» էին ասում, տարիներ առաջ երեւի իջևանատուն է եղել, կանգնել են, հանգստացել, փոխել ձիերը, հետո քանդեցին: Որտե՞ղ էր, փորձեց տեղը հիշել, չկարողացավ: Ինչո՞ւ քանդեցին: Ծանապարհը հիմա լայն է, ուղիղ: Տաթևիկն ամեն օր զանգահարում է:

— Արձակուրդ պիտի վերցնեմ, — ասաց Քերոբը:

— Ե՞րբ:

— Խմբագիրն էգուց-մյուս օրը գնում է, հենց որ գնաց:

— Սանատորիա գնա, հանգստացիր:

— Սանատորիա՞... Չէ, կքնեմ: Գիտես ինչ լազաթ է գիշերվա քունը:

— Սանատորիայում էլ կքնես:

— Տանն ուրիշ է: Չե՞ս պսակվում:— Հետո հանկարծ լռեց, հրեի զգաց, որ անտեղի հարց էր՝ այս օրերին,—մի հարևան ունենք, քառասունութ տարեկան է, չորս օր առաջ պսակվեց, լավ էլ աղջիկ առավ: Քսանյոթ տարեկան աղջիկ: Աշխարհ է, հա...

— Ուրեմն, ես ահագին ժամանակ ունեմ:

Գյուղը երևում է միանգամից: Երևում են ձորը, տները, գերեզմանոցը, Մարինե եկեղեցու սրածայր գմբեթը, ձորի վրա կախված պատշգամբները:

— Լեռն...

Գյուղը ընդառաջ էր վազում, մեծանում էր, մանրամասներ ձեռք բերում, գույներ: Հիմա ճանապարհը մի փոքր էլ կթեքվի, կերևա դպրոցը, որտեղ չորս-հինգ տարի սովորել է: Դպրոցը սպիտակ է ներկած՝ ինչպես այն օրերին, լուսամուտները պլավում են:

— Բա՞ն էիր ասում:

— Կովա՞ծ եք... խմբագրի հետ, հը՞...

— Չէ, ինչի՞ պիտի կովենք:

— Եսիմ: Տղա որ ունենաս, անունը դիր Սմբատ, գիտե՞ս ինչի:

— Տղա չեմ ունենա:

Գյուղի առաջին շինությունը բենզինի լցման կետն է: Քերորը մեքենան թեքեց աջ, դանդաղ մոտեցավ, կանգնեց, դուրս եկավ մեքենայից: Ապակե դռնից երևում էր մեկը, որ գլուխը սեղանին էր դրել:

— Սուրիկը,— ձայն տվեց Քերորը, նա հաճախ էր անցնում այս ճանապարհով, ճանաչում էր: Լեռնն էլ էր ճանաչում, միասին սովորել էին մինչև չորրորդ դասարան:

— Սուրիկ,— մի անգամ էլ ձայն տվեց Քերորը, բայց ավելի ցածր, զգույշ:

— Գլուխը մնաց սեղանին:

— Քնած է, արթնացրու,— ասաց լեոնը:

Քերորը ետ դառավ:

— Հետո կլցնեմ, չորս-հինգ լիտր կա:

— Նոր ասում էիր կես լիտր:

— Շատ բան էի ասում: Որ ուզում ես իմանաս՝ Երևանում կլցնեմ: Քունը սուրբ բան է:

Գնացին:

Լեոնը քայլում էր գյուղի փողոցով, որ նեղ էր, երիզված բարալիկ առվով, հոգնած տներով: Հին փողոցները նման են տխրության, բայց հայրենի գյուղի հին փողոցը ուրախություն էլ ունի: Հին փողոցներում ավելի մաքուր, չխանգարված է մնում մանկությունդ, դեռ կենդանի է մնացել մի պատ, որի վրա կանգնել ես յոթ տարեկանում, առուն, որի վրայից թռչելիս ջուրն ես ընկել, դեղձենին, որից գողություն ես արել: Լեոնը քայլում էր դանդաղ, իսկ առվակն աղմուկով, հևհև վազում էր, կարծես շատ կարևոր հեռագիր էր տեղ հասցնում: Կիսաքանդ մի տան պատին, լուսամուտի փտած փայտին ձուլված-նստել էր սևամազ մի կատու: Գարուն էր, նույնիսկ հին փայտերը տաքացել էին: Զէր ուզում ծանոթի հանդիպել, բայց հանդիպեց:

— Բարի օր, լեոն, էս ո՞ւր:

— Հենց էնպես, ման եմ գալիս, Սեդրակ:

— Տուն մտնենք, մի բաժակ բան խմենք:

Սեդրակը հինգ տարով մեծ էր լեոնից, կապույտ, մեծ-մեծ աչքեր ուներ: Տարիներ առաջ, երբ շրջկենտրոնում թատրոն կար (այն ժամանակ շրջկենտրոնը գյուղ էր կոչվում, հիմա քաղաք է), նա դերասան էր՝ «Սոս և Վարգիթեր»-ում Սոս էր խաղում, երգում էր, Սեյրան էր խաղում «Նամուս»-ում, հիմա լենինական տանող ճանապարհի վրայի փոքրիկ սրճարանում է աշխատում: Աշխույժ, կատակասեր, սրամիտ մարդ է:

— Կնեղանամ, թե որ տուն չմտնենք:

Սեդրակի հայրն էլ զարմանալի մարդ էր, չորս հինգ տարի առաջ մեռավ: Երեսնական թվականներին՝ առաջիններից էր, որ կոլտնտեսություն մտավ, բայց սեփական այգու կարոտը երկար մլմլում էր նրա սրտում: Պատմում են, որ մի օր, 1956 թվականին, երբ Գևորգը տուն է գալիս, հայրը թե.

«Ազա, էս իբրանիքը վայ թե նորից եդ տան»։ «Ինչո՞ւ», — զարմանում է Սեդրակը։ «Ռադիոն առավոտվանից անհատի մասին է խոսում, հը՞...»։ Սեդրակը ծիծաղում է, բացատրում, որ ռադիոյի խոսքը անհատի պաշտամունքի մասին է, որ Մոսկվայում կուսակցության քսաներորդ համագումար է։ «Ուրեմն, Ստալինն է անհատը», — հարցնում է շշմած ծերունին։ Սեդրակը գլխով է անում։ «Տես է,— շարունակում է ծերունին,— ուրեմն, սաղ աշխարհը կոխող տարաւի, ինքը մնաց անհատ, տես է...»։ Մերունին կենդանի լինելը, դուցե և տուն մտնելը կոտորել, կծիծաղեին...):

— Զէ, Սեդրակ ջան, մի ուրիշ անգամ, շնորհակալ եմ։

— Կա՛վ շարիր,— Սեդրակը թեքվեց դեպի ձախ, մտաւ մի նեղ փողոց։

Տների արանքից երևաց Կարմրավոր եկեղեցին։

Սարգիս Գևորգյանը Ռուբենի ծանոթն էր, նա էլ Լեոնին հետը տարաւ։ Ապրում է Հրազդան դետին շատ մոտիկ կառուցած երեքհարկանի առանձնատան մեջ, հսկա հյուրասենյակում գրքեր կային, չինական, չեխական ծաղկամաններ, բազմաթիւ մոխրամաններ, երկու հեռուստացույց։ Անկյունում Ստալինի արձանիկն էր՝ կանգնած ամբողջ հասակով, ձեռքերը գրպանում։ Հենց դրանից էլ սկսվեց խոսակցութիւնը, նոր-նոր սեղան էին նստել, Սարգիս Գևորգյանը բարի գալուստ էր մաղթել Լեոնին։ Խոսակցութիւնը բռնկվեց բենգալյան կրակի պես։ Տանտերը շատ հանգիստ ասաց. «... Իսկ ի՞նչ է եղել որ 1937 թվին, մի քանիսին էլ անմեղ տեղն էին բռնել՝ արդարացրին, հը՞...»։ Ասաց ու պատառաքաղը մեկնեց ձիթապտուղ վերցնելու, ասես սովորական խոսք էր, ուրիշ ոչինչ։ Ասաց հանգիստ, գոնե խմած լինելը, գոնե կատաղի վեճի պահին ասվելու։ Այն ժամանակ դեռ աւարում էր Վահրամը, Լեոնը դեռ չէր կարդացել նրա զարմանալի ոտանավորները, բայց... Վեր կացաւ տեղից, ցած դրեց բաժակը, որ պատրաստվում էր խմել ու գնաց։ Դրսում քաղաքն է, մարդիկ, երեխաներ, շենքեր, օդ կար։ Վաղելով հասաւ Ռուբենը։ Լուռ քայլեցին, մտան ռեստորան, խոսեցին ուրիշ բաների մասին։

— Բարև, Լեոն։

Նայեց. դեմքը կարծես ծանոթ էր, չհիշեց: Անորոշ ժրպժ տաց:

— Բարե...

— Չե՞ս հիշում...

Կարմրավոր եկեղեցին ավելի էր մոտեցել: Իսկ բարձունքի վրա նա խռոված էր թվում, արդեն երևում էին գերեզմանները:

— Ճիշտն ասած՝ չեմ հիշում, ներիր:

— Թաթոսն եմ, չե՞ս հիշում, մի անգամ գիշերով Բյուրական գնացինք, էջը վերջից էր գալիս, ուտելու բան-մանը վրեն, ոտս ցավում էր, ինձ էլ էին նստեցրել էջին, դու էլ նեղացել էիր, թե ինչի քեզ չեն նստեցնում: Մի էջ էր...

— Հա...

Այդ ե՞րբ էր. երևի քսան-քսաներկու տարի առաջ:

— Բարե, Թաթոս ջան, դե ներիր, վաղուց չէի տեսել: Քայլեցին:

— Հինգ երեխա ունեմ, մեծս տասնվեց տարեկան է: Իրիկունը կմնա՞ս:

— Չէ, Թաթոս ջան:

— Ինչի՞, մնա, էլի, մեր տուն գնանք, աղջիկս ոտանավորներ է գրում, կկարդաս, էնքան եմ ասել քո մասին, ես մարդ չդառա, գոնե սրանք...

Դուրս եկան գյուղամեջ:

— Ես քեզ կգտնեմ, հիմի պիտի Օշական գնամ:

Գնաց:

Լևոնը դրեց սև ակնոցը, հիշեց Կարոյին. «Սև ակնոցը ոչ թե արևից պաշտպանվելու համար է, այլ ծանոթներից»: Այդպես ավելի լավ էր: Քայլեց դեպի Մարինեի եկեղեցու կողմը:

ԺԷ.

Գրասեղանի վրա Լևոնը երեք ծրար տեսավ: Մեկը բաց էր, խմբագրի մականգրովթյամբ: Չբացած նամակներից մեկը Տաթևիկից էր: Երրորդ ծրարի վրա ետադարձ հասցեի մասում գրված էր՝ Գայանե Կարապետյանից: Հաստ ծրար էր, բացեց: Աշակերտական մի տետրակ էր, փոքրիկ գրովթյուն կար հետը.

«Բարե Զեզ, բնկեր Շահինյան:

Զեզ գրում է Հասմիկի և Սերոբի բնկերուհին:

Երեկ, երբ որ նայում էի Հասմիկի պայուսակը, գտա նրա հուշատետրը: Քիչ էր գրած, մի քանի էջ: Գիշերը արտագրեցի բոլորը, ուղարկում եմ: Հասմիկի ձեռագիրը մոտս եմ պահել, բայց ամեն ինչ ճիշտ-ճիշտ արտագրել եմ: Զգիտեմ, լա՞վ եմ անում, որ ուղարկում եմ: Ես այն աղջիկն եմ, որ Երեան էի եկել, հիշո՞ւմ եք, բյուրոյի ժամանակ խոսեցի: Ամեն օր ծաղիկներ եմ տանում նրանց գերեզմանին, հուշատետրն արտագրում էի ու լաց էի լինում: Դասարանում մերոնց պատմեցի, թե ինչեր ասացին Երեանում: Դե լավ, չեմ երկարացնում: Բարեում են մեր գասարանցիները: Ես նրանց չեմ ասել Հասմիկի հուշատետրի մասին, բայց ասել եմ, որ Զեզ նամակ պիտի գրեմ:

Գայանե»:

Բացեց տետրը:

«Դեկտեմբերի 30:

Զգիտեմ ինչու, ուզեցի հուշատետր գրել: Վեցերորդ դասարանում մի անգամ սկսեցի: Երկու տարի գրում էի, հետո վառեցի: Կարդացի ու վառեցի: Թիթիզ բաներ էին: Հիմա ինչու եմ գրում, չգիտեմ: Տխրում եմ, շուտով նոր տարի կլինի, ինչո՞ւ եմ տխուր: Երեկ ձնագնդի խաղացինք, արե էր: Շարունակ Վահան Տերյան եմ ուզում կարդալ, ինչ լավ մարդ է եղել...

12 հունվարի:

Մեր գյուղի մոտ ատոմային կայան են կառուցում: Ֆիզիկայի դասատուն երկար բացատրեց: Առաջինն է Հայաստանում: Մաման ամեն օր շանչում է կայանի կողմը, բացատրում եմ, չի հասկանում: Հայրիկն ասում է, թե գարունը բացվեց ու ամեն ինչ ճիշտ դուրս եկավ, կբռնենք ուրիշ գյուղ, կարող է՝ շրջկենտրոն: Զեմ ուզում, մեր գյուղից ո՞ւր պիտի գնանք... Սերոբի համար պիտի հիմա ջարադրություն գրեմ «Վարդանանքի» մասին: Մեկն էլ կմտածի, թե ինքը չի կարող: Ալարում է, թե չէ՝ ո՞վ է նրա չափ գիրք կարդացել: Մաման ասաց, որ հայրիկը Երեան պիտի գնա, ինձ համար նոր շոր կառնի, կոշիկներ էլ: Էլի տխուր եմ, հանկարծ, չգիտեմ ինչու, տխրում եմ: «Զլինի՞ սիրահարվել ես», —

երեկ հարցրեց Սերոբը: Վերջին ամիսներն են, կավարտենք, ինչ պիտի անեմ, տեսնենք կընդունվե՞մ... Սերոբը պիտի տա աշխարհագրական, թեպետ չորս օր առաջ ասում էր ֆիզկուլտ ինստիտուտ կգնա: Ո՞վ է նրանից բան հասկանում: «Կոլումբոս ես ուզում դառնալ,— ձեռ առավ Գայանեն,— հայաստանցի Կոլումբոս, ի՞նչ աշխարհամաս պիտի գտնես...»: «Գտել եմ»,— կարճ կապեց Սերոբը ու հանկարծ ծիծաղեց: «Ի՞նչ»,— հարցրի: «Շատ բան իմանաս, շուտ կառավես»,— ու գնաց: Պիտի ասեմ եռանկյունաչափության խնդիրները միասին լուծենք: Կուզի՞ որ...

14 հունվարի:

Ժողովը ուշ վերջացավ, միասին տուն եկանք՝ ես ու Սերոբը: Չորս անգամ պատվեցինք եկեղեցու պատերի տակ: «Ես եկեղեցով պիտի պսակվեմ»,— ասաց Սերոբը: Ծիծաղեցի, թիթիզ: «Տասնմեկ տղա պիտի ունենամ»: «Ինչո՞ւ»,— հարցրի: «Որ ֆուտբոլի թիմը լրանա»: «Բա որ աղջիկներ էլ լինե՞ն»: «Այ դա չէի մտածել»: Ծիծաղեցինք: Ճանապարհին չէինք խոսում: Մեկ էլ սակվեցինք: Առվի վրայից պիտի անցնեինք, ձեռքս բռնեց, անցանք, բայց էլի բռնել էր, չէր թողնում, հետո հանկարծ ասաց. «Հասմիկ, «Ռոմեո ու Ջուլիետը» կարդացե՞լ ես...»: Զէ,— ասացի:— Գիտեմ, որ Շեքսպիրն է գրել, կի՛նո էլ կա, կկարդամ, կվերցնեմ գրադարանից կկարդամ: Բայց ինչո՞ւ ասաց, հը՞...»

21 հունվարի:

Խռով եմ Գայանեի հետ: Սերոբի հետ էլ: Զեմ գրի թե ինչի: Հայրիկը բերեց շորս, մի քիչ կարճ է, այսինքն, կարճ չէ, բայց ասաց, որ չորս մատ երկարացնեմ: Կլինեմ Հոռոմպիմ ձալո: Մաման կերկարացնի: Ախր, կարճ չէ:

22 հունվարի:

Սերոբը կռվել էր Եղիշի հետ, ծեծել էր, Եղիշի քթից արյուն էր գալիս: Կարո՞ղ է՝ առավոտվա, ֆիզկուլտի դասի համար. երբ որ ես հանվում էի, տեսա, որ Եղիշը ապշած ինձ է նայում դռան արանքից, կոշիկս շարտեցի: Շորս չեմ երկարացնի: Սերոբը հետս չի խոսում, լավ, ե՞ս ինչ մեղավոր եմ: Սերոբին տարան ընկեր Բեգոյանի մոտ, բա որ հեռաց-

նե՞ն... Ախր, ինչո՞ւ է ծեծել էդ փսլեքոտին: Ինչ ուզում է լինի՝ վաղը կասեմ, որ երկրաշափությունը չեմ հասկացել, թող բացատրի:

10 փետրվարի:

Գնացել էինք Փառնակ քեռու տուն: Ես, Գայանեն, Աստղիկը, Սերոբը, Վազգենը: Նայեցինք Գերմանիայից բերած ալբոմները: Ի՞նչ լավ քաղաքներ են: «Կմեծանանք, կգնանք ման կզանք: Իտալիա էլ կգնանք: Ռոմեոն ու Ջուլիետը էնտեղ են ապրել...»,— ասաց Սերոբը: «Շա՞տ չեղավ»,— ասաց Վազգենը: Հետո սիրուն-սիրուն աղջիկների նկարների տեսանք, վայ, մամա ջան, ինչ սիրուն աղջիկներ: Փառնակ քեռին ասաց, որ Գերմանիայի ինչ-որ քաղաքում, կովի տարիներին՝ ինքը բուրգոմիստր է եղել, այսինքն քաղսովետի նախագահ: Մեր զորքից ոչ ոք գերմաներեն չի իմացել, ինքն է ասել, թե գիտի, իրեն են դրել: «Բա ո՞նց էիր խոսում»,— ասաց Սերոբը: «Ձեռքով-ոտով»: «Շա՞տ մնացիր»: «Երկու օր»: «էլի բան է»: Փառնակ քեռին շատ հետաքրքիր բաներ պատմեց, գրքեր ցույց տվեց, ուրիշ-ուրիշ լեզուներով էին, բան չհասկացանք, հետո ասաց, որ իր կյանքն իզուր փչացնում է մեր խուլ, կորած-մոլորած գյուղում: Աղջիկներով ավլեցինք-հավաքեցինք նրա սենյակը. դե, ոչ ոք չունի, շատ ուրախացավ: Երբ որ դուրս եկանք, Սերոբն ու Վազգենը ծոցներից հանեցին մի-մի նկար: Թոցրել էին: «Ձի իմանա, — ասաց Վազգենը, — էնքա՛ն կար...»: Սիրուն աղջիկների նկարներ էին: Զգիտեմ ինչու, ես խլեցի Սերոբի ձեռքից, ճղեցի: Սերոբը սկզբից բարկացավ, բայց հետո ծիծաղեց, ամբողջ ճամփին ուրախ-ուրախ բաներ էր պատմում: Վազգենը երևակայում էր իր նկարով: Պահ... Պայթում եմ տղաների...:

20 փետրվարի:

Գնացինք սար, ձնծաղիկի, չգտանք: Ամբողջ դասարանով էինք: Մենակ Անահիտը չէր եկել: Սերոբը մեզնից բաժանվեց: Մութն ընկնելու վրա էր, եկավ, մի փունջ բերել էր, որտեղի՞ց: «Քո ինչ գործն է, — ասաց, — խառնութից առա.

Մոսկվայից էին ստացել»։ Գիժ։ Ոչ մեկի չեմ ասի, կպահեմ կշորացնեմ, կդնեմ Տերյանի գրքի մեջ... Բայց ախր պայթում եմ, ուզում եմ աշխարհն իմանա։ Ի՞նչ լավն ես, առաջին ձնծաղիկ...

27 փետրվարի։

Այս անգամ ձնծաղիկ կար։ Մրսած, կապույտ ծաղիկներ, ի՞նչ զարմանալի է բնությունը։ Ճանապարհին Սերոբը տըխուր էր, կամ առաջ էր ընկնում, կամ ետ։ Ցուրտ չէր։ Թեպետ ձյուն էր, արևը վառում էր. ինչպես է, որ ձյունը չի հալվում։ Հիմար եմ, իսկ Գայանեն ասաց. «Սերոբը այսօր քիթը կախել է, մի տեսակ է երևում...»։ «Ի՞նչ անեմ,— ասացի,— գնա քիթը բարձրացրու»։ Բայց տխրեցի, ուզում էի լաց լինեմ։ Գայանեն գնաց Սերոբի մոտ, ի՞նչ էին քչփրչում... Վազգենը բոլորին ցույց տվեց Փառնակ քեռուց թոցրած նկարը։ Ծա էլ նայեցի. գեղեցիկ աղջիկ էր, կիսաբաց ուսերով։ «Հիշո՞ւմ ես»,— հարցրեց Սերոբը։— «Ըհը»,— ասացի ու չհասկացա ինչը։ Երևի իր վերցրած նկարի մասին էր ասում, որ ես պատռեցի։ Գայանեն մոտեցավ, ես ասացի, որ գարնանը քոչելու ենք շրջկենտրոն։ Սերոբը զարմացած նայեց. «Ի՞նչ»։ Ծա ասացի՝ ինչ որ հայրիկս է ասում։ Սերոբը ծիծաղեց, ես լրջացա։ «Ու կգնանք,— ասացի,— ինչ կա մեր գյուղում, բաղնիք էլ չկա...»։ Սերոբը հանկարծ տըխրեց։ Ծա էլի ինչ-որ հիմար բաներ ասացի։ Սերոբը շարտեց ձեռքի ձնագունդը, ոչինչ չասաց։ Երբ որ նա հեռացավ, Գայանեն կպավ ինձ. «Ճի՞շտ»։ «Ծսիմ,— ասացի,— հայրիկն է ասում, ինչ կա որ, մեկ չի՞»։

8 մարտի։

Սերոբն ինձ համար նվեր էր բերել. մի շիշ դուխի, մի զույգ բարձրակրունկ կոշիկ։ Իսկական աննորմալ է։ «Շրջկենտրոնի ունիվերսալից առա,— ասաց,— իմ փողով է, ամառը որ աշխատել էինք...»։ Կոշիկը երկու համար մեծ էր, թաքուն գնացի զուգարան, փորձեցի։ Դպրոցից միասին տուն գնացինք։ «Ախր դու հասկանո՞ւմ ես, ինչ ես արել,— ասում եմ ես,— ես տա՛նն ինչ ասեմ, ասեմ, ո՞վ է առել»։

Գլուխս կորցրել եմ, կպահեմ գոմում, պատի մեջ տեղ կա, մինչև տեսնենք ինչ կլինի: Գուխուց մի քիչ ցանեցի մազերիս: «Տնից շան հոտ ա գալիս»,— ասաց հայրիկը, ներս մտնելով: Մաման զարմացավ. «Ի՞նչ հոտ, այ մարդ, քեզ-նի՞ց ես հոտ առնում»: «Ծախմ»: Ես սարսափից պատի ծեփ էի դառել, բա որ իմանային... «Ջուր դիր, գլուխս լվանամ»,— ասացի մամային: Գիժ, գիժ գիժ:

11 մարտի:

Երկրաչափության տեսրիս մեջ Սերոբը նամակ էր դրել. «Որ մութն ընկնի, կգաս եկեղեցու մոտ»: Ճանապարհին տվեց, տանը կարդացի: Երկար մտածում էի, ի՞նչ անեմ, ինչո՞ւ է կանչում: «Երեսիդ գուցն չկա»,— ասաց մաման: Գնացի գոմ, դուռը փակեցի, հագա կոշիկները: Գոնե լույս լիներ, տեսնեի: Երկու համար մեծ է, քթերին բամբակ կոշեմ: «Ի՞նչ էիր անում գոմում»,— հարցրեց մաման: «Ինչ պիտի, գլուխս ցավում է»: Ի՞նչ անեմ՝ գնամ, թե՞ չգրնամ: Մութն ընկավ, հայրիկը չկար ու չկար: «Ո՞ւր է»: «Շրջկենտրոն գնաց, տուն ա ճարել, բազար են անում»: Ինչ լավ եղավ... «Դպրոցում ժողով ունենք, մամա»: «Բա գլուխդ ցավո՞ւմ էր»: «Անցավ»: «Զուշանաս, հերդ տանը չի»:

Մութ էր, վախենում էի, մեկ էլ լսեցի անունս: Սերոբն էր: «Ի՞նչ ես ասում, ինչո՞ւ ես կանչել»: «Մի քիչ նստենք», «Քարը սառն է»: «Ուշինչ»,— ու փռեց թաշկինակը: Նստեցինք մի գերեզմանաքարի: Մութ-մութ էր: «Զե՞ս վախենում»,— հարցրի: «Որ դու հետս ես, չէ»: «Սուտասան»: Նստել էր ու ոչ մի ձայն չէր հանում: «Հայրիկս տանը չի»,— ասացի: «Գիտեմ»: «Որտեղի՞ց»: «Գիտեմ, էլի»: Յուրտ էր: «Ուզում ես պիջակս տամ քեզ»: «Բա դո՞ւ»: «Ուշինչ»: Մըրսում էի, պիջակս գցեց ուսերիս, տաքացա: «Դե, — ասացի, — ի՞նչ ես ասում»: Սերոբը լուռ նստել էր, կարծես մոռացել էր, որ ես եկել եմ, հետո հանկարծ ասաց. «Երկու ամիս հետո կավարտենք»: «Ինչ շատ են ասողերը, — ես երկինք նայեցի, — այ, այ իմ ասողը»: «Դու ասող ունե՞ս»: «Ըհը»: «Ո՞րն է»: «Վերևում չի»: «Բա՞...»: «Տասի «Ա»-ում»: «Ի՞հ...», «Ա»-ն մեր դասարանն է: Գիժ: Մեկ էլ հանկարծ. «Հասմիկ, դու ինձ սիրո՞ւմ ես»: Ի՞նչ ասեի, ձայն չհանեցի:

«Մըսում ես,— ասացի,— հագիր պիջակդ, ես գնամ»: «Մի քիչ էլ մնա»: «Մըսում ես, որ էդպես է, պիջակդ գցեմ երկուսիս վրա»: Մի քիչ մոտ նստեցի, իսկապես մըսում էր: Էլ չխոսեցինք...

Հիմա ուշ գիշեր է. հայրիկը եկավ, մաման քնած է: Նոր էլի արթնացավ, քրթմնջաց. «Քնի, այ աղջի, աչքերդ քոռացան»: Կարծում է հանրահաշիվ եմ լուծում, ասել եմ, որ վաղը ստուգողական է: Մեր գյուղից ոչ մի տեղ էլ չենք գնա, ինչ ուզում է լինի, չենք գնա:

16 մարտի:

Շարադրություն գրեցինք. ինչ եմ ուզում դառնալ: Ես գրեցի, որ ուզում եմ ճարտարապետ դառնամ, շենքեր, կամուրջներ, եկեղեցիներ շինեմ: Ընկեր Քերոբյանը եկեղեցիներ բառը ջնջել էր կարմիր թանաքով, լուսանցքում էլ գրել. «Մեր երկրում վաղուց արդեն եկեղեցիներ չեն կառուցում»: Բայց ինչո՞ւ էի գրել, չեմ իմանում: Ես գրել էի, որ երկնքում աստղ ունեմ, ընկեր Քերոբյանն ընդգծել էր, լուսանցքում ավելացրել. «Ի՞նչ աստղ»: «Երեք» էր նշանակել: Սերոբը «հինգ» էր ստացել, չհարցրի, թե ինչ է գրել, ոչ մի դասամիջոցի իրար չմոտեցանք:

19 մարտի:

Սերոբը դասի չէր եկել: «Հիվանդ է»,— ասաց Վազգենը ու նայեց ինձ: «Գնանք տեսնենք,— ասաց Գայանեն, հետո հարցրեց,— կգա՞ս...»: Ես իբր թե չլսեցի: Ի՞նչ հիվանդ է, տուն եմ եկել ու չգիտեմ ինչ անեմ, ինչո՞ւ չգնացի: Երեկ գիշերը մըսել է: Գիժ:

22 մարտի:

Սերոբը էլի դասի չէր եկել:

Բուրո՞վ գնացինք:

«Տաքություն ունի»,— ասաց մայրը: Մի քիչ նստեցինք կողքի սենյակում, ինքը քնած էր: Ես հարցրի՝ քանի՞ աստիճան. «Չենք չափել, հերը ջերմաչափի է գնացել, քառասուն հիսուն»: «Ես գնամ բերեմ»,— ասացի ու վեր կացա: «Հերը կլինի»: «Ես գնամ բերեմ»:

ուր որ է կգա, դու ո՞ւմ աղջիկն ես»: Իբր թե չգիտի: Ասացի: Մի քիչ նստեցինք, վեր կացանք: Դռան արանքից նայեցինք: Ես էլ նայեցի: Քնած էր, դեմքը քրտնած էր, գլուխը շալով կապած: Գիժ, գիժ, եկեղեցու մոտ մրսեց: Քիչ մնաց բարձր ասեի:

28 մարտի:

Ծրկու օր է, որ Սերոբը դասի է գալիս: Մի քիչ նիհարել է, գույնը գցել: Միասին տուն եկանք: Փողոցում մարդ չկար, պայուսակս ինքը վերցրեց. «Ծանր է»: «Դու հիվանդ ես»: «Ոչինչ»: Գյուղսովետից դուրս եկավ ընկեր Բենոն: Սերոբը պայուսակը տվեց ինձ: Հանկարծ ասաց. «Որ մեռնեմ, ի՞նչ կանես»: Գիժ: «Սև կհագնեմ»,— ասացի: «Ծի՞շտ»: «Փորձիր»: Ծիծաղեցինք: «Գիշերը բան հարցրի, է՛, ե՞րբ պիտի պատասխանդ իմանամ»: «Ի՞նչ հարցրիր»: «Մոռացե՞լ ես»: «Զեմ մոռացել,— ինչո՞ւ պիտի սուտ ասեի,— ի՞նչ ես ուզում, որ ասեմ»: Ինչ խելքիս փչեց, չգիտեմ: Նա հանկարծ տխրեց ու էլի ոչինչ չասաց:

Եկա տուն, ամբողջ օրը Տերյան էի կարդում:

Ապրիլի 1:

«Սիրում եմ,— ասացի,— սիրում եմ»: Սերոբը զարմացած նայեց ինձ: ՖիզկուլտգաՀիճում ոչ ոք չկար: «Ծի՞շտ»: «Այսօր ամսի քանի՞սն է»: «Ապրիլի մեկը»: «Այսինքն, խաբելու օրը»,— ասացի ու փախա բակ: Վազեցի ձոր, արդեն կանաչ էր, հողը՝ փափուկ-փափուկ: Ոտքերս հանեցի, մտա ջուրը, թրջվեցի: Հետո գժի նման թռչկոտում էի, ինձուինձ երգում: Ի՞նչ պատահեց: Ես էլ եմ, ախր, աննորմալ: Ֆիզկուլտի դասին չգնացի: Հիմա էլ եմ քթիս տակ երգում: Գնամ Վոշիկներս փորձեմ, հայրիկը քաղաք է գնացել:

Ապրիլի 10:

Սերոբը չխոսեց հետս: Անցավ կողքիցս, չխոսեց: Քիթը ցցել է, պա՛հ... Նստեց վերջում, մենակ: Ես էլ գնացի ու Վազգենին հարցրի հանրահաշվի խնդիրը: Բացատրեց-բացատրեց, չհասկացա, իսկ Սերոբը լուսամուտից դուրս էր նայում: Երևակայում է: Ի՞նչ անհասկանալի են տղաները...

Միասին ձոր իջանք: Ինչպես եղավ, չգիտեմ: Դասից հետո տուն պիտի գնայինք, մեկ էլ տեսա՝ ձորի ճամփին ենք: «Ո՞ւր»: «Մանուշակի տեղ գիտեմ»: «Հա՞...»: «Խաբելու օրգ վերջացա՞վ»: «Դրա՞ համար էիր քիթդ ցցել»: «Որ չընդունվեցի, կգնամ ատոմային կայանի շինարարություն, փող կհավաքեմ»: «Մաման ասաց, չընդունվեցիր, պսակում ենք, ուզող կա»: «Ի՞նչ»: Հանկարծ տեսա, որ Սերոբը գունատվել է, աչքերը մի տեսակ են: «Ասաց ուզող կա»: Սուտ էի ասում, մաման ոչ մի բան էլ չէր ասել, թիթիգ-թիթիգ խոսում էի: Հետո մանուշակ գտանք: Ամեն ինչ լավ էր, միայն... Արդեն տուն էինք դառնում, մեկ էլ՝ թփերի մեջ Սերոբը զրկեց ու համբուրեց ինձ: Զիմացա, թե ինչ կատարվեց, միայն ապտակի ձայնն եմ հիշում: Ապտակեցի ու փախա: Չեմ խոսի հետը, հարյուր տարի էլ մնա՝ չեմ խոսի: Անամոթ:

Չեմ խոսում: Մոտեցավ, ինչ-որ բան ասաց, չնայեցի:

Չեմ խոսում:

Քիմիայի գրքի մեջ նամակ էր դրել: (Գայանեն արտագրել է նաև նամակը, որ, հավանորեն, հուշատետրի մեջ է մնացել: «Հասմիկ ջան, ներիր ինձ, լա՞վ... Մի հանցանքին մի պատիժ է հասնում, սիլլա տվիր, հերիք չէ՞ր: Մի շաբաթ է հետս չես խոսում, հերիք է, լա՞վ... Թե չէ՝ ինձ կզցեմ ձորը»): Հանկարծ չզցի, գիժ է, չէ՞: Լավ, առավոտյան եռանկյունաչափության գիրքը կուզեմ:

Ուզեցի: «Կգա՞ս ձորը»,— հարցրեց: «Ե՞րբ»,— հարցրի հիմարի պես, փոխանակ ասեի՝ ինչ ձոր — ինչ բան: «Էսօր, վաղը, մյուս օրը, դու ասա»: Նիհարել էր: Վաղը, — ասացի:

Ինչ լավ կլիներ չգնայինք, աստված ջան, ի՞նչ կլինի հիմա, ի՞նչ: Նվարդ ձալոն՝ վազգենի տատը, տեսավ: Չանչեց մեզ, փնթփնթաց ու վռազ-վռազ բարձրացավ գյուղ, համարյա վազում էր... Չորս ժամ է տանն եմ, ի՞նչ կլինի, ի՞նչ...

Մայիսի 4:

Այստեղ հուշատետրը վերջանում էր: Դրված էր ամսաթիվը միայն, երևի ներս են մտել, Հասմիկն ընդհատել է գրելը, պահել տետրակը... «Իսկ մայիսի 12-ին...». սա արդեն Գայանեն էր ավելացրել:

Մնացածը լեռներ գիտեր:

Նամակը Տաթևիկից էր. հետո կկարդա: Կկարդա, երևի դարձյալ չի պառտասխանի: Ինչպես են մարդիկ նամակ դրում, զարմանալի է:

Երրորդ ծրարը բաց էր, պաշտոնական թղթի վրա: Կարդաց.

«... Բյուրոն ս/թ մայիսի 28-ի նիստում, լսելով և քննարկելով ԿԿ քարտուղար ընկ. Ն. Անտոնյանի հաղորդումը, արձանագրում է հետևյալը:

Ս/թ մայիսի 12-ին Վ. Ա. գյուղի լրիվ միջնակարգ դպրոցի 10-րդ դասարանի աշակերտուհի, ՀամԿԵՄ անդամ Հասմիկ Սարուխանյանը ինքնասպանությանը վերջ է տալիս իր կյանքին: Երկու օր անց ինքնասպանություն է գործում նույն դասարանի աշակերտ, ՀամԿԵՄ անդամ Սերոբ Վարդանյանը: Հետագա ուսումնասիրությունը պարզում է, որ բավական երկար ժամանակ երկու պատանիների մեջ եղել է սիրային կապ, որը, որքան էլ զարմանալի լինի, դուրս է մնացել դպրոցի մանկավարժական կոլեկտիվի և կոմերիտական կազմակերպության տեսադաշտից: Ավելին, նույնիսկ այն բանից հետո, երբ նրանց անառողջ հարաբերության մասին խոսում էր գյուղի հասարակությունը, մանկավարժական կոլեկտիվը և կոմերիտական կազմակերպությունը հարկ չհամարեցին միջամտել և ճիշտ ուղղություն տալ պատանիների դաստիարակության գործին: Միանգամայն

պարզ է, որ եթե դպրոցում կոմերիտական կազմակերպությունը գտնվեր իր բարձրության վրա, եթե հաճախակի զրույցներ, բանավեճեր կազմակերպվեին դաստիարակության, բարոյականության հարցերի վերաբերյալ, պատանիների ընկերությունը կզարգանար առողջ հունով, և դպրոցը չէր կանգնի նման խայտառակ փաստի առաջ:

Բյուրոն արձանագրում է, որ այս օրերին, երբ մեր երկրի կոմերիտականներն ու արտամիութենական երիտասարդները հերոսական գործեր են անում աշխատանքում, ուսման մեջ՝ ՀամԼԿԵՄ անդամներ Հ. Սարուխանյանի և Ս. Վարդանյանի ինքնասպանությունը չի կարելի բնութագրել այլ կերպ, քան իբրև փախուստ՝ մեր հերոսական առօրյայից, իբրև հոգեկան թուլության, փոքրոգության նշան:

Ելնելով վերոհիշյալից, բյուրոն որոշում է.

1. Ի ցույց դնել Ա. շրջանի Վ. Ա. գյուղի միջնակարգ դպրոցի կոլեկտիվը (ղիրեկտոր Ս. Բեգոյան, կոմերիտական կազմակերպության քարտուղար Գ. Կարապետյան):

2. 10-րդ «ա» դասարանի կոմերիտական կազմակերպիչ Գայանե Կարապետյանին ազատել իր պարտականություններից և հայտարարել խիստ նկատողություն, գրանցելով անձնական քարտում:

3. Ճիշտ համարել ինքնասպանությունից հետո ղիրեկցիայի ձեռնարկած միջոցառումները, դատապարտել այն կոմերիտականների վարքագիծը, որոնք, հակառակ ղիրեկցիայի հրահանգի՝ մասնակցեցին ՀամԼԿԵՄ անդամներ Հ. Սարուխանյանի և Ս. Վարդանյանի թաղմանը:

Սույն որոշումը մասսայականացնել հանրապետության բոլոր դպրոցական սկզբնական կազմակերպություններում (միայն 8—10-րդ դասարաններում):

Վերջում ջնջված էր մի նախադասություն: «Ս/թ գեկտեմբեր ամսին՝ բյուրոյում լսել սույն որոշման կատարման ընթացքի մասին»:

Առաջին էջի վրա, ներքևից խմբագիրը մակագրել էր.

«Ընկ. Լ. Շահինյանին: Հոդվածդ վերակառուցիր այս որոշման ոգով»:

Ոգով:

Ոգո՞վ...

Ամեն անգամ, երբ գնում էր Աշոտենց տուն, Լևոնը նախ մտնում էր Արայիկի սենյակը:

Այս անգամ էլ:

— Բարեկ ձեզ, ի՞նչ բանի եք,— հոգնակի հարցրեց, որովհետև սենյակում նաև Սևակն էր, Արայիկի համալսարանական ընկերը:

— Ջնջում ենք,— ասաց Արայիկը,— բարե:

— Ա, Դո՛ւք եք...,— ասաց Սևակը:

— Ի՞նչ եք ջնջում,— Լևոնը թաղվեց հին բազկաթոռի մեջ, որ, ըստ Արայիկի, պատկանել է Երևանի նախաձերձին նահանգապետին:— Ձերոնք ո՞ւր են:

— Ընկերդ հերթապահ է, մաման կինո գնաց:

➤ Արայիկի սենյակն այս տան միակ մարդավայել անկյունն է, ըստ Լևոնի: Մտնում եմ ներս, սենյակի տերը չի ասում փոխիր կոշիկներդ, հողաթափեր հագիր կամ տիկին Ալինայի հին բոկոտիկները, այս սենյակում ոչ ոք չի հարցնում առողջությու՞նդ, չի տրտնջում, թե վերջերս ուշ-ուշ ես երևում: Արայիկին կարող ես նույնիսկ չբարեկել: Նա մի օր Լևոնին լուրջ-լուրջ բացատրում էր, որ 50—60 տարի ապրող յուրաքանչյուր մարդ ամենաքիչը կյանքում երկու ամիս ծախսում է բարեկելու վրա, եթե մեկ-մեկ գումարում ես բարեկելու վրա ծախսած նրա թուղթերը: Այնպես որ, ներս մտնելուց հետո կարող ես պարզապես փռվել թախտին կամ բազկաթոռին և՛ ուզում ես խոսիր, ուզում ես «կոճկիր բերանդ» (Արայիկի դարձվածքն է):

Ամեն անգամ Արայիկի սենյակը մտնելիս Լևոնը նայում էր պատերին. ի՞նչ նոր բան կա: Իսկ ինչե՞ր ասես չկան. մի քանի բառ Շառլ Ազնավուրի երգերից, դասացուցակ, երգիչների անուններ, հեռախոսների համարներ, ընկեր-ընկերուհիների երկտողներ, մոտավորապես այս ոճի. «Հաստազուլիս, եկա, սպասեցի 17 թույն 45 վայրկյան, գնացի...»: Կամ «Ժակ Բրեյլը տանում եմ, լավ-լավ, կբերեմ...»: Կամ՝ «Նա ասաց, որ քեզ սիրում է: 20-րդ դարի երկրորդ կես, երկիր մոլորակ»: Մի խոսքով:

— Հը՞,— ի վերջո գլուխը բարձրացրեց Արայիկը,— ի՞նչ

սիգարեթ ես ծխում, հորընկեր (դա Արայիկի գյուտն է. «Ինչո՞ւ հորեղբայր կլինի, հորընկեր՝ ոչ, հը՞...»):

Լևոնը մեկնեց սիգարեթի տուփը, պատին նոր բան կար. «Ինձ տվեցին աչքեր և ասացին նայիր, նայեցի, բայց ոչինչ չտեսա ես կյանքում...»:

— Դո՞ւ ես թարգմանել:

— Թարգմանությունը միշտ կես խնձոր է, մի կեսը կերած է լինում թարգմանիչը՝ Հը՞...

— Ո՞վ է ասել:

— Ուրիշ ո՞վ, ընկերդ: Սեակ, դու էլ ծխիր:

Տղաները խճճվել են մագնիտոֆոնի ժապավենների մեջ:

— Չեմ հասկանում ինչ եք անում:

— Ժապավեն չի ճարվում, հորընկեր, ջնջում ենք, որ նոր բան գրենք, հասկացա՞ր,— հետո հարցնում է,— ծանոթ չունե՞ս ժապավենի գծով:

— Գլխացավ ունեմ ու պարտք: Ձայնը բարձրացրու:

Լևոնը փակեց աչքերը. ոչ, երաժշտությունը չի կիսում մարդու մենակությունը, ընդհակառակը, լրիվ է դարձնում, օգնում է, որ մարդ անջատվի աշխարհից, առանձնանա: Երևի հարկավոր է մի անգամ էլ գնալ Հասմիկի ու Սերոբի գյուղը, հանդիպել նրանց դասարանի հետ, հյուր լինել Բենոյին, Փառնակին:

— Արայիկ:

— Հը:

— Ծանոթ ներկարար ունեմ, էժան էլ կսպիտակեցնի:

— Տեղ շատ կա,— Արայիկը ծիծաղեց, հետո լրջացավ,— հորս մոտ չասես, թե չէ կես ժամ կճառի: Հորընկեր, միշտ մտածում եմ՝ ինչո՞ւ իրար նման չեք...

— Ինչո՞վ:

— Ջնջում ենք,— ասում է Սեակը:

Արայիկը մատը սեղմում է մագնիտոֆոնի ստեղներից մեկին, և սկավառակը պտտվում է ավելի արագ: Հետո լսում են մյուս երգը, երրորդը, ամեն մեկից՝ մեկ-երկու տակտ, և հնչում է դատավճիռը. ջնջել կամ չջնջել:

— Գիտե՞ս ինչով...— Արայիկը շարունակում է քիչ առաջվա զրույցը:

— Չէ:

— Քարոզից շուտ ես հոգնում: Ոչ տերտեր դուրս կգար քեզնից, ոչ պատմության դասատու:

Լեոնը մի պահ մոռացավ Արայիկին, ականջը ձգվեց դեպի մագնիտոֆոնը. ծանոթ երգ էր, չկարողացավ մտաբերել՝ ի՞նչ...

— Թող նվագի: Պիտի ջնջե՞ք...

Արայիկը ցավակցանքով նայեց նրան:

— է, հորընկեր, հիմա սա նվագում են նույնիսկ կոմերիտական ժողովից առաջ: Հորս խելք սովորեցրու:

— Ի՞նչ է եղել:

— Ասա թող հոտ չքաշի:

Լեոնը ծիծաղեց:

— Գիտես, չէ՞, անցյալ տարվանից ծխում եմ: Ինքն էլ գիտի, բայց ամեն անգամ չի ալարում, որ զարմանա. զուգաճանից դուրս եմ գալիս թե չէ, հոտ է քաշում: Դե տանը որտե՞ղ ծխեմ: Ասա թող հոտ չքաշի:

Լեոնը ծիծաղեց, հետո պարզ տեսավ Աշոտին՝ հոտ քաշելիս. ծերանում են:

Ինչ-որ երգ տղաները լսում են հանկարծ լրջացած, թե՞ Լեոնին է թվում:

— Ջնջե՞նք,— հարցնում է Սեակը:

— Եսիմ,— Արայիկի սիգարեթի ծուխը խնամքով ներս է քաշում, մտախոհ է,— Ջեմմայենց տանն ենք ձայնագրել, լսեցի՞ր չխկոցը: Ջեմման սուրճ բերեց, գդալն ընկավ... Հոիփսիմեն էլ կար...

— Հա,— ասում է Սեակը,— հիշում եմ:

— Ջնջենք,— ի վերջո Սեակին արձագանքում է Արայիկը: Լեոնը նրա ձայնի մեջ տխրություն է որսում,— ջնջենք,— արդեն անտարբեր է, ի՞նչ պատահեց:

— Լավ,— համաձայնում է Սեակը,— Ադամոն հիմա ուրիշ ոիթմով է երգում, կճարեմ: Ջեմման վերջերս չի երևում:

— Թող մնա,— հանկարծ ասում է Արայիկը, հետո դառնում է Լեոնին,— հորընկեր, մի բան հարցնեմ. քանի՞ տարեկանում լավ խմեցիր առաջին անգամ...

Քանի՞: Երեսունհինգ-քառասուն տարեկանից հետո հիշողությունը միայնակ կնոջ է նման. հեշտ է դավաճանում:

Յոթերորդ դասարանում, պատերազմից հետո առաջին ամառն էր, Երևանում նոր էին ակսել պաղպաղակ արտադրել ամերիկյան կաթի փոշով, Կարոյի հետ մի շաբաթ շարունակ կոպեկներ հավաքեցին, մի հատ պաղպաղակ առան, կիսեցին: «Այնքան հարուստ լինենք,— երազեց Կարոն,— որ երկու հատ առնենք ու առանձին-առանձին ուտենք»: Ե՛րբ խմեցին... Պատմի՛:

— Չեմ հիշում, ընկերորդի,— Լևոնն էլ մեկ-մեկ Արայիկի ոճով էր խոսում,— այդպիսի օրերը անկետայի մեջ չեն գրում, մոռացվում են,— ու մտածեց. «Թեպետ լավ կլիներ գրվեին, մեր սերնդի համար, լավ կլիներ...»:

Արայիկը ծիծաղում է. նա չի լսում այն, ինչ մտածում է Լևոնը: Լևոնը ժպտում է տխուր:

— Ասում եմ՝ չխմե՞նք, քանի մաման չի եկել:

— Խմենք,— ասում է Լևոնը, հետո հանկարծ լռում:

— Ի՞նչ պատահեց:

— Սուա,— ցույց է տալիս մագնիտոֆոնը,— լսենք:

— Է՛, ծերացել ես,— հետո ձեռքով է անում Սևակին,— թող: Ոնց է մնացել դա, չեմ հասկանում:

Մագնիտոֆոնը նվագում էր «Փոքրիկ ծաղիկը». հին, հոգնած տանգո, թոշակի գնացած երգ՝ ինչպես կասեր Արայիկը: Լևոնը խրվել էր բազկաթոռի մեջ, փակել աչքերը. ոչ, հիշողությունը միշտ չէ, որ դավաճանում է...

... Դա նրա առաջին գործուղումն էր, աշխատանքի երրորդ ամսում: Քաղաքում (քաղա՞ք էր, թե գյուղ, դժվար էր ասել) ոչ մեկին չէր ճանաչում. եկավ հյուրանոց, անսովոր էր, հոգնած: Ճանապարհին երկու շիշ կարմիր գինի էր վերցրել, խմեց մի քանի բաժակ: Գրասենդանին ձայնապնակ կար: Մի կերպ կարգի գցեց ռադիոընդունիչը, և սև պլաստմասսան սկսեց երգել: «Փոքրիկ ծաղիկը»,— այն ժամանակ նոր էր, առաջին անգամ էր լսում: Խմեց: Ավելի հեշտ էր ներս գնում գինին, երբ սենյակում երգ կար: Դուռը ծեծեցին: Քսանմեկ-քսաներկու տարեկան աղջիկ էր, բարալիկ, մազերը թափած ուսերին: «Լուցկի ունե՞ք»: «Կա»: «Ինձ մի քանի հատիկ է հարկավոր, սենյակումս մի լիքը տուփ կար, բայց հատիկներն այրված: Բոլորը»: «Վերցրեք, ես էլի ունեմ»: «Շնորհակալ եմ, լավ տանգո է, չէ՞»: «Առաջին ան-

գամ եմ լսում, կխմե՞ք մի բաժակ, թույլ գինի է»։ «Ի՞նչ եք ասում։ Թեյը դնեմ կրակին, գամ»։

— Հորընկեր,— Լևոնը հանկարծ լսում է Արայիկի ձայնը,— նորի՞ց պատենք...

— Ի՞նչը,— հետո հասկանում է,— հա, իհարկե...

... Եկավ։ Նորից՝ «Փոքրիկ ծաղիկը»։ Միասին խմեցին մի բաժակ, երկու, երեք. առաջին անգամ էր տեսնում, թե ինչպես են խմում աղջիկները։ Հետո պարեցին երկար, լուռ։ Սենյակում կիսախավար էր, միայն լուսնի լույսն էր ներկա, լավ էր ամեն բան։ Զհարցրին ոչինչ, ո՞վ ես, որտե՞ղից, ինչո՞ւ ես եկել։ Երևի նաև համբուրվեցին։ Պարելու ժամանակ (Լևոնը դա շմոռացավ երբեք) աղջիկը մեղմ շոյում էր նրա մազերը, ասես թե երեսա էր Լևոնը։ Փոքր-ինչ բարձրահասակ էր աղջիկը, համբուրվելիս ինքն էր կռանում։ Ե՞րբ լուսացավ։

— Հինգերորդ անգամ է, ես խելագարվում եմ,— Արայիկի ձայնն է,— նորի՞ց...

Լևոնը ձեռքով է անում...

... Հետո շտեսավ նրան։ Տեսներ, երևի կստացվեր սենստիմենտալ պատմություն, հետո գուցե նաև երեսաներ ծնվեին, միասին կգնային ծովափ, թթվի համար կաղամբ ու վարունգ առնելու, կգնային ծնողական ժողով... Ոչինչ չեղավ։ Մնաց այն գիշերը, «Փոքրիկ ծաղիկը»։ Երևի նաև համբուրվեցին, բայց Լևոնը հիշում էր, որ աղջկա բարակ մատները իր մազերն էին շոյում, երբ պարում էին։ Երկու-երեք տարով փոքր էր երևի, բայց շոյում էր մոր նման, քրոջ, հազար տարվա սիրունու նման։ Այդպես երբեք, ոչ ոք այլևս չշոյեց նրան աշխարհում, թեպետ սիրեցին երևի, ո՞վ գիտե։ Բոպեն մեղանխուլիկ էր, գինին հաճելի թմբիր էր բերում, և Լևոնը մտածեց, որ մարդու կյանքը կամաց-կամաց դառնում է լուցկու տուփ, որտեղ ավելանում են այրված հատիկները։ Վաղն առավոտ կծիծաղի այս համեմատությունը հիշելիս, երեկ էլ կծիծաղեր։ Լուցկու այրված հատիկը կարող ես և փողոց նետել, ապրած օրերդ մնում են։ Ու մի օր էլ՝ կյանքդ դառնում է լուցկու տուփ՝ միայն այրված հատիկներով։

Լևոնը խմեց Արայիկի մեկնած չգիտես որերորդ բաժա-

կը իսկ մագնիտոֆոնը դեռ պտտում էր հին, մաշված երգը (Ինչո՞ւ երգերի-կոմիսիոն խանութ չկա, մարդիկ կվաճառեին իրենց գործածածը, գուցե պետք գար ուրիշներին, էժան կվաճառեին)։ Դառը ժպտաց, չար ու հանգիստ։

— Զնչի՞ր։

Արայիկը հանգիստ նայեց.

— Լավ,— ասաց,— շարունակությունը լսենք, կջնջեմ։ Դառնություն կծիկը կանգնել էր կոկորդում, Լևոնին հանկարծ գրգռեց տղաների հանգստությունը, նրանց ալարկոտ շարժումները, թվաց Սևակը քմծիծաղ է տալիս։ Ուզեց կովել, վշտանալ ու դառավ ձանձրալի՝ Աշոտի նման, այս աշխարհի քուրթ մարդկանց նման.

— Ուրեմն չե՞ք հավանում մեզ...,— բառացիորեն Աշոտի նախադասությունն էր, նույնիսկ նրա տոնով երկարացրեց ձայնը «չեք»-ի վրա։

— Ի՞նչ պատահեց,— Արայիկը նայեց զարմացած,— մի քիչ պառկիր թախտին, հա՞...

— Լսիր...

Արայիկը ընդհատեց նրան՝ հանգիստ-հանդիսավոր...

— Սպասիր, ես շարունակեմ, հա՞։ Լսիր, երբ մենք քո տարիքին էինք, հայրդ մեծ էր ինձնից ութ տարով, պատերազմը նոր էր վերջացել, պատկերացնո՞ւմ ես դա ինչ է, ես չորս շասարանում նույն բլուզով եմ դպրոց գնացել, ուզո՞ւմ ես նկարներս ցույց տամ։ Հայրդ երե՞ս տարի շարունակ բանակից բերած կիտելն էր հագնում։ Ամառ-ձմեռ, հասկանո՞ւմ ես,— Արայիկը մի պահ լռեց,— շարունակե՞մ։ Ես ու հայրդ տարիուկե բեռնակիր ենք աշխատել կայարանում, իսկ դուք ծնվել-չեք ծնվել՝ ունեցել եք ամեն ինչ, առավոտը զարթնել-թևներդ մեկնել եք, դիպել է ճապոնական տրանզիստորի, իսկ քսաներեք տարեկան էի, երբ... Շարունակե՞մ։

Լևոնը ծիծաղում է։ Ծիծաղում են երեքով։

— Ոչինչ,— ասում է Լևոնը,— երեխաներդ նույն բաները քեզ կասեն, կհիշես ինձ...

— Չեն ասի։

— Ինչո՞ւ։

— Ես չեմ հիշեցնի նրանց,— Արայիկը նայում է լուրջ,

մեծավարի, ճակատին կնճիռներ կան,— քեզ հետ դեռ հեշտ է: Ընկերդ եթե հիմա լիներ, կսկսվեր երրորդ համաշխարհայինը. նա մեկ-մեկ կծալեր մատները, թե քանի զույգ կոշիկ ունեմ, քանի ինքնահոս, կասեր, որ ինքը քիմիական մատիտով էր գրում համալսարանում, կհիշեցներ, որ Միծեռնակաբերդի առաջին ծառերը դուք եք տնկել, որ Երևանում քսան թվին հազիվ երեսուն հազար մարդ էր ապրում, իսկ մենք ձրիակեր ենք...

Լևոնը ծիծաղում էր:

— Լավ, լավ, անջատվիր, ավելի լավ է լսենք:

Սեակը մատը սեղմում է մագնիտոֆոնի ստեղնին, և սենյակը լցվում է աղմուկ-աղաղակով:

— Անգլիական բիթլներն են,— բացատրում է Արայիկը,— ականջներդ կդիմանան:

→ Լևոնը ձեռքով է անում:

Համախն ու Սերոբը չսեցին այս երգերը, չեն լսի: Վահրամն էլ չսեց, թեպետ օրացույցով ապրեց քառասունյոթ տարի: Ի՞նչ եղավ, որտե՞ղ է հիմա հյուրանոցի աղջիկը: Երեւի ամեն մարդ թանկ մեկին պիտի կորցնի, որ որոնի հետո ամբողջ կյանքում, քանի ապրում է: Հենց գտավ, ուրեմն, նա չի: Նրան չպիտի գտնես: Գինին աղմկում էր Լևոնի մեջ, գինին բանաստեղծ էր դարձնում, փիլիսոփա, շատախոս, երեխա էր դարձնում: Երեւի նրան, այն աղջկան է փնտրում ինքը Լիլիթի, Տաթևիկի, ուրիշների մեջ և տխրում է, որ գտնում է. ուրեմն, նա չի: Վահրամի որդին հազվագեպ կհիշի հոր գերեզմանը, ծաղիկ էլ չի տանի: Վահրամին գյուղում թաղեցին, ծաղիկ տանելը 17-րդ դար է: Երեւի Երեւի ամեն սերունդ այրված լուցկիների իր տուփն ունի. և՛ տուփն է նման, և՛ այրված հատիկները, բայց նույնը չեն: Թվում է նույնն են, բայց նույնը չեն: Լևոնը նորից լցրեց բաժակը, իսկ դռան զանգը տվին:

— Փիլիսոփա մաման ժամանեց,— ասաց Արայիկը և շտապով պահարան դրեց գինու շիշը, բաժակները, Լևոնի նոր լցրած գինին արագ կուլ տվեց և բաժակը թաքցրեց,— հետո կխմենք...

Լևոնը վեր կացավ: Հարկավոր է գնալ: Տղաները չեն իմանա, թե ինչ կատարվեց նրա հոգում, չեն հարցնի, հարց-

նեն էլ, չի ասի, ասի էլ, չեն հասկանա, իսկ նախասենյակում արդեն լսվում է Ալինայի ձայնը: Նա Արայիկին արդեն պատմում է կինոնկարի սկիզբը, քիչ հետո ներս կմտնի, Լևոնին կհարցնի ինչպես է, ինչպես չի, կնեղանա, որ ուշ-ուշ է երևում, կստիպի մնալ, թեյ խմել վարդի մուրաբայով, որ ինքն է եփել, խոհանոց գնալ-գալու արանքում կպատմի կինոնկարը՝ ծայրից ծայր: Հետո անպայման կնկատի, որ Լևոնի գլուխը մի թեթև ցավում է («երևի մրսել ես»), խորհուրդ կտա քնելոց առաջ անալգին խմել: Եթե ժամանակ մնաց, կսկսի գանգատվել Արայիկից: («Ամբողջ օրը էս մագնիտոֆոնին է կպած. ոչ հորն է լսում, ոչ ինձ, ասես զիբիլը թափիր, կասի քննություն ունեմ: էն օրը տնային կառավարիչն էր եկել, ասում է. «էս պատ է, թե՞ բողոքի գիրք»: Դո՛ւնե դու մի բան հասկացրու»):

Զէ, հարկավոր է գնալ:

Լևոնը վեր կացավ, ուղղեց փողկապը, չգիտես ինչու նայեց մագնիտոֆոնին, իրար վրա շարած ժապավենների տուփերին:

— Ես էլ եմ գալիս,— հանկարծ, կարծես ինչ-որ բան հիշելով, վեր կացավ Սևակը,— տուն եք գնում, չէ՞, ձեր կողմերում եմ ապրում:

ԺԹ.

Առավոտ էր, բայց շոգ: Վեր կացավ գլխացավով, հիշեց երեկվա օրը, հետո սկսեց սափրվել: Սափրվեց երկար, մանրամասն, կարծես հարսանիքից առաջ: Երևի շատ խմեց երեկ: Տաթևիկը այսօր պիտի գա, ուրեմն, հարկ չկա նամակին պատասխանել, լավ է: Հրանտին պիտի զանգահարի: Մայրը պատվիրել էր սև կտոր առնել գլխաշորի համար, տունը հավաքելու ժամանակն է:

Փողոցում ավելի շոգ էր:

Առավոտյան ժամը ինն էր ընդամենը, բայց առօրյա արդեն տաքացել էր, ևս մի քանի օր, հուլիսին, կփափկի: Փողոցի երկու կողքերին՝ ասես նկարվելու համար կանգնած շենքերը գույնզգույն վարազույրներով փակել էին բոլոր լուսամուտները, թվում էր գունավոր ակնոցներ էին դրել:

Անցավ ջրցան մեքենան: Աղջիկների երամը թռավ կշկշալով, անհոգ. ո՞վ ասաց՝ անհոգ: Կարողանար գրել այս օրերի մասին, որ օրացույցով մի ամիս էլ չեն լրացնում, Վահրամի, Սերոբի, Հասմիկի, Ռուբենի, տղաների, Արայիկի մասին... Տրոլեյբուսից մեկը ձեռքով արեց, ո՞վ էր, իսկ ջրցան մեքենան կարծես կրիա էր խաղում, ծառերը ջրելով: Զգաց, մեքենաբար, բնազդով մտավ սրճարան, ոտի վրա մի բաժակ սուրճ խմեց, սիգարեթ առավ, վճարեց, ստացավ մանրը, իսկ մի ուրիշ ծանոթ բարեկց, այս անգամ՝ մյուս մայթից, ինքն էլ բարեկց, ժպտաց. ո՞վ էր: Քաղաքը վաղուց արթնացել էր, մեծ, տարօրինակ քաղաքը, մի վիթխարի զանգակատան էր նման, մրջնանոցի, հանքի, ասֆալտե բեմահարթակի, որտեղ ամեն օր թվում է նույն պիեսն են խաղում՝ տարբեր դերասաններով: Քաղաքը փաթաթվում էր նրան սպիրալի պես, ձգում, հրում, դիմադրում, հանձնվում: Իսկ նա քայլում էր կարծես իր մենակության միջով, որ նման էր պատի, հաստ, մանրամասն շարված պատի: Անտառի չսկսվող ու չվերջացող արահետի էր նման, երկու կողմից խեղդող կանաչ, վերևում՝ քիչ-միչ երկինք: Երբ խիտ է անտառը, ծառերը բարձր են լինում, կողքերին տեղ չկա, ստիպված են վեր ձգվել, նրա մենակության ծառերը բարձր էին: Գնում էր Լեոն Շահինյանը՝ քաղաքի մի սովորական բնակիչ, աշխարհի մի աննշան անցորդ, գնում էր իր մենակության, իր ապրած ու չապրած տարիների միջով:

Սովորական օր էր, հունիսի վերջին օրերից:

Ի.

Գրասենյանի վրա թղթեր էին, գրած ու չգրած, նույն չափսի թղթեր, մի քանի նամակ, որ խմբագիրը Լեոնին էր մակագրել: Գրված թղթերը մեքենագրուհուն էր հարկավոր հասցնել, չգրվածները՝ գրել:

Հեռախոսը զնգաց:

— Հը, հորընկեր,— Արայիկն էր. ձայնը զվարթ էր, զնգուն,— լավ խմեցինք, չէ՞, մաման բան չիմացավ, իսկ տանգոն չենք ջնջել, թեպետ, գիտես էլի, թոշակի գնացած երգ է: Փոստով կուղարկենք, հը՞...

— Լավ, Արայիկ, լավ...

— Հա, սիգարեթիդ համար շնորհակալ եմ, լավ էիր արել, որ մոռացել էիր մեր տանը:

Դրեց խոսափողը, նայեց լուսամուտից դուրս. նույն շենքն էր, որի լուսամուտները այս վեց տարում հաշվել է երևի հազար անգամ:

Շոգ էր: Սեղանին սպիտակ թղթեր կային, նամակներ, որոնց հեղինակները սպասում են պատասխանի: Հիմա կկարդա, կմտածի:

Նորից զանգ.

— Արի մի ըռպեով,— խմբագիրն էր:

Գնաց, ժպտաց Սեդային, բացեց կաշեպատ դուռը:

— Կարդացի՞ր որոշումը,— հարցրեց խմբագիրը:

— Կարդացի:

Խմբագիրը կանգնած էր սեյֆի մոտ. փակում էր, թե՞ բացում, դժվար էր ասել: Սեյֆը նույն գույնի էր, ինչ կաշեպատ դուռը, ինչ աշխարհը:

— Տեսա՞ր, վերջը չթողեց գնամ,— ասաց խմբագիրը,— ես գիտեի, չէ՞:

— Ո՞ւր, ով:

— Ստեփանյանն, ո՞վ: Զգձգեց-ձգձգեց, մոռացե՞լ ես ուր պիտի գնայի,— ձեռքի ծոցատետրը զգույշ դրեց սեյֆի վերևի անկյունում, մի քանի թուղթ էլ վրան, հետո դուռը փակեց,— ով գիտի երբ պետք զաս մեկ էլ: Դու ի՞նչ ես անում, մի տեսակ ես: Զե՞ս գնում հանգստանալու, ուզո՞ւմ ես արձակուրդ ձևակերպեմ, հը՞...:

— Խմել եմ: Երեկ գիշեր: Շատ եմ խմել:

— Էն կոնյակի՞ց...

— Ո՞ր: Հա, նրանից: Գլուխս ցավում է:

— Թող իմ գլուխն էլ կոնյակից ցավեր,— ու թափ տվեց ձեռքը,— է՛...:

Լեռնը դուրս եկավ:

Դուրս եկավ, քայլեց իր մենակության միջով, որ նեղ սղեղգորգի նման՝ տանում էր դեպի մեծ ու անհասկանալի աշխարհը: Միջանցքը, որի հատակին կարմիր, իսկական ուղեգորգ էր փռած, երկար էր: Երկար էր, բայց ոչ այնքան, ինչքան անտառի արահետը: Միջանցքի պատերը բարձր

էին, բայց ոչ այնքան, ինչքան խիտ անտառի ծառերը, որ լույս են մուրում երկնքից: Միջանցքը առաստաղ ունի, առաստաղին էլեկտրական լույսեր են, լամպեր, կարելի է վառել, հանգցնել, փոխել, կարելի է հազար մոմանոց գցել: Միջանցքն իր օրենքներն ունի, արահետն՝ իր:

Լեոն Շահինյանը միջանցքով քայլում էր դեպի իր գրասեղանը, իսկ անտառի արահետը նրա հոգու մեջ էր, հոսապրած ու չապրած տարիների մեջ:

(1967—1968 թթ.)

Վարդգես Համազասպի Պետրոսյան

Վիպակներ և պատմվածքներ
Հայկական էսքիզներ

Вардгес Амазаспович Петросян

Повести, рассказы
Армянские эскизы

(На армянском языке)

Издательство «Советакан ցрох»,
Ереван, 1980

Խմբագիր՝ Մ. Ս. Թերզյան
Նկարիչ՝ Յր. Գ. Ափրիկյան
Գեղ. խմբագիր՝ Ս. Գ. Սաֆյան
Տեխ. խմբագիր՝ Վ. Գ. Ավագյան
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Վ. Ի. Ազատյան

ИБ № 2423

Հանձնված է շարվածքի 17. 12. 79:

Ստորագրված է տպագրության 26. 2. 1980: ՎՋ 02216:

Ֆորմատ 84×108¹/₃₂: Թուղթ տպագրական № 1: Տառատեսակ՝ «Գրքի սովորական»: Տպագրություն՝ բարձր: Պատվեր 3593:

27,45 հրատ. մամ. + 17 էերգիր, 32,34 պայմ. տպ. մամ.:

Տպաքանակ 30000: Գինը՝ 2 ռ.:

«Սովետական գրող» հրատարակչություն, Երևան—9, Տերյան 91:

Издательство «Советакан грох», Ереван-9, Теряна, 91.

ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետի հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի և գրքի անտրի գործերի պետական կոմիտեի № 1 տպարան, Երևան
Ալավերդյան փող. № 65:

Типография № 1 Госкомитета по делам издательств,
полиграфии и книжной торговли Арм. ССР.

Ереван, ул. Алавердяна, 65.